IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

Lcl. XIII. 2847.

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

*

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

ELSŐ FÜZET.

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1902

TARTALOM.

Lap

Értekezések:

Bartholomeo Della Fonte. *Hegedüs István* ... 1
Zrinyi és Machiavelli. 1. közl. *Körösi Sándor* ... 20
A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században. 1. Közlemény. *Császár Ernő* ... 35
Nagy Ignácz. Első közlemény. *Dr. Szinnyei Ferencz* ... 47
A Zrinyiász XII. és a Toldi IV. éneke. *Waldapfel János* ... 62

Adattár:

Népdalok és egyéb versek gyűjteménye (1812.) 1. közlemény. Közli: *König György* ... 65
Adatok Amade László életéhez. 1. közlemény. Közli: *Vértesy Jenő* ... 77
Benczúr József levelei Radvánszky Lászlóhoz és Jánoshoz. 1. közlemény. Közli: *Szentpétery Imre* ... 101
Tompa betegségéről. Közli: *Halmy Gyula* ... 113

Ismertetések. Bírálatok.

Arany János élete és munkái. Irta Gyöngyösy László. Budapest, 1901. Cs. ... 122

Irodalomtörténeti repertorium. *Hellebrant Árpád* ... 127

Az **Irodalomtörténeti Közlemények** a Magyar Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából és kiadásában jelenik ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztő felelős.

Szerkesztő lakása: *Halas.*

L XIII 2841
B494.

IRODALOMTÖRTÉNETI

KÖZLEMÉNYEK

SZERKESZTI

SZILÁDY ÁRON

A BIZOTTSÁG ELŐADÓJA.

Budapesti m. kir. állami polgári isk. tanítóképző intézet * KÖNYVTÁRA

*

TIZENKETTEDIK ÉVFOLYAM.

ÁLL. POLGÁRI ISK. TANÍTÓKÉPZŐ INT. KÖNYVTÁRA

BUDAPEST

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA

1902.

ÁLL. POLGÁRI FIÚ TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZET
MAGYAR
KÖNYVTÁRA
SZEGED
ÁLL. POLGÁRI FIÚ TANÍTÓKÉPZŐ INTÉZET
— KÖNYVTÁRA —
Leltári szám: 111. e.
Csomószám: 34/35. 4.

Budapest, 1902. Az Athenaeum r.-társulat könyvnyomdája.

SZEGEDI TUDOMÁNYEGYETEM
Magyar Irodalomtörténeti Intézetének Könyvtára
Lelt. napló: 116 Lsz.: 50
csoport: szám.

MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNETI INTÉZET SZEGED

TARTALOM.

Lap

Bartholomeo della Fonte. (Bartholomaeus Fontius). *Hegedüs István* ... 1
Zrinyi és Machiavelli. *Körösi Sándor* ... 20, 142, 272, 392
A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században. *Császár Ernő* ... 35, 162, 300, 446
Nagy Ignácz. *Dr. Szinnyei Ferencz* ... 47, 174, 319, 467
A Zrinyiász XII. és a Toldi IV. éneke. *Waldapfel János* ... 62
Petőfi és a nő. *Ferenczi Zoltán* ... 129
Adalékok Arany János forrásaihoz. *Tolnai Vilmos* ... 257
Balkay Pál festő életrajza. *Bayer József* ... 385

ADATTÁR.

Népdalok és egyéb versek gyűjteménye (1812.) *König György* ... 65, 206
Adatok Amade László életéhez. *Vértesi Jenő* ... 77, 216, 350, 503
Benczúr József levelei Radvánszky Lászlóhoz és Jánoshoz. *Szentpétery Imre* ... 101, 232
Tompa betegségéről. *Halmi Gyula* ... 113
Kazinczy Ferencz följegyzései. *Dékáni Kálmán* ... 191, 336, 493
Tankönyvbírálat a század elején. *Császár Elemér* ... 238
Kölcsey kiadatlan levelei. *Naményi Lajos* ... 241
Ferrarai és perugiai magyar tanulók a XV—XVIII. századból. *Pap Károly* 368
Egy Toldy Miklós és Györgyre vonatkozó ismeretlen oklevél. *Zsák J. Adolf* 373
Adat a Biharvármegyei színészet történetéhez. *Zsák J. Adolf* ... 375
Pray György egy ismeretlen művéről. *Zsák J. Adolf* ... 377

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

Gyöngyösy László. Arany János élete és munkái. Budapest, 1901. *Cs.* ... 122
Szily Kálmán. A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, 1902. ... 246
Dr. Horváth Cyrill. A magyar irodalom története. I. kötet. Budapest, 1899. *R.* 378

VEGYESEK.

Helyreigazítás. *Binder Jenő* ... 536
Irodalomtörténeti repertorium. *Hellebrant Árpád* ... 127, 254, 383, 537
Név- és tárgymutató ... IX

I. TARTALOM-MUTATÓ.

A) Szerzők betűrendes sora szerint.

Lap

Bayer József. Balkay Pál festő életrajza 385
Binder Jenő. Helyreigazítás 536
Császár Elemér. Tankönyvbírálat a század elején 238
Császár Ernő. A magyar protestáns zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században. Első közl. 35. — Második közl. 162. — Harmadik közl. 300. — Negyedik közl. 446
Cs. Gyöngyösy László. Arany János élete és munkái. Budapest, 1901. 122
Dékáni Kálmán. Kazinczy Ferencz feljegyzései. Első közlemény 191. — Második közl. 336. — Harmadik és befej. közl. 493
Ferenczi Zoltán. Petőfi és a nő 129
Halmy Gyula. Tompa betegségéről 113
Hegedüs István. Bartholomeo della Fonte. (Bartholomaeus Fontius) 1
Hellebrandt Árpád. Irodalomtörténeti repertorium 127, 254, 383, 537
König György. Népdalok és egyéb versek gyűjteménye (1812.) Első közl. 65. — Második és befej. közl. 206
Körösi Sándor. Zrinyi és Machiavelli. Első közl. 20. — Második közl. 142. — Harmadik közlemény. 272. — Negyedik és befej. közl. 392

Lap

Naményi Lajos. Kölcsey kiadatlan levelei 241
Pap Károly. Ferrarai és perugiai magyar tanulók a XV—XVIII. századból 368
R. Dr. Horváth Cyrill. A magyar irodalom története. I. kötet. Budapest. 1899. 378
Szentpéteri Imre. Benczúr József levelei Radvánszky Lászlóhoz és Jánoshoz. Első közl. 101. — Második és befej. közl. 232
Szily Kálmán. A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, 1902. 246
Dr. Szinnyei Ferencz. Nagy Ignácz. Első közl. 47. — Második közl. 174. — Harmadik közl. 319. — Negyedik és befej. közl. 467
Tolnai Vilmos. Adalékok Arany János forrásaihoz 227
Waldapfel János. A Zrinyiász XII. és Toldi IV. éneke 62
Vértesy Jenő. Adatok Amade László életéhez. Első közl. 77. — Második közl. 216. — Harmadik közl. 350. — Negyedik és befej. közl. 503
Zsák J. Adolf. Egy Toldi Miklós és Györgyre vonatkozó oklevél 373
Zsák J. Adolf. Adat a Biharvármegyei színészet történetéhez 375
Zsák J. Adolf. Pray György egy ismeretlen művéről 7 37

B) Irodalomtörténeti korszakok szerint.

I. Középkor.

Hegedüs István. Bartholomeo della Fonte. (Bartholomaeus Fontius) 1
Pap Károly. Ferrarai és perugiai magyar tanulók a XV—XVIII. századból 368
Zsák J. Adolf. Egy Toldy Miklós és Györgyre vonatkozó ismeretlen oklevél 373

II. Ujkor.

Lap

Császár Ernő. A magyar zsoltárköltészet a XVI. és XVII. században. Első közl. 35. — Második közl. 162. — Harmadik közl. 300. — Negyedik közl. 446

Kőrösi Sándor. Zrinyi és Machiavelli. Első közl. 20. — Második közl. 142. — Harmadik közlemény 272. — Negyedik közl. és befej. 392

R. Dr. Horváth Cyrill. A magyar irodalom története. I. kötet. Budapest, 1899. 378

Szentpétery Imre. Benczúr József levelei Radvánszky Lászlóhoz és Jánoshoz. Első közl. 101. — Második és befej. közl. ... 232

Waldapfel János. A Zrinyiász XII. és Toldi IV. éneke. 62

Vértesy Jenő. Adatok Amade László életéhez. Első közl. 77. — Második közl. 216. — Harmadik közl. 350. — Negyedik és befej. közl. 503

Zsák J. Adolf. Pray György egy ismeretlen művéről 377

III. Legujabb kor.

Bayer József. Balkay Pál festő életrajza 385

Binder Jenő. Helyreigazítás 536

Császár Elemér. Tankönyvbírálat a század elején 238

Cs. Gyöngyösy László. Arany János élete és munkái. Budapest, 1901. 122

Dékáni Kálmán. Kazinczy Ferencz feljegyzései. Első közl. 191. — Második közl. 336. — Harmadik és befej. közl. ... 493

Ferenczy Zoltán. Petőfi és a nő 129

Halmy Gyula. Tompa betegségéről 113

König György. Népdalok és egyéb versek gyűjteménye. (1812.) Első közl. 65. — Második és befej. közl. 206

Naményi Lajos. Kölcsey kiadatlan levelei 241

Szily Kálmán. A magyar nyelvújítás szótára. Budapest, 1902. 246

Dr. Szinnyei Ferencz. Nagy Ignácz. Első közl. 47. — Második közl. 174. — Harmadik közlemény. 350. — Negyedik és befej. közl. 467

Tolnay Vilmos. Adalékok Arany János forrásaihoz 257

Zsák J. Adolf. Adat a Bihar vármegyei színészet történetéhez 375

IV. Vegyesek.

Hellebrant Árpád. Irodalomtörténeti repertorium 127, 254, 383, 537

II. NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.

Lap

Abel Jenő ... 3, 13
Acciaioli Donato ... 2, 7
»Ádáz« szó első irodalmi használata (Rajnis) ... 249
Adimarius Bernardus ... 8
Affo Irenaeus ... 12, 14
Aimericus de Ungaria ... 370
»Alagya« szó első irodalmi használata (Rajnis) ... 249
Albericus de Ungaria ... 370
Alfieri Machiavelliről ... 295
Almanach-társaság ... 324
Amade Antal báró 78, 79, 80, 98, 502; — László életéhez adatok 77—100, 216—232, 350—368, 502—535; Péterné 86
Ampringen János Kristóf ... 371
Angelis, Joannes Jacobus de —, 370
Anselmus Georgus ... 17
Apor-codex ... 247
Aranka versei ... 65
Arany János 62, 122, 172, 257, 373, 487, 536; — forrásai 257—271, 536; — Toldija 373; — Toldijának IV. éneke ... 62—64
Argiropulos firenzei tanár ... 2, 5
Árgyrus királyfi, Nagy Ignáctól ... 188, 326
Ariosto ... 24
Aristeas pseudo-levele ... 3
Aristoteles ... 22, 150
Arragoniai Eleonora ... 369
Aurora ... 52, 319

Lap

Athenaeum ... 319, 467
»Atlamus« név Aranynál ... 257, 258

Baco nyilatkozata Machiavelliről 150, 294
Bajza József ... 185, 320
Bakócz Tamás (Thomas Bacotio) 371
Balassa Bálint 62, 303, 304, 312—8, 381, 446—454, 460, 465; — György ... 84, 223
Balázs Sándor ... 487, 490, 491
Bálintitt József 249, 250, 251, 252, 253
Balkay Pál életrajza ... 385—391
Balogh István 176; — László 112; — Pál ... 180
Bandello Matteo ... 404
Bandini Francesco ... 4, 5
Bánóczi József ... 63
Bar Orbán ... 370
Baranyi József ... 197, 198, 204, 347
Barát István ... 302, 309
Barcsay Ádám ... 101, 104
Barczafalvi Szabó Dávid ... 259
Bárczay Ferencz ... 337, 338
Barla Jenő ... 447
Bartha Erzsébet, Nagy Ignácz nagyanyja ... 47
Barthánéné színésznő ... 56
Bartholomeo della Fonte (Bartholomaeus Fontius) ... 1—19
Batizi András zsoltárai 37, 40, 41, 42, 44, 46, 167, 168, 303, 304, 307, 465
Bátsák József ... 88

Lap

Batthyány-graduál ... 302
Batthyány-könyvtár Gyulafehérváron ... 12
Battyáni Orbán 38, 41, 45, 170, 303, 807
Batto Nicolaus Ungarus de —, 370
Bayer József ... 327, 391
Beke Antal ... 12
Bél Mátyás ... 101
Benedek Mihály ... 247
Benkő József ... 251, 252, 253
Benczúr József ... 102—113, 232—7
Benják Bernát ... 238, 239
Beöthy János 202; — László 447; — Zsigmond 333, 487; — Zsolt ... 22, 263
Berényi Borbála grófnő ... 88
Bernát-hymnus ... 172
Bernáth Gáspár ... 481
Berzsenyi Dániel ... 477
Bessenyei Sándor ... 101
Bethlen Gábor ... 109
Betyárének ... 72, 76
Béza Tódor ... 10, 449
Bibliotheca Zrinyiana cz. mű ... 27
Biharmegyei s Nagyváradi Történelmi és Régészeti Múzeum 373, 375
Biharvármegyei színészet történetéhez adat ... 375, 376
Binder Jenő ... 271, 536
»Birál« szó első irodalmi használata (Bálintitt József) ... 249
»Biztalmas« szó első irodalmi használata (Gellei) ... 249
Boccalini Trojano ... 27, 294
Bod Péter ... 447
Bodnár Zsigmond ... 82
Bodó Terézia ... 528
Bogáti Fazekas Miklós l. *Fazekas.*
Bohus Sámuel ... 102
Bojthi Gáspár Historiája ... 109
Bojti Sebestyén ... 373
Bollman Machiavelliről ... 143, 295
Bolognai egyetemi könyvtár ... 13
Bonfini ... 145, 266, 441.

Lap

Borgia Caesar 25, 143, 145, 417, 441
Bornemisza Péter Énekeskönyve 301, 302, 311, 312
Borso ferrarai herczeg ... 23
Bossányi János 337, 338; — Zsuzsánna l. *Kazinczy Józsefné.*
Bracci Alessandro ... 15
Buchananus zsoltárai ... 450, 451
Budai Krónika ... 258
Budapesti Hiradó ... 60, 61, 175
Budapesti Hírharang cz. ujságroat ... 60, 174—175
Burchardt Jakab a Julia-legendáról ... 10
»Burkol« sz. első irodalmi használata (Bálintitt) ... 250
Byron szerelmi költeményei ... 133

Caesar (Julius) Commentarii ... 8
Callisto Andronico ... 5
Catarino Politi ... 291
Cennini Péter ... 2
Cervino ... 10
Chalkondylas Demeter ... 12
Chronicon Estense ... 267
Cinelli Giovanni ... 19
Colomannus de Ungaria ... 370
Coppernicus Miklós ... 369
Correggio ... 369
Corsini Americo ... 2
Corvin-codex Wolfenbüttelben ... 7
Corvin Jánoshoz intézett költeménye Fontiusnak ... 15
Corvina ... 1, 7, 15, 16, 17
Cossa Francesco ... 369
Cromer János ... 370
Curtius Rufus ... 276
Curtius-codex a M. Nemz. Muzeumban ... 2
Császár Elemér 241; — Ernő 46, 173, 318, 466; — Ferencz 490
Csató Pál ... 186
Csengery Antal ... 262
»Cserepár« magyarázata ... 71
Cserey Farkas ... 386, 388

Lap

Csokonai Vitéz Mihály 72—73, 477
Csontosi János ... 16
Czakó Zsigmond Leonája ... 176
Czindery György ... 225
Czinke Ferencz ... 239, 240

»Dal« szó első irodalmi használata (Rájnis) ... 250
Dávid Ferencz énekei ... 301
Deák Ferencz ... 182
Degré Alajos ... 481
Dékáni Kálmán ... 206, 350, 502
Del Lungo ... 5
Della Fonte, Bartolomeo ... 1—19
Demeczky Mihály ... 49
Demosthenes »De mala legatione« 18
Dessewffy Aurél 59; — Emil 60; József gr. ... 386
Dézsi Lajos ... 454, 455
»Dísz« szó első irodalmi használata (Rájnis) ... 250
»Divat« szó első irodalmi használata (Rajnis) ... 250
Dossi Dosso ... 369
Döbrentei-codex ... 247
Döbrentei Gábor ... 185, 385, 388
Dubniczi krónika 257, 258, 259, 270

Ecsedy Károly, földmérő praktikáns ... 246
»Éghajlat« szó első irodalmi használata (Gellei) ... 250
Egressy Gábor ... 186
»Elő-beszéd« szó első irodalmi használata (Gvadányi) ... 250
Engel József ... 241
»Enyh« szó első irodalmi használata (Gellei) ... 250
Eördegh István ... 186
Eötvös József 48; — »Falu jegyzője« ... 179
Erasmus ... 9
Ercsey Sándor ... 122, 123
Erdélyi János, Népdalok 67, 68, 70, 71, 72, 75, 76, 207, 208, 210, 214; utánnyomatása 179; — Pál ... 93, 446
Erdődy (Herdouth) Ferencz ... 371
Este család ... 369
Estei Hercules 12; — Hyppolit 369
Eszterházy Imre, zágrábi püspök 81; — József gr. ... 514
Etoile Maximilián gróf ... 204, 205
Eusebius Verinus (Benczur álneve?) ... 103, 234, 236
»Érdem-oszlop« szó első irodalmi használata (Mátyási) ... 250
Érdy-codex ... 247

Faller Miklós ... 57
Faludi Ferencz ... 65
Farkas András ... 44
Fatius (Fazzio) humanista ... 12
Fazekas Miklós, Bogáti — énekei ... 454—466
Fazzio (Fatius) ... 12
Fáy András ... 54, 55
Fegyvernek Peturd (helynév) 373, 374
Fekete József ... 228
»Félemlít« szó első irodalmi használata (Bálintitt) ... 250
»Fennsík« szó első irodalmi használata (Lugossy) ... 250
Fényes Sáriról népdal ... 209
Ferdényi Antal ... 376
Ferenczi Zoltán ... 141
Ferrara ... 3, 369
Ferrarai és perugiai magyar tanulók a XV—XVIII. századból ... 368—372
Fessler ... 267, 269, 271
Festetich György ... 47
Feuerlein Emil Machiavelliről ... 297
Firenze ... 2, 24, 25, 26, 143 146
Ficino Marsilio ... 4, 5, 14
Fontius, Bartolomaeus ... 1—19
Forgách Ferencz Históriája 109, 111
Fővárosi Lapok ... 491
Fraknói Vilmos ... 111, 368
Franck nyilatkozata Machiavelliről ... 295

Lap
Frankenburg Adolf 48, 481, 487
Fráter László 501
Frigyes (II.) porosz király műve Machiavelli ellen 292, 400
Fuggerek 371

Gaál József 54, 186, 323, 481
Gaddi Ferencz 18
Galeazzo Mária 3
Galeotto Marzio 12
Gallus Thomas 370
Gálszécsi István 37
Garay János 48, 52, 186, 320, 481
Garázda Péter 1, 3, 4, 5
Garofalo 369
Gazola grófné 84, 92, 365
Gejza József 253
Geleji Katona István 247
Gellei József 249, 250, 251. 252, 253
Gencsy László 375
Gentile Alberigo 294
Gentillet Incze franczia író Machiavelli-ellenes műve 27, 292
Geschichte von der Bulla in coena Domini 113
Gercseni András 45
Gervinus Machiavelliről 296
Gherardi 8
Goston János 370
Gönczi György Énekes könyve 301, 302
Graduálok zsoltárai 302
Grassalkovich Antal 79, 88
Gravina krónikája 267
Gregorovius Ferdinand 10
Guarinus Baptista 3; — elegiája 3, 4, 5
Guicciardini 275, 429
Gusztáv Adolf 399
Gutzkow Savage Richard-ja 187
Gvadányi József gr. 250, 251; verselése 312
Gyarmathi István (Stephanus de Germath) 370
Gyöngyösy László ... ... 122—126

Lap
Gyulafehérvári Batthyány-könyvtár 12
Gyulai Pál 135, 446, 487
Gyulai-Arany, Népköltési gyűjtemény 72, 74, 76, 77, 208, 209, 212, 214

Hajdu városok éneke 213
Halmy Gyula 121; — Karolina 49
Halotti Beszéd 247
Hartyáni Imre 302, 303, 311
Haruckern család 47
»Hasonlít rá« kifejezés első irodalmi használata (Vörösmarty?) ... ... 250—251
Hávor János-féle huszárezred 78, 83
»Hazafi« szó első irodalmi használata (Bálintitt) 251
Hazai és Külföldi Tudósítások 51, 59
Heckenast Gusztáv 241
Hegedűs István 19
Heine szerelmi költeményei 133
Helmeczy Mihály 58, 253
Heltai Gáspár 304, 305, 455
Henrik (III. és IV.) franczia királyok 292
Herdouth l. *Erdödy.*
Hess Mihály 385
Hiador (Jámbor Pál) 249
Hirnök 59
Hodius »De graecis illustribus« cz. műve 5
Hohenzollern herczeg perugiai tanuló 371
Honderü 333
Honművész 51, 58
Horatius Flaccus 8
Horváth Cyrill 378—382; — Döme 188; — István 241; — János 88; — Jenő, Rónai 149, 159, 160, 272, 275, 279, 399, 418; — Lázár, Petrichevich 182, 333
Horváth Simonchich János 78, 85; — Mária 78, 80, 85, 96, 504, 505, 520

Lap

Hőke Lajos ... ... 114—121
Hölgyfutár 487, 488, 491, 492
Hugo Viktor 58, 186, 188
Humanisták kora 23, 142. 143, 278, 279; — helyzete a XV. században 9, 10
Huszár Gál-féle Énekes könyv 300, 301, 304

Ilosvai Péter Toldi Miklósa 373
Indrai János 370
Insurgensek marscha 67, 68, 69, 70
István Deák zsoltárfordítása 302
Istvánfi Miklós Históriája ... 145, 441

Jakab Elek 454, 455, 463
János Zsigmond zsoltárfordítása 303
Janus Pannonius 1, 3, 5, 6, 369; Homeros fordítása 6
Jähns Max nyilatkozata Machiavelliről 157, 273, 400
Jedlicska Pál 372
Jelenkor 51, 59
Jeszenák János ... 88, 89, 101, 112
Jókai Mór 141, 261, 488, 491; — phantasiája 124
Joo János egri rajztanár ... 385, 388
Jordánszky-codex 247
Jósika Miklós 475
Jovius Pál, Elegia clarissimorum virorum 10
Juhász Mihályné, Nagy Ágnes ... 47
Julia-legenda 10
Julian bibornok 398
Julius (II.) pápa 25
Juranits Miklósné, Nagy Teréz ... 47
Justus Lipsius »Politicorum libri« cz. műve 28, 294, 438
»Jutalom-pénz« szó első irodalmi használata (Benkő) 251
Juvenalis 12, 15

Kakas Gyuriról népdal 209
Kálmány, Szeged népe 212
Kanyaró Ferencz 149, 301

Lap

Kappel Emilia 134
Karácsonyi János 373
Kardos Albert 169
Károly (V.) császár 291
Károlyi Sándor 83
Kassai szinjátszó társaság 55
Katona Antal Utazási képei 54; — József 186
Kazinczy Dénes 198, 337, 342; — Ferencz 239, 248, 249; följegyzései (1803—1805) 191—206, 336—350, 493—502; levelezése 385—391; — Gábor 277; — István 203; — József 198—206, 336—350, 493—502; — özv. Kazinczy Józsefné 191—206, 336—350, 493—502; — Péter 346, 493, 494, 495, 499
Kelemen (VII.) pápa 290
Kelemen spanyol jezsuita »Machiavellismo degollato« cz. műve 291
Keller Zsigmond 102
Kelmenfi 487
Kerchelich, Historia ecclesiae Zagrabiensis 235
Kerekes Ferencz 241
Khuen Magdolna bárónő ... 371, 372
Kis Sámuel festő 385
Kisfaludy Károly 49, 54, 186, 248; — Sándor 53, 62, 323
Kisfaludy-Társaság 322, 325
Kiss Pál (Nagy Ignácz álneve) ... 321
Kohn Sámuel 455
Kolinovich 112
Kollár Ádám Ferencz 377
Koller pécsi püspökség története 111
Komjáti Benedek 460
Kossuth Lajos 241
Kossuth Pesti Hirlapja 59
Kovách László 186
Kovács Pál ... 52, 54, 333, 481, 487
Kovács Sebestyén Endre 114, 116, 117, 118
Kovacsóczy Mihály 56
Kölcsey Antónia 241, 242; —

Lap

Ferencz kiadatlan levelei 241—246; — Gábor 245
»Költemény« szó első irodalmi használata (Mátyási) 251
König György 77, 216
Königsbergi töredék 247
Kőrösi Sándor ... 34, 161, 299, 445
Kreid Terézia 48
Kritikai Lapok 52
Kriza J. Vadrózsák 68, 71, 76, 208
Kuczera József 88
Kurbély 240
Kuthy Lajos 186
Küküllei János krónikája 258

Laborfalvy Róza 56
Lajos (I.) magyar király oklevele 373
Lampridio Elio 10
Landino Christoforo, firenzei tanár 2
Láner Antal 48
Laskai zsoltárfordító 302
Lauka Gusztáv 324, 481, 487
Lencuu Benedek 370
Lendvay Márton 56
Lenudeschit György 370
Leo (X.) pápa 18, 290
Leo történetíró Machiavelliről ... 295
Leszczinszky András 371; — János 371
Lévay József 487
Lisznyai Kálmán 487
Livius 14, 15; — Livius-idézetek Machiavellinél 438, 439
Losonczi Phoenix 488
Lucanus, Pharsalia 8
Luchesini »Machiavelli Ostobaságai cz. műve 291
Lugossy József 250, 465
Luther 290; — énekei 36, 302, 307, 312, 446, 447, 462
Lyra, a protestánskori hazafias — 144

Macaulay Machiavelliről 15, 295, 296
Machiavelli és Zrinyi Miklós 20—34; 142—161; 272—299: 392—445

Lap

Machiavellismus 284—299, 397, 398
»Magán-hangzó« szó első irodalmi használata (Rajnis) 251
Maglebachiana Bibliotheca 1
Magyar Emléklapok 487
Magyar Hírlap 486
Magyar játékszín 185
Magyar Kurir 51
Magyar írók füzetei 488
Majláth György 192
»Majmol« szó első irodalmi használata 251
Maladetta Sigismondo 23
Mancini Machiavelliről 295
Marchesi műve Bartolomeo della Fontéról 1, 4
Marczinkei Elek 385
Mária Terézia 292
Marsilius Ficinus 4, 5, 14
Marot Kelemen 359, 449, 450
Maróthy Mátyás 248
»Mással-hangzó« szó első irodalmi használata (Rajnis) ... 251
Mata Imre 194
Mátyás (I.) magyar király 1, 8, 9, 11, 12, 13—18, 147, 148, 149, 281, 369, 392, 393, 396, 398, 402, 406, 415, 426, 442, 443
Mátyás király Emlékkönyv 7, 17
Mátyási József ... 250, 251, 252, 253
Mátrai (Róthkrepf) Gábor 51
Matter nyilatkozata Machiavelliről 295
Medici Cosmo 3; — Giuliano 146, 445; — János 404; — Katalalin 292; — Lőrincz 2, 4, 6, 10, 17, 146, 291, 445; — Péter 3
Mednyánszky Ferencz László ... 372
Megyeri Károly 186
Melius Péter 247
Mecken »De charlataneria eruditorum« cz. műve 14
Mentovich Ferencz 487
Mesterházy Sára 528
Metternich 293, 294
Mezőpeterdi Domokos 373

	Lap
Michelangelo	24
Michelozzi Niccolo	7
Miklóska zsoltárfordítása	302
Miticzky Juliánna	527
hl Róbert Frigyes porosz király Machiavelli-ellenes művéről	293, 297, 439
Molnár Albert, Szenczi 381 ; — énekes könyve 301, 313, 318,	449, 454, 466
Montecuccoli	284
»Mondolat« (Oratio) szó első irodalmi használata (Gellei. 1788.)	251
Mondolat	247, 248
Morocz Imre	222
Munkácsi János	53, 56, 58, 477
Musset szerelmi költeményei	133
Múzeum (M. Nemzeti) könyvtára	2, 7, 241
Nagy Gábor, debreczeni prókátor	195 ; — Ignácz 47—61, 174 —190, 319—335, 467—492 ; — István, 37 ; — Iván 487 ; — János, V. 302 ; — József 47 ; — Karolina 48 ; — Károly 48 ; — Márton 47 ; — Sándor Sztárayról 162, 168, 169, 170 ; — Sámuel erdélyi rézmetsző	385
Nagy Bánkai Mátyás	171
Nagydobszai Graduál	302
Naményi Lajos	246
Napoleon (I.) Machiavelliről 279,	293, 294, 400, 403, 404, 417, 432
Négyesy László Amade-kiadása	77, 82
Németi Ferencz	302
Nemzeti Ujság	59
Népdalok és egyéb versek gyűjteménye	65—77, 206—216
Neuberger János György	109, 113
Ney Ferencz	491
Nuzzi Bernardo 2, 8 ; — gyászbeszéde Medici Lőrincz felett	2
Nyelvtani (Magyar) kézikönyv	238
Nyelvújítás szótárához adalékok	249—253
Obernyik Károly	487
Ocskay Julianna	525
Olasz könyvtárak	1
Oltárképfestészet első magyar művelője: Balkay Pál	386
Orbán (II.) pápa	142
Orczy Zsuzsánna bárónő	78
Orlé János	371
Ormos László	241
Orosz József, Balázsfalvi	59
Ortelius redivivus	112
Osorio püspök Machiavelliről	291
»Oszlop-írás« szó első irodalmi használata (Benkő)	251
»Oszloplás« szó első irodalmi használata (Benkő)	252
Pákh Albert	481, 488
Pál (IV.) pápa	291
Pálffy István br. 371 ; — János gr. 86, 372 ; — Karolina 498 ; — Lipót 83 ; — Miklós 372 ; — Pál	372
Pallorii (Palloni?) Zsigmond	370
»Pamlag« szó első irodalmi használata (Gellei)	252
Pandolfini Ferencz	10, 18
Pap Benedek zsoltárfordítása 303 ; — Károly	372
Parlaghi Mihály	373
Pasman de Panasz	374
Paur Godolfréd	88
Pázmány Péter 247, 381 ; — udvara	28
Pazzi-féle összeesküvés	5, 7
Péchy Imre 501 ; — Sándorné 499 ; Simon	455
Pellico Silvio	188
Pellizerolli Vitalis atya	26
Perbegg József Károly	88
Perényi Miklós	370
Persius költeményei	14, 15

Lap

Perugiai magyar tanulók a XV—XVIII. századból 369—372
Pesthi Gergely ... 370
Pesti Röpívek ... 488
Pesti Hirlap ... 59, 483
Peterka József ... 248
Pethenye Mátyás ... 373, 374
Petőfi és a nő ... 129—141
Petrarca ... 277
Petronius Corvin-codex ... 16
Pico della Mirandola ... 16, 369
Pintér Kálmán ... 92
Podhradczky József ... 257, 258, 270
Podmaniczky Sándor ... 112
Poliziano 5, 6, 8, 9, 12, 17; — Homeros-fordítása ... 6
Polo Reginaldo ... 291
Politi Catarino ... 291
Pongrácz János ... 240
Porcia herceg ... 384, 444
Possevino jezsuita Machiavelliről 291
Possi Fernando ... 16
Pray György egy ismeretlen műve 377
Prónay Simonné ... 388
Ptolemaeus Philadelphus ... 3

Ráday Gedeon ... 101
Radó Antal ... 22, 27, 143
Radvánszky család irodalmi szerepe 101; — György országgyűlési naplója 101; — János kurucz kincstartó 101—113, 232—237; — László 101—113, 232—237
Rafael ... 24
Ragályi Mária ... 201, 340
Rájnis József ... 249, 250, 251, 252
Rajzolatok ... 53
Rákóczi Ferencz ... 445
Rákosi Jenő ... 248
Ranke Lipót ... 34, 295
Raumer Frigyes Machiavelliről ... 295
Begélő ... 51, 320
Reginaldo Polo ... 291
Reguly Antal ... 250
Rehberg Machiavelliről ... 295

Lap

Rem György ... 7, 13, 14
»Remek-írás« kifejezés első irodalmi használata (Benkő) ... 252
Remusat (Mme de —) ... 293
Révai József báró 218, — Miklós 240; — Péter ... 112
Révész Imre ... 169
Riario bibornok ... 7
Ribadeneira Machiavelliről ... 291
Riccardiana Bibliotheca ... 16
Richelieu ... 292
Riedl Frigyes ... 125
Rigó Sámson ... 199, 201
Rindtsmaul János Ottó ... 372
Roberti Niccolo ... 3
Roggendorf Aloysia ... 498
Romantikus novellák ... 53
Róthkrepf l. *Mátrai*
Rousseau ... 194
Rozvány György ... 122, 123
Rucellai ... 9, 10

Sabbadini ... 1
»Sajtó szabadsága« kifejezés első irodalmi használata (Mátyási) 252
Saloch Andreas de — ... 370
Salvi bibornok ... 7
Salviatus Robertus ... 16
Sambucus János Benedek ... 371
Sándor Antal gróf ... 47
Sárospataki Éjjelő Vigyázónak az éneke ... 215
Sárospataki Graduál ... 302
Sassetti Francisco régiséggyűjtő 10
Savonarola Jeromos ... 369
Savoyai Jenő ... 399
Schaidar Pál ... 370
Schedel Ferencz 185, 323. l. *Toldy* alatt is.
Schlegel Machiavelliről ... 295
Schmitth Nicolaus ... 110
Schvarz Gottfried ... 109, 110
Scribe színművei ... 186, 189, 190
Sforza Francesco ... 23
Siklósi Mihály zsoltárfordítása 37, 41, 42, 44, 46, 465

Lap

Simon Pál ... 244
»Sírdomb« szó első irodalmi használata (Bálintitt) ... 252
»Sírhalom« szó első irodalmi használata (Bálintitt) ... 252
»Sivatag« szó első irodalmi használata (Gellei) ... 252
Sixtus (IV.) pápa 10; — (V.) ... 292
Skaricza Máté 303, 304, 305, 446—454
Sobri (Georg Schobri, der Räuberhauptmann in Ungarn) cz. regény ... 328
Soderini Tamás ... 18, 25, 151
Somogyi Gedeon ... 247
Stilicho ... 142
Stipchich ... 224
Sue Jenő 471; — utánzói 471, 472, 473, 475
Svecer Erzsébet ... 88
Symonds a Julia-legendáról ... 10
Szabó József (S.), 113; — Károly 300
Szalay László 264, 265, 266, 267, 270
Szalóki (de Salock) András ... 370
Szana Tamás ... 385, 386
Szász Károly ... 487
»Száz« (= század) szó első irodalmi használata (Rajnis) ... 252
Széchy Károly ... 26
Szegedi Gergely 300, 302, 303, 304, 305, 306, 313—8, 446—454, 455
Székely István Soltárkönyve 37, 39, 304, 455; — Péter ... 370
Szelestey László ... 487
»Szellet« (szent —) szó első irodalmi használata ... 247, 248
Szemere Pál ... 242, 246
Szent Tamás uta ... 374
Szentgyörgyi József 196, 197, 198, 203
Szentpétery Imre ... 113, 237
»Szent szellet« szó első irodalmi használata ... 247, 248
Szenvey József ... 60
Szent László ... 312
Szepes (Scepes) Illyés ... 370
Szépirodalmi Lapok ... 488
Szigligeti Ede ... 186, 487
Szilády Áron ... 37, 40, 46, 300
Szilágyi és Hajmási historiája ... 379
Szilágyi Isrván 122, 267, 271; — Sándor 483, 487; — Virgil 488
Szilvás Ujfalvi Imre ... 300
Szily Kálmán ... 48, 247—253
Színészettörténeti adat ... 375
Színműtár ... 185, 492
Szinnyei Ferencz, dr. 61, 190, 335, 492
Szirmay Antal kéziratai a M. Nemz. Muzeumban ... 65
»Szível« szó első irodalmi használata (Bálintitt) ... 252
Szkhárosi Horvát András ... 311
Szlavata grófi család ... 371
Szombatos, énekeskönyv ... 455, 462
Szombathelyi Ferenczné, Nagy Veronika ... 47
»Szomor-játék« szó első irodalmi használata (Benkő) ... 252
»Szószer« szó első irodalmi használata (Benkő) ... 252
Szögyény Zsigmondhoz írt levele Kazinczynak ... 387
Sztárai Mihály, 38, 162—173, 300, 301, 304, 307, 312, 313—8, 448, 452, 455
Szuhányi Xav. Ferencz ... 240
Szunyogh Lászlóné ... 85

Tacitus-idézetek Zrinyinél 418, 419, 438, 439
Takács Györgyné ... 249
Tankönyvbírálat a XIX. század elején ... 238—241
Társalkodó ... 51
Tasso Torquato ... 24, 27, 63, 369
Teleki Sámuel gr. ... 5, 6
»Temető« szó első irodalmi használata ... 253
Tersztyánszky István ... 506
Tesi zsoltárfordítása ... 302, 306
Thaly Kálmán, Vitézi énekek ... 76
Thewrewk József, Ponori ... 385

Lap

Thordai Benedek zsoltárfordítása 38, 40, 42, 44, 170, 171, 314
Thoroczkay Máté 301
Thomka-Szászky János viszonya a Radvánszky családhoz 101, 102, 103
Thuróczy krónikája ... 258, 264, 270
Timár János 191
Tinódi Sebestyén 171, 263, 380; — verselése 380
Toepfer Károly 189
Toldi Miklós és Györgyre vonatkozó ismeretlen oklevél 373—375
Toldi IV. éneke ... ... 62—64
»Toldi estéje« keletkezésének időrendje ... ... 257—262
Toldi Miklós, történeti regény Nagy Ignácztól 320
Toldy Ferencz 260, 263, 270, 277, 324, 454, 455, 462, 536; l. *Schedel* alatt is.
Tolnai Vilmos 271, 536
Tompa Mihály 113, 262, 487; — levelei 114—121; betegsége ... ... 113—121
Tordai Zsigmond 12
Tóth Endre 487; — Kálmán 52, 487, 490, 491; — Lőrincz 52
»Tönkrezuz« kifejezés első irodalmi használata (Helmeczy M.) 253
Török Lajos gróf 338, 339, 342, 343, 348, 494, 498, 499
Transilvanus Petrus 370
Tura Cosimo 369

Ungnád grófi család 371
Ugoletti Tádé, a Corvina könyvtárnoka 1, 7, 8, 12, 13, 14, 15
Ugray Ágnes 376
Ugray levéltár 375
Uj Magyar Muzeum 487
»Uj szellem« cz. mű szerzője Maróthy Mátyás 248
Ungaria, Aimeriius de — 370; Colomannus de — 370; Joannes de — 370
Unitárius énekeskönyvek 301, 302, 454, 455
Üchtricz b. család levéltára Marczaltőn 78

Vachot Sándor 323, 487
Vadnai Károly 487
Vahot Imre 54, 58, 488
Vajda János 487; — Péter 179
Valerius Flaccus, Argonautica 8, 14, 15
Vallásos epika 167
Vándza (Vaanza) Mihály 385
Várdai István 371
Vári Szabó Sámuel 249
Varju Elemér 12
Vass Bertalan 48, 239, 240
Vas Gereben 481, 487
Vay Ábrahám gróf 502; — Miklós báró neje 196
Vécsey Miklós báró 342
Vegetius 22, 158, 159
Véghely Dezső veszprémi alispán 77
Végkecskeméti Mihály zsoltárfordítása 37, 41, 42, 44, 46, 170, 465,
Verbőczi István 236
Veresmarti Megtérése históriája 379
Verino Michelino 8; — Ugolino 6, 8; — Carliades cz. műve 6
Verseghy Ferencz 240
Vértessy Jenő ... 100, 232, 368, 535
Vettori, Machiavelli barátja 146
»Vezér csillag« szó első irodalmi használata (Mátyási) 253
Viczay Jób gróf halála 355
Világ cz. lap 59
Villari műve Machiavelliről 21, 23, 30, 143, 151, 157, 288, 289, 291, 292, 295, 296, 297, 298, 445
Vilmányi Libécz Mihály 249
Virgil Georgikonja 242
»Virtus« szó használata Zrinyinél 278
Vitkovics Mihály 242, 243
Vitzmándi Lőrincz 112

Lap

Vitéz János 285, 392; — összeesküvése Mátyás ellen ... 1, 4, 12
Voltaire ... 292
Vörösmarty Mihály ... 124, 186

Waldapfel János ... 64
Waltherr László ... 246
Weltzl Mária Paulina ... 78, 516, 527
Wenkheim család ... 47
Wesselényi Miklós ... 245, 246
Wiedemannál készült arczképe Zrinyinek ... 28
Wolfenbütteli Corvin-codex ... 7

Zalár József ... 487
Zeffio Francesco ... 18
Zeletméri László ... 302, 308
Zeno Baptista ... 10
Zeckel (Székely) Péter ... 379
Zichy Ferencz győri püspök 91; — János gróf ... 518
Zlinszky Aladár ... 257, 263
Zomojonhid ... 374
Zrinyi Ilona 445; — Miklós és Machiavelli 20—34; 142—161; 272—299; 393—445
Zrinyiana Bibliotheca l. *Bibliotheca* Z.
Zrinyiász XII. és a Toldi IV. éneke ... 62—64
Zuhafen Jakab ... 370
Zsák T. Adolf ... 375, 376, 377
Zsámboki János ... 379
Zsarnóczi Antónia ... 249
Zsoltárköltészet a XVI. században 35—46, 162—173, 300—318, 446—466

BARTOLOMEO DELLA FONTE.

(Bartholomaeus Fontius.)

Magyarországi összeköttetéseinél fogva kiváló figyelmet érdemel Bartholomaeus Fontius, ki a Mátyás alapította könyvtár gyarapításában közreműködött. Ugoletti Taddé könyvtárnok meghitt embere volt. Alapos philologiai képzettsége tevé őt alkalmassá arra, hogy az olasz földön kéziratokat kutasson, másolhasson. Életviszonyai úgy alakultak, hogy Magyarországba is átjött és itt legalább egy évig a könyvtár egyik őre is volt. Már kora ifjúságában Garázda Péterrel, Janus Pannoniussal benső baráti viszonyba lépett és vágyva vágyott Magyarországba is jönni, hogy Mátyásnak európai hírű udvarához csatlakozzék, de a Vitéz-féle összeesküvés kudarcza egy időre meghiusította e tervet, sőt a nagy király ellen elkeserítette; de később Ugoletti Taddé rábeszélése folytán mégis csak visszatért rég táplált ábrándjához, hogy a magyar renaissance-fejedelem szolgálatába lépjen.

1488-ban Mátyás előtt megjelen, fényes beszédet tart, melyet nem sikerült megtalálnom. A következő évben már ismét hazájába tért vissza.

Nem csekély örömmel fogadtam *C. Marchesi,* olasz tudósnak új könyvét Bartolomeo della Fonteról.[1] Biztam szerzőben, mert Sabbadini tanítványa, kinek módszerét a Guarinusról írott szép művében volt alkalmam megismerni. Hű tanítvanya, ki művét is mesterének ajánlja, követi e módszert. Az olasz könyvtárak gazdag kéziratanyagát, főként a Biblioteca Magliabecchiana becses darabjait fölhasználva két részben méltatja Fontius egyéniségét. Az első részben részletes életrajzot ad, a másodikban irodalmi működését ismerteti és pedig kezdve *Excerptáin,* melyek Fontius tanulmányaira vetnek világot és bepillantást engednek a XV. század második felében a firenzei egyetem tanrendszerébe, kiter, jeszkedik Fontius irodalmi működésének minden ágára. Marchesműnek e második fele ez alkalommal csak annyiban érdekeli

[1] C. *Marchesi.* Bartolomeo della Fonte (Bartholomaeus Fontius). Contributo alla Storia degli Studi Classici in Firenze nella seconda meta del quatrocento. Catana. 1900. 201. l.

a mennyiben tájékoztatást nyújt azon philologiai módszer iránt, melynek szellemében kezelte a könyvtárak számára a kéziratokat. Fontius a *Cennini* követője volt, kitől ered a Nemzeti Muzeum Curtius-kodexe, mint a rubrummal írt subscriptio is tanuskodik: liber XII. et ultimus explicit. Scripsi Florentiae Petrus Cenninius Anno Dm. 1467. VI. idus Aprilis. E helyen egy pár vonásban rajzolom csak Fontius életét; azon mozzanatokra terjeszkedem ki bővebben, melyek magyarországi összeköttetéseire vonatkoznak. Egybeállítom azokat az adatokat, melyek gazdagítják e dicsőséges korszak ismeretét.

I.

Fontius egy még a XIV. században Firenzében letelepedett és a XV. század elején már tekintélyes családból származott. Született 1445-ben. Ez adatot kétségtelenné teszi saját magának ajánló levele, melyet a levelezését tartalmazó gyűjtemény elé bocsát és Americo Corsinihoz intéz 1495-ben. Itt magát 50 évesnek mondja.

Már 15 éves korában sanyaru sorsra jut. Családja támasza, fentartója lesz. Mindazáltal lankadatlan szorgalommal fekszik tanulmányainak. A korszellem magával ragadja és így elsősorban a klasszikusokkal foglalkozik.

Hallgatta a firenzei iskolában Landinot és Argiropolost, kit a flórenczíek oly nagy mértékben tiszteltek, hogy polgárjoggal ruházták föl.

1467-ben változás állt be a Fontius életében. Bernardo Nuzzi tanítványa lett és Pietro Cenninivel lép baráti viszonyba. Nuzzi a renaissance első mámorában mohó élvezettel olvasott klasszikus szerzők elemzéséhez szoktatta növendékeit. Medici Lőrincz felett tartott gyászbeszéde mutatja, mennyire képes volt a puszta panegyrikus hangtól menekülni és történelmi felfogást juttatni érvényre. Nuzzi kimondott elve: *irni, hallgatni, olvasni* (scrivere, ascoltare, leggere). Marchesi egy pár vonással jellemzi e módszert, mely a nyelvnek a legapróbb részletekig való alapos értését, a szabatos fordítást tűzte ki feladatául és épen azért a realiákra nem helyezett oly kiváló gondot. E korszakba nyúlnak vissza Fontiusnak *Excerpta* cz. alatt a Richardianában található jegyzetei.

Nuzzit mintegy kiegészíté Cennini, ki a nevelő hatásra veté a fősulyt. Az értelmezésnél a jelentéstani árnyalatok, a stílbeli különbségek érdekelték. Ugy megszerette Fontiust, hogy az ő kedvéért adja ki egy kis értekezését: *De natura syllabarum* és egy hozzá intézett levélben neki ajánlja.[1]

1467-ben a Mediciek ellen nagyobb mérvű lázadás tört ki. Több jeles honfit száműztek; köztük menekül Acciaioli, ki Fontius

[1] A bibl. Magliab.-ban őrzik a Cennini sajátkezű kéziratát.

pártfogója volt. Milano fejedelme: Galeazzo Maria és Calabria urának Fernandonak fia Alfonzo szövetkeznek Medici Péter, Medici Cosmo fia ellen. Fontius Ferrarába megy. Ekkor találkozik a magyarokkal. Ferrara trónján Borso ült, kit Marchesi a XV. század *galantuomo*-jának nevez.

Fontius, hogy megnyerje a fejedelem kegyét, vulgaris nyelvre lefordítja az Aristeas pseudo-levelét, mely a Septuaginta fordítását a Ptolemaeus Philadelphos korára és az uralkodó intézkedésére viszi vissza.[1] Ajánló leveléhez két sonettet csatol, melyekben pártfogóját kéri, hogy ne hibáira nézzen, de az iránta érzett hő szeretetet és hódolatot vegye tekintetbe. Érdekes találkozás van ez olasz sonettek és Janus Pannoniusnak szintén Borsohoz intézett epigrammja közt (Telekinél I. 553.). Hadd álljon itt Janus Pannonius epigrammja:

Mint halványul a hold el, a mely ragyogott le az éjbe,
Pompájába ha kel égi fivére a nap:
Ősei székén hogy Leonellót Borso követte,
Testvérét fénynyel tulragyogá e fivér.
Elnyomd könyeidet s enyhüljön, Ferrara gyászod,
Fájó panaszszal se bántsad az isteneket.
Azt a mit elvettek, busásan visszafizették;
Súlyos károdat im nagy nyereség követé.
Mit vesztél, ime vissza nyeréd kamatostúl, o boldog!
Üdv, áldás vala hát még e csapás is ekép.

Fontius sonettjében is hizelgő hódolattal zengi:

Borsio largo magnanimo e gentile
Reccomendomi a quel signor foelice.

Czélt ér a törekvő humanista. Niccolo Roberti, a herczeg szónokat a renaissance-fejedelmek ez állandó alakja, beajánlja. Fontius nagy tisztelettel fogadják Ferrarában, hol 1471-ig, Borso herczeg haláláig, tartózkodik.[2]

Most következett el Fontius életében az a korszak, melyben magyar humanistákkal köt barátságot és azt a tervet táplálja, hogy Magyarországra jöjjön. Guarinus tanszékét fia Baptista tölté be. Hogy a mi magyar humanistáinknak mily nagy volt tekintélye, elég bizonyságul szolgál Baptista Guarinus szép elegiája, melyet Garázda Péterhez intéz, melyben sürgeti, hogy adjon életjelt magáról. Marchesi közli az elegiát Ábel nyomán.[3] Garázda befolyását keresi Fontius is, mint több levélből kitűnik. Az Ábel hagyatékában találtam a következő levelét:[4]

[1] V. ö. Susemihl: Gesch. der gr. Litt. ind. Alex. zeit II, 604 és köv.
[2] Borso 1471. aug. 20-án halt meg.
[3] Ez elegiát Ábel az Analecta 161—162. lapján közli.
[4] Cod. Univ. Bonon. 23. 82. fol 7b 8a.

Bart. Fontius Petro Garasdae Pannonio S.

»Tantum est temporum rerumque omnium immutata conditio, ut minime mirandum sit, si ego quoque ad tempus patriam mutem. Nam si sapientis est hominis tempestati cedere neque eundem semper cursum tenere, non mihi vitio dari puto, si cum ea quam proposueram via ad optatum finem pervenire non possim, alia ire pergam qua ad exitum tandem perducar. Itaque et horum temporum et mearum rerum omnium ratione perspecta, cum censeam non esse domi amplius desidendum, *te per tuum in me amorem meumque erga te mutuum etiam atque etiam rogo, ut de nobis quod promisisti conficias. Nullam enim aliam mihi viam* ad nostra studia relictam esse perspicis, cumque omnis Italia intestinis dissensionibus est armata, tumque princeps in ea nullus favet liberalibus disciplinis. Equidem ni mihi persuaderem, cum haec scriberem, te pro tuo summo in me amore meoque in te pari tua sponte etiam sine meis litteris esse facturum, plura scriberem meque tibi diligentius commendarem; tantum oro, si me tui studiosissimum semper nosti, hoc mihi praestes, quod omnium est maximum maximeque necessarium: quodque nullius nisi tua unius opera me assequi posse confido. Vale.«

Egész terjedelmében közöltem e levelet annak jellemzésére, hogy Fontius mily erősen vágyakozott Magyarországba.

Garázda Péter ép Magyarországba volt indulandó. Medici Lőrincz egy szép ajándék vitelével bízta meg. Marchesi közli Garázdának eddig ismeretlen leevelét Medici Lőrinczhez, melyet Paduából ír 1471 novembér 22-ről.[1] E levélből kitetszik, hogy Velenczében megbetegedett; negyednapos hideg láz gyötörte. E miatt nem folytathatta útját. Sajnálja, hagy a fejedelem ajándékát nem vihette el maga, hanem elküldé az esztergomi érseknek, ki át fogja adni és ez által az ajándékot még kedvesebbé teszi. Egyúttal az esztergomi érseket ugy ajánlja be az uralkodónak, mint a ki minden dologban a legnagyobb készséggel közreműködni fog.

Garázda Péter szintén azon összeesküvésben való részesség gyanuját vonta magára, melynek élén Vitéz állott. Fontius aggódott is jó barátja miatt. Egy Baptista Guarinushoz intézett levelében írja: »Az én Garázda Péteremet is nagyon féltem. Oh én szerencsétlen, ki egyszerre ily előkelő barátaimat oly fényes polczról oly mélyen alábukni láttam!« Könyek tólulnak szemébe és nem engedték, hogy tovább folytassa levelét.[2]

Marchesi azt irja, hogy Fontius többé nem említi Garázdát, kinek neve csak Marsilius Ficinusnak egy Francesco Bandinihez

[1] L. 36. lapon. A firenzei állami levéltár Filza M. av. in. Princip. XXVII. n. 587.

[2] Epist. Lib. I. ep. XVII.

1482-ben küldött levelében fordul elő. Ugyanis Bandini a Pazzi-féle összeesküvés miatt menekült Magyarországba. Marsilius Ficinus üdvözli a kalocsai és váczi püspököt és Garázdát is. Az Ábel-féle hagyatékban találtam még három levelét Fontiusnak. Kettőt Garazda Péternek, egyet Baptista Guarinusnak ír és pedig ez utóbbit Rómából. Az egyikben a következő érdekes hely fordul elő: »Ut ex multis audio Pannoniis rebus compositis et tui ad regem in auctoritate et gratia pristina permanebunt et tu eris brevi inter eos in gradu altissimo constitutus.« Kitetszik e levélből, hogy Garázda elhalasztá magyarországi útját és Paduában várta be az eseményeket. Buzdítja Garázdát, hogy human. tanulmányait, melyekből a nagyváradi préposti állás kizavarta, kettőzött buzgalommal kezdje meg újból.

Ép a a forduló pontot jelzi a következő levél:

> Quod quaeris, qui meus sit status, is est qui solet et aliquanto deterior, qui natus ad agendum aliquid dignum viro ita humiliter vivo, ut studiorum ac Musarum suppudeat. Sed ut alias ad te scripsi, in uno te spem meam omnem reposut. Quare Pannoniis rebus compositis, Polloniisque (sic!) dimissis ac tuis reconciliatis cum rege te deus optimus maximusque fortunet, ut ad te ego vel ad tuos vel saltem in regionibus tuis non indignam nostris litteris vitam ducam. Vale Florentiae XVI. Cal. Januarii 1471.«

1471. febr. 13-án újra ír, mely válaszul tekinthető egy közben Garazdától kapott vigasztaló levélre, mert a többek közt így nyilatkozik: »Itaque durabo, ut mones et de te semper optimam spem habebo.«

A Baptista Guarinushoz irott levélben már az összeesküvés fájdalmas kimenetele felől panaszkodik. — Fontius Janus Pannoniust is megnyerte. De nagy tévedést követ el Del Lungo, ki azt állítja, hogy Poliziano és Fontius Janus Pannonius tanulótársai lettek volna. Ez egyszerűen lehetetlen. Ugyanis Fontius Andronico Callistot, ki Argiropulost követi a firenzei tanszéken, együtt hallgatta Polizianóval, kivel a legbensőbb baráti viszonyt köté. Del Lungo Hodiusnak: *De graecis illustribus,* Londini, 1742. cz. művéből (227 l.) közli egy elegiából, melyet állítólag Janus Pannonius írt volna, a következő verseket:

> Rursus in Andronici doctum me confero ludum,
> Qui tumidos modos laxat Aristotelis;
> Smyrnaeique docet iucunda poemata vatis,
> Jam populat Graias, Dardana flamma rates:
> Fulminaei post haec aperit Demosthenis artem,
> Aequi parat nostri quem Ciceronis opus.

Teleki alapos és szép munkájáról aligha lehetne fényesebb bizonyságot tenni, mint Marchesi kutatása. Janus Pannonius ez

elegiáját Teleki közli I, 674—687; de elébe bocsát egy bevezetést, melyben kifejezi gyanuját, hogy az elegiát Poliziano írta és kétségtelenül kimutatja, hogy Janus Pannonius nem írhatta. Ugyanis ez elegia Medici Lőrincz fejedelemségére utal, ki 1472-ben lett fejedelem, holott Janus Pannonius ez évben halt meg. A versben előforduló történelmi vonatkozások mind 1471 utánra vihetők; e verset tehát oly költő írta, ki ép e korban benső barátságban élt Fontiussal. Ez nem más, mint Poliziano. Igaz, hogy e barátság később gyűlölségbe, nyilt ellenségeskedésbe csapott át. De ez a renaissance embereinél még gyakoribb eset, mint talán ma is tapasztaljuk.

Teleki okoskodása a belső érvek erejénél fogva is meggyőző; de Marchesi kutatása most kétségtelenné teszi. Érdemesnek tartom Marchesi érveit felsorolni; mert a magyar tudósnak ez csak becsületére válik. Marchesi szórul szóra így nyilatkozik: »Hogy ez elegia nem Pannoniusé, a következő okok bizonyítják: 1. a firenzei baráti kör minden tagjáról tétetik benne említés. 2. 1471—2-ki eseményekre vannak utalások. 3. Céloz az Ugolino Verino *Carliades*-ére, mely ép ez időben készült és első formájában csak 1480-ban jelent meg. Viszont, hogy e vers a Poliziano műve, a felől többé kétség nem forog fen, mert a költő azt mondja, hogy Homerost fordítja:

»Quare ego Maeonii divini poemata vatis
Ut coepi in Latios vertere tendo, modos (135.)«

Itt megszakítván az idézetet kénytelen vagyok megjegyezni, hogy tervbe vehette Janus Pannonius is Homeros fordítását, mint az a fordítási részlet bizonyítja, mely Telekinél a Sylva Panegyrica IV. darabját képezi (231—238. l.) és ugyancsak tőle van egy elegia V. Miklós pápához, mely az Ilias és Odyssea tartalmát egy kis remeknek mondható versben mondja el.[1] Ezután következik a döntő érv, mely után kétség nem marad fenn.

»Egyébiránt Fontius elegiája, melyet Angelo Polizianóhoz intéz, nyilván magán hordja a válasz bélyegét.« És közli Marchesi a Fontius elegiáját (40—44.). Álljon itt az a hely, mely még a kifejezésekben is ismétli a kérdéses elegia szavait:

Cui quondam memini nostrum placuisse libellum
Aurea qui *Medicum* limina sancta *colit*.

a Janus Pannoniusnak tulajdonított elegiában találjuk:

Me iuvat in Medicam versus connectere gentem.
O animae, Fonti, portio magna meae.
Et tibi, Laurenti, noster praeludat Homerus,
Molimur forti, dum tua gesta, pedi.

[1] Ábel: Analecta, 103—108.

Világos az összefüggés. Aztán 1471-ben hogy lehetett Janus Pannonius a Trapezonti Callisto tanítványa, mikor már pécsi püspök volt!

II.

Fontius magyarországi terve meghiúsulván, fő pártfogója a híres Donato Acciaioli, Firenze leglelkesebb és legtehetségesebb államférfia és szónoka lett. Acciaiolit előbb Franciaországba küldték követségbe, mert holmi franczia kalózok kifosztogattak firenzei kereskedőket. Acciaioli Fontiust felszólítá, hogy vele menjen. Ő kész is lett volna, de nem birta ki az egészsége az Alpokon keresztül a nehéz utat; megbetegedett és oly rosszúl lett, hogy egy keserves elegiában el is bucsuzik Niccolo Michelozzitól, a Medici-ház titkárától. Ez elegiát olvashatni a Fontius műveinek Frankfurtban 1621-ben Rem György kiadásában (376—378.) E kiadásnak egy ritka példánya megvan a Nemzeti Múzeum könyvtárában.[1] E kiadás azért érdekes, mert a wolfenbütteli Corvin-kodex mása, mint ez a könyv kolophonjából is kitetszik, melynek kezdete igy hangzik: Operum Font, I. Ad ordinem, quo in Authentico Manuscripto reperiuntur Elenchus. És ugyanazon sorrendben fordulnak elő Fontius munkái, mint a Mátyás számára készített pompás kéziratban, melynek ajánlati lapját hű másolatban közli a Mátyás király emlékkönyv 193. lapján.

Acciaioli sokkal fontosabb követségbe megy Rómába 1478-ban. A Pazzi-féle összeesküvésbe belebonyolított Salviati bibornokot meggyilkolták. E tény felháborítá a szentszéket. A kényes ügyben Acciaiolit küldték el. A pápa Firenze követét letartóztatta addig, míg a firenzeiek által foglyul ejtett Riario bibornokot szabadon nem bocsátják. Acciaioli a legizgalmasabb viszonyok közt, mikor a pápai átok már-már háborúba sodorta Firenzét, meghalt 1478 aug. 28-án. Érdekes Fontius naplójegyzete, melyet élete folyamán vezetett: Annales: a. 1478 »Donatus Acciaiolus genere, scientia, moribus ornatissimus, mihique semper propter mutuum in me amorem colendissimus, dum ad Ludovicum Francorum Regem Florentinorum legatus proficiscitur, in febrim incidens Mediolani obiit V. Cal. Septembris.

Christhophorus Landinus tartott felette fényes beszédet. Síriratát Poliziano szerkeszté meg. Fontius a Ripoli nyomdánál teljesített javitnoki szolgálatot. Sok küzdelme volt a nyomda kezdetleges berendezésével, a nyomdászok tudatlanságával. Később, midőn Ugoletti Táddé buzdítására 1488-ban a *De locis Persianis* cz.

[1] Opera exquisitissima Barth. Fontii Florent. V. Cl. Familiaris Matthiae Regis Pannoniarum. Ad Illustriss. et Celsiss. Principem D. Augustum Brunsvic. et Lunaeburg. Ducem. Cum Praefatione Georgii Remii et Noricae Reipubl. Consiliarii et Adcessit de Pudicitia et Coniugio Dialogus etc. Francofurti. Sumptibus Joannis Caroli Unckelii. Anno MDCXXI.

munkáját Mátyás királynak ajánlja, föleleveníti keserű emlékeit. Ugyanis az Ugolettihez intézett bevezetés végén a legerősebb kifejezésekkel fakadt ki.[1]

Végre fordulóra jut Fontiusnak sorsa. A firenzei egyetemre hívják meg. 1481-ben megy a Filelto helyére, ki 1481. júl. 31. halt meg 85 éves korában.

Itt találkozik a két barát, kik egymásért rajongtak ez előtt *tíz* évvel·

»Et pariter nostras animo amplictere flammas,
Maxima pars animi, Politiane, mei.

zengi Fontius, válaszul Poliziano ömlengésére:

O animae, Fonti, portio magna meae.

Beáll a szellemvilág feszült légkörében, fájdalom, sűrűen előforduló eset. Versengenek. Poliziano a lángész gyors felfogásával, hevével, egyéni jellemével, a tanítványok szellemi felfogásával nem törődő csapongó előadásával szembe áll a képzett philologus, szembe áll a Nuzzi tanítványa. Fontius egyetemi előadásaihoz a bevezetéseket megtaláljuk válogatott műveinek többször idézett kiadásában. Érdekesnek tartom az egyetemi oktatás jellemzésére itt közölni Fontius előadásainak sorozatát Marchesi nyomán, ki azt Gherardi közleményei és a firenzei állami levéltárban őrzött *i libri dello Studio Fiorentino e Pisano* alapján sorolja föl:

a. 1481. L' Argonautica di Valerio Flacio e le Orazioni di Cicerone. Prolusione in lode della facoltà oratoria.

a. 1482. La Farsaglia di Lucano e i Commentari della guerra civile di Giulio Cesare. Prolusione in eode della Storia.

Nello stesso anno tiene un' oratione sulle Buone Arti (gramatica poetica storia.)

a. 1483. Le ode di Quinto Oratio Flacco. Prolusione in lode della facoltà poetica.

In quest 'anno tiene un oratione intorno alla Sapienza.«

Látjuk, hogy a klassikushoz alkalmazza a szónoklat, történelem, szépművészetek, költészet, bölcsészet felől tartott szónoki berendezésű bevezetéseit Ugolino Verino, ki Mátyás királynak ajánlotta epigrammjait, ugyan ez évben hálás elismerését egy elegiában fejezi fia, Michelino Verino mestere Fontius iránt. E verset Bernardus Adimariushoz intézi. A firenzei egyetem jeles tanárait fölsorolja a következő sorokban:

Est hic *Landinus,* magnique interpres Homeri,
Musarum aeternus *Policianus* honor!
Rhetor et insignis facundo *Fontius* ore
Marsiliusque hic est alter et ipse Plato.

[1] Az idézett Rem-féle kiadás 27—28. l.

És mind e mesterek összeköttetésben álltak magyar humanistáinkkal és tudománykedvelő királyunkkal.

Marchesi egy pár vonással vázolja a humanisták helyzetét a XV. sz. második felében. Az a rajongás, a Ciceroniasmus aranynapjai letűntek, sőt már érezni lehetett az új idők szelét. A latin nyelv Cicero korabeli klassikus alakjának föltámasztása hiú kísérletnek bizonyult, melyet oly találó gúnynyal illet Erasmus[1] »desidentes in Ciceronis myrotheciis ac rosariis et in illius sole apricantes.« Igen: »a ciceroi napfényben sütkérezés« ideje elmúlt. A latin nyelv, a tudományos értekezések nemzetközi nyelvévé vált, de elveszté azt a bűvös hatalmát, melyet egy ideig gyakorolt. A nemzeti nyelvek folyói más utakra tértek és nem szakadtak bele ebbe a közös mederbe.

Fontius és Poliziano vetélytársak lettek. Marchesi a viszály okát abban találja, hogy míg Filelfot, az elöregedett nagy embert eltürték, az ifjú erőtől duzzadó Fontius féltékenységet költött. Más iskola híve volt. Marchesi a két barát ellenségeskedésének magyarázatát abban találja, hogy Fontius »nem a tapsot kereste, tanítani akart. Az ellenfél félelmetessé, a hallgatóság forradalmivá vált.« Poliziano hálátlansága nyilt háborúra vezetett. Az a levél, melyet végre Fontius a hűtlen barát támadásaira hozzá intéz, a humanista szennyét szórja ellenfelére. E szellem sértékeny alakjai, e *genus irritabile* az igazság helyes mértékéről megfeledkeztek. »Hogy tudtál oda vetemedni, hogy a legtanultabb embereket a legszemtelenebb módon merészkedel bántani? Te nem kiméled a halottakat, lerántva minden élőt, te leginkább minket sértegetsz, te, mintha csak magad tudnál mindent, a tudós embereket összetéped? Hát a szép tudományok ismerete ilyen szenyessé tette lelketeket?« . . . és ez így foly tovább. Maga elfogult dühében megtagad Polizianatól mindent. Ha költészetét említi, ezt össze lopkodott tákolmánynak nevezi; a szónoklat tehetségét éppen megtagadja tőle. A keresztyénség alapelvét: az alázatosságot tiporja lábbal az, ki szellemi gőg etvetemültségével támad ellene. Nem idézem tovább az invectivák e bőbeszédű áradozását.[2] Poliziano önhittségére nézve elég utalnom Mátyás királyhoz intézett levelére,[3] melyben azzal dicsekszik, hogy ezer éve ő az egyetlen ember, ki egyformán tanított latinul és görögül.

Végre sem bírta ki Fontius ezt a kemény vitát. Egynehány nappal a levélváltás után (1483 októberében) elhagyta a firenzei egyetemet és Rómába ment. Távozását indokolja a Rucellaihoz intézett levelében. Elkeseredetten panaszolja, hogy, »midőn a te pártfogásod mellett a tanszéket elfogadtam, tudtam, hogy a tanítás nekem sok fáradságomba fog kerülni, ha a közvárakozásnak meg akarok felelni. De hittem, hogy ezt senki sem fogja rossz néven

[1] Dialogus Ciceronianus. Napoli 1617. 138. l.
[2] Olvasható Marchesinél 60—62. l.
[3] Politani Opera Basileae MDLIII. 117. l. Lib. XI. ep. 1.

venni. Ám a hol nyugodtan reméltem élhetni, ott három éven át folytonos zaklatásnak vagyok kitéve.[1]« Kapóra jött Baptista Zeno velenczei patricius ajánlata, ki őt titkárának hívta meg és vitte magával Rómába. Itt IV. Sixtus pápa engedélyt adott a nagyhírű firenzei tanárnak, hogy előadásokat tartson.

Csakhamar csalódott reményeiben. IV. Sixtus idejében a humanisták keservesen tapasztalták a pápai udvarnak gyakran hihetetlen fösvénységét, melylyel megigért tiszteletdíjaiktól megfosztotta őket.

Az egyetemi tanárok fizetésének egy részét különböző czímek alatt visszatartották. A híres Béza Tódor szájába ad Paulus Jovius [2] egy nyilatkozatot, mely a tudósok helyzetét maró gunynyal jellemzi: »effugere hinc iubet, postquam optimae segetes in olfactu praepinguibus asinis sordescunt «

Fontius is érezte e sanyarú helyzetet. Firenzei pártfogóihoz Medici Lőrinczhez, Pandalfinihez és Rucellaihoz fordul. »Bámulatba ejt — írja Medici Lőrinczhez — e nyomor, ez aljasság látása és sóhajtózva várom a visszatérés perczét, hogy ha azt nekem megigérnéd, hogy ne essem én is martalékául ez iszonyú ragálynak.« Végre 1484 deczemberében meghívják Firenzébe »ad lecturam poetice et oratorie« 60 forint fizetés mellett, mint a firenzei állami levéltár: Deliberazioni circa lo Studio Fiorentino e Pisano dal 1484 al 1491. n. 416. c. 107. Dicta die 3. novembris 1484 tanusítja. Mielőtt Fontiust honába visszakísérnők, érdemesnek tartom megemlíteni, hogy épen római tartozkodása alatt keletkezett a híres Julia-legenda. 1485. apr. 17. találták azt a márvány sarcophagot, melyben feküdt *Julia Filia Claudi* el nem hervadt szépségeivel, mintha csak az antik-eszmény epiphaniája lett volna. A mesét nem mondom el. Előadják Gregorovius Burchhardt, Symonds egykoru följegyzések alapján. Marchesinek csak köszönettel tartozunk, hogy egy raguzai költőnek Elio Lampridio Cervinonak egy elegiáját közli.[3] Az elegia czíme:

In violatorem antiqui sepulchri Via Appia spoliato et eiecto in via Cadavere.

Ez elegia csak a képzelem szülte esetről szól, de ugyane egenda hatása alatt ál. Egy pár sort állítok párhuzamba Fontius levelével, melyet barátjának, a híres régiséggyüjtő Francesco Sassettinek írt.

Cervino leírja a holttest állapotát:

Vidi ego marmoreo proiectum e mole cadaver,

Quod nondum caries contemerarat edax.

[1] Epist. Lib II, ep. V.

[2] Elogia clarissimorum virorum Venetiis 1546. 181.

[3] F. M. Appendini: *Notizie storico-critiche sull' Antichita etc. de' Ragusi.* Ragusa 1803. II, 127. — alapján.

»Viventisque instar nigros pendere capillos,
Est mihi de cuius vertice vulsa coma.
Candidi dentes per hiantia labra nitebant,
Dura nec ad tactus mala probata meos.
Sed reliquum corpus circumlita crusta tegebat,
Quod tamen in multis stabat hiulca locis.«

Fontius többek közt, így írja le a sarcophag lakóját: »két újjnyi kéreg vonta be, kellemes illat áradott elé a koporsóból«. A kőlepelt félre tolva előtünt a test a maga meztelen szépségében. Az arcza csak kevéssé sápadt, mintha a lány csak egy nappal előbb halt volna meg, fekete haja aláomlott és a testhez tapadt két fonadékba, mint hajadon lányok szokták viselni hajukat; az egészet selyem recze fogta egybe. Fülei kicsinyek, homloka keskeny, szemöldei feketék, szemei kimondhatatlan bájosan, félig nyitva, hogy a szem fehére kilátszott, az orr oly finom, hogy talán megérezte az újj érintését; ajka halványpiros, fogai kicsinyek és feketék, karjai bágyadtan hulltak alá.«

A mi Fontiusunkat megragadta a legenda ellenállhatatlan varázsa és a szemtanu hitelességével igyekszik leírni e csodajelenséget.

III.

Tehát visszatér Firenzébe. Az 1485—86-ik iskolai évet nyugodtan tölté tanszékén. A firenzei állami levéltárban található jegyzőkönyvi határozat szerint két évre szerződtették. 1486—87-ben Juvenalist magyarázta és bevezető előadásul tartá a Satyraról és a human tanulmányok magasztalására írott beszédét. És itt meg kell jegyeznem, hogy Fontiusnak egyetemi tanári működése aligha nem kizárja annak lehetőségét, hogy ő Mátyás királynak követi szolgálatot teljesíthetett volna; pedig Fraknói Vilmos *Mátyás király levelei* cz. közkézen forgó nagybecsü művében[1] egy 1486 apr. 2-ról kelt levelét teszi közzé, mely szerint a király Estei Hercules ferrarai herczegnek követét visszaküldi egy izenettel, melyre vonatkozó hely így hangzik:

»Ad omnia, que dominatio vestra illustrissima *per hunc nobilem Bartholomaeum familiarem suum praesentium latorem,* et scripsit et intimavit, per eundem ad vota ut arbitramur, eidem respondimus. Proinde rogamus, velit eadem ipsi homini suo, tam in his, quam etiam aliis in rebus, que nomine nostro relaturus est, fidem indubiam habere.«

Marchesi oly pontosan számol Fontius életének eme korszakáról, hogy biztosan külön megemlítette volna, ha Fontius Mátyás

[1] Mátyás király levelei. Budapest. 1895. II, 202. l. 179 levél.

és Estei Hercules közt követségbe járt volna. Egyuttal még egy más magyar tudósnak tévedését is bátor vagyok helyre igazítani. Varju Elemér »A gyulafejérvári Batthyány-könyvtár Budapest 1899.« cz. nagy gonddal irott munkájában (a 100. lapon) megemlékszik 4 kéziratról, melyeket ottléte alkalmával nem talált meg, de a Beke Indexében a 95. sz. alatt II: Bartholomaei Fatii Synonyma« cz. művet talált, melyre megjegyzi: »Valószinüleg Bartholomaeus Fontius, a híres olasz humanista,« holott e név hibátlanul áll az Indexben, mert tényleg létezett. Fatiusnak (Fazzio) *De differentiis verborum Latinorum* cz. műve, mely Rómában jelent meg nyomtatásban 1491-ben és ez a mű kézirata lehet a gyulafejérvári kodex.

Fontius firenzei beköszöntőjében erősen fogadkozik, hogy ha támad is véleménykülömbség közte és mások közt (természetes a »mások« alatt Polizianot érti) ez nem ellenségeskedés, csak a tudományos téren szükséges nemes vetélkedés: »Qua quidem in re et utilius multo fuit et gloriosius contendisse quam omnino aemulis caruisse.« Juvenalis magyarázatában a polemia hangja inkább leplezett; megőrzi a józan mérséklet határait. Poliziano is támadott, de e támadásnak sincs többé oly személyes éle mint korábban. Fontius időközben Raguzába kapott meghivást. Raguza e korban virágzó város lehetett. A tudományért nagy áldozatra is képes volt. Igy Chalkondylas Demeternek nem kevesebb mint 500 scudi-t ajánlottak föl. Chalkondylast firenzei tartozkodása alatt is lakással és élelemmel látták el. Fontiust fényes feltételek mellett akarták megnyerni főiskolájuk egyik tanszékére. Fontius örök hálára érezte magát lekötelezettnek, azért e meghívást elhárította magától egy Firenzéből 1487 szept. 16-ról kelt levelében.

Eljutottunk Fontius életének azon korszakához, melyben Mátyás királylyal lépett összeköttetésbe.

Mátyás király azon idő alatt, mely lefolyt a Vitéz-féle összeesküvés és 1487 között, tehát az utóbbi 15 év alatt, átalakult a humanisták szemében. Áldozatkészsége tárt ajtót nyitott a humanistáknak. Vetekedve keresték a nagy király kegyét. Kivált azon ténye, hogy rendkivül sok pénzáldozattal szervezé a könyvtárt: a humanista írók reményeit nagy mértékben feltüzelte. Aztán a szellem e képviselőinek képzelme különben is igen hevülékeny volt: a panegyrisra annyira kész latin nyelven csak úgy megáradott a dicséret.

Fontius figyelmét a Mátyás könyvtára felé Ugoletti Táddé irányzá. Ugoletti életét sok uj adat felhasználásával irta meg. *Irenaeus Affo* atya.[1] Kimutatja, hogy Tordai Zsigmondnak az az állítása, mely Galeotto Marzio egyik művéhez irott ajánló levelében fordul elő, mintha a királyi könyvtárnok Galeotto Marzio lett volna, nem igaz; mert ez nem Galeotto, hanem Ugoletti Taddé volt.

[1] Memorie di Taddeo Ugoletti Parmigiano Bibliotecario di Mattia Corvino Re di Ungeria roccolte dal Padre Ireneo Affo etc. Parma 1781.

Támaszkodik pedig épen a mi Fontiusunknak soraira, melyeket Mátyás királyhoz intéz, neki ajánlott munkájának illetve munkái gyüjteményének ajánló levelében. Közli Marchesi (82—83 lapon) azzal a megjegyzéssel, hogy ha a levél az olasz humanismus buvárainak nem is oly kiváló mértékben érdekes, de szolgálatot vél tenni azoknak, kik Magyarországon foglalkoznak e korszak történetével.

Ez ajánló levelet megtaláltam Ábel hagyatekában is, ki azt saját kezével másolta le és szövegkritikai pontossággal hasonlítá egybe e levél két forrását. Egyik a Fontius művének Rem-féle, fentebb többször idézett kiadása, másik a bolognai egyetemi könyvtár 2382-ik sz. codexe, az eltéréseket *E.* és *C.* jegyekkel jelzett két forrás közt híven feltünteti.

Az eltérésekre nem tekintve, egy pár szóva előadom e levél tartalmát, minthogy maga a levél nyomtatásban is olvasható és az Ábel-féle másolatot az ő hagyatékában kiadhatni reméllem. Fontius kiemeli Mátyás érdemét, kinek hadi dicsőségéről sokat hallottak a távolban is, hogy a vitézi lélek műveinek és a hadi tudományoknak szánt életében a szép tudományok művelésére is gondot fordít. »Mióta — mondja szó szerint — Tadeus Ugolettus, emez ékesszóló és tanult férfiu, ebbe a városba jött (Firenzét érti) könyvtárad gyarapítására, a Muzsák iránti rajongásod és isteni elméd mindnyájunk előtt ismeretessé vált. Ugyanis valahányszor csak hallotta a firenzei nép őt a te kegyes pártfogásodról szólni, melylyel a tudós embereket felkarolod, és a szép tudományok föltámasztása körül kifejtett halhatatlan buzgalmadról: mindannyiszor hihetetlen mértékben gyúl lángra Fenséged és lelkinagyságod iránt a lelkes bámulat; Te a legnehezebb dolgok végzése közben nem engeded, hogy a régi írók veszendőbe menjenek, az újabb írók tehetségét bátorítod, nagy jutalmakkal és kitüntetésekkel halmozván el őket. Ezt ha az előbb élt királyok megtették volna, nem veszett volna el annyi jeles író és nem hevertek volna sötét homályba borítva a human tudományok. Te egyedül vagy, felséges király, ki e zavaros időkben világló fénynyel tündökölsz, fenséges mivoltodnak fényét a nemes művészetek virágzására fordítod.« Megemlékszik azokról a nagy emberekről, kik a tudományok pártfogásával váltak halhatatlanokká. Pisistratus, Ptolemaeus, Eumenes, Caesar, V. Miklós pápa. A tudományok, melyek más országokból számkivettettek, Mátyáshoz menekülnek. »Örök dicsőségül szolgál neked, hogy a te királyi udvarodban fölemelted a tudomány emberei előtt a zászlót, mely alá minden városból, minden népből hozzád, a bőkezű uralkodóhoz gyűlnek egybe a tanult emberek.«

Lelkesen fölajánlja közreműködését a királyi könytár szervezésében. A levél vége így hangzik[1]: »Tehát a mit most az idő

[1] Hiányzik a bolognai kéziratban, mely Fontius leveleinek gyűjteményét tartalmazza, mert négy levél ki van tépve.

rövidségéhez mérten tehettem, Taddét néhány kis munkámmal hozzád elküldöttem. Ezt nem sok idő mulva követni fogja egy nagy munkám, melyet Valerius Flaccusról írtam, melyet neked szenteltem és a mely méltóbb is Fenségedhez. Addig is kérlek, fogadd ezt kegyesen és a többi szerzők közt a te könyvtáradban, mely leghíresebb a föld kerekén, a te Fontiusodnak is juttass helyet.«

És következik a Fontius munkáinak az a sorozata, melyet a Rem-féle kiadásban találni. Érezte Fontius, hogy illett volna a király előtt valami új munkával előállani. Szabadkozik is a *Tadeus vel de locis Persianis* cz. első mű bevezető soraiban, melyet Ábel szintén lemásolt a Rem-féle kiadásból. Párbeszédes formát ad műveinek. Ugy tünteti föl, mintha őt Ugoletti épen munka közben lepte volna meg és látván, hogy kommentárt ír: tüstént felszólítá, hogy Mátyás királynak ajánlja föl e művet, mely ha nem is nagy szabásu, de Mátyás nem az ajándék mivoltát, de az ajándékozó indulatát veszi tekintetbe. Irenaeus *Affó* nem csekély élességgel rámutat Fontius visszaélésére, ki egy oly munkát ajánl fel, mely már 1477-ben megjelent nyomtatásban és pedig Medici Lőrinczne k ajálva. Az eredeti kézirat megvan a Laurentianában, a Medici-ház családfájával egy babérfa megett a czímlapon. Affo kifejezi azt a meggyőződését, hogy ha ezt tudja vala Burcardo Mencen, ki *De Charlataneria Eruditorum* cz. alatt ostorozza a tudósok nyegleségét, bizonyára fölemlíti. Affo azt hiszi, hogy hasonló módon jártak el Ficino, ki a *De vita coelitus comparanda,* Brandolini Lippo, ki *de comparatione Rei publicae*[1] cz. műveket ajáltak a királynak. Elő is fordul a Fontius *Tadeus*-ának bevezetésében a vallomás, hogy a Persiushoz írott kommentárban egyetmást inkább ifjúkori hetvenkedésből írt, mint a hogy azt fejletlen kora hozta magával, mintsem a hogy a szükség kivánta.

Mindazáltal megjegyzem, hogy Fontius magyarázatai, melyek e bevezetés után Persius költeményeihez csatolva *In Persium Poetam Explanatio* cz. alatt tatálhatók, egy pár figyelemre méltó részletet nyújtanak e homályos költő magyarázatához. És ép e pontban kell megemlékeznem Marchesi művének második feléről, mely Fontius irodalmi munkásságának van szentelve. Marchesi bemutatja Fontiust, mint kivonatolót, szótárírót, magyarázót, szövegkritikust, levél- sőt mint egyházi írót is. Nem e folyóirat keretébe vonható Fontiusnak gazdag írói munkássága, de ha Juvenalishoz meg főként Liviushoz ajánlott szövegjavításait vesszük tekintetbe, csak szerencsésnek mondhatjuk Ugolettit, hogy a Mátyás könyvtárához megnyerte Fontiust. Épen erre a munkásságra volt e könyvtár alapításánál a legnagyobb szükség. Jellemzésül csak azt hozom fel, hogy egybeállítva Livius vulgaris kiadásától eltérően javított olvasásait, a mai kritika által is elfogadott számos hely a Fontius javítása alapján került a szövegbe. Marchesi könyvének talán legértékesebb fejezete

[1] Abel kiadta: Olaszországi XV. századbeli iróknak Mátyás királyt dicsőítő művei. Budapest, 1890. 79—188.

a Liviusra vonatkozó.[1] Szövegkritikát gyakorolt Valerius Flaccus, Titus Livius, Persius és Juvenalis műveivel szemben. Mint a helyes szöveg megállapításában tekintélyhez fordult hozzá Ugoletti, ki minden módot megragadott arra nézve, hogy a Mátyás megbizatásának minél fényesebben megfeleljen. Volt egy gazdag kereskedő, Sassetti (a humanista írók Saxettusnak czímzik), ki könyvet, érmet, régiséget roppant mennyiségben gyűjtött egybe. A többek közt megemlékezik Poliziano egy *Martialis*-ról, melyet Sassetti engedett át Ugolettinek. Tehát a Corvina egyik darabja föltétlenül ez a Martialis lehetett. Azt hiszem, hogy Fontius is beváltá a kisebb művei élén írt ajánló levelében tett igéretét, hogy t. i. Valerius Flaccus-t elkészíté a király számára. Ugyanis e szerzőnek 1503-ban megjelent Junta-féle kiadásának előszavában olvassuk: »Ez a könyv előbb számos nagy, nem mondom hogy fogyatékossággal, de szörnyekkel volt tele, de ezek megsemmisítéséhez, elég volt egy Hercules, Bartholomeus Fontius.« Ugyancsak volt egy költő kortása Alessandro Bracci ki az említett Sassettihez írott elegiájában[2] így nyilatkozik:

Doctus habes magno cunctos in honore poetas
Quod facile ante omnes *Fontia musa* docet.

Igen, »*Fontia musa,*« mert Fontius nem is lenne valódi humanista, ha költő sem volna. A Mátyás királynak ajánlott *opuscula* sorát a *Saxettus* cz. versgyűjtemény rekeszti be. E versgyűjtemény Magyarországra vezet bennünket. Fontius *Corvin János*hoz intézett költeménynyel kezdi.[3] Álljon itt e költemény magyar fordításban:

Corvin Jánoshoz, Mátyás király fiához.

Oh Corvinus, a hős, a dicső Mátyásnak a sarja,
Kit nagynak látunk mint a minő az atyád.
Ép úgy véded a hont s díszéül ugy adsz neki törvényt,
Csillagod úgy ragyog ép Pannoniának egén.
Hogy kimutassam irántad az én láng lelkesedésem,
Adni óhajtnék szép drága ajándokot is:
Ámde se Pyrgoteles metszését és se Apelles
Festvényét s a Lysipp szép remekét sem adom,
És neked én nem adok Mentor-művü billikomot sem:
Sokkal szebb, becsesebb az, a mit küldhetek én.
Mert ha te ifju szivedbe fogadtad a verset, a költők
Lantján akkor is élsz, hogy ha elért a halál.
Mert egyebet megemészt az idő, földúl a tüz és vas:
Verset idő, tűz, vas meg nem emészt soha sem.

[1] VIII. Emendazioni a Tito Livio, 147—167.
[2] Alexandri Bracci *Amorum libri* (Laurenz. Plut. LXXXX.) Sup. cod. 40.
[3] Ábel hagyatékában is megtaláltam a Rem György többször idézett kiadásából lemásolva.

E költemény ugyanazon időtájt keletkezett, midőn Fontius elfoglalta könyvtárőri tisztét. Marchesi azt hiszi, hogy Magyarországban legfelebb egy évet töltött, mert 1489-ben honába visszatért. Tévedésnek kell tehát nyilvánítanunk Csontosi Jánosnak a Pallas X. kötetében írott *Korvina* cz. czikkének azt az elbeszélését, mely Fontius budai tartózkodásáról ad számot. Csontosi szerint Fontius viselte volna »*ez évtizedben* (és ezt 1480-tól számítja) Mátyás könyvtáránál a könyvtáros tisztet, bár arról, hogy Mátyás őt udvari könyvtárosnak kinevezte volna, positiv adatunk nincs.« Nincs, mert nem is nevezte ki. Fontius 1487-ben második firenzei alkalmaztatása idejében lép összeköttetésbe Ugolettivel, ki kétségtelenül maga volt a könyvtárnok. Csontosi hivatkozik Fontiusnak Robertus Salviatushoz intézett levelére, mely a Riccardiana könyvtárban van. Ebben előadja, hogy Mátyás őt ünnepélyesen fogadta, üdvözlő beszédét meghallgatta, melyet megküld Picus de Mirandolának, hogy ez ítéletet mondjon róla. E beszédet Pico de Mirandolának az ő *Heptaplo*-jának viszonzásául küldte meg, mint maga mondja: »At quod potui Budae orationem a me habitam ad te misi. Quam tu ipse cum legeris Pico quoque nostro legendum dabis. Quem omnium aetatis nostrae, quorum scripta adhuc viderem, in eo doctrinarum genere praestantissimum iudico.« Ugyde e beszédet Fontius 1488-ban tartá és 1489-ben már visszatért Firenzébe, mivel ezt Fernando Possi is állítja.[1] Csontosi említ egy magánkönyvtárban lappangó Petronius Corvin codexet, melynek utolsó levelén ez a bejegyzés áll: »Bibliothecae Budensis Relictus Bude per Bartholomaeum Fontium.« De az évszámot nem jelzi Csontosi és Marchesi egyáltalán nem emlékezik meg arról, hogy Fontius Petroniussal is foglalkozott volna, holott Fontius irodalmi működésének minden apró részletére kiterjeszkedik. Némelyek hitték, hogy Fontius Budán tartózkodott Mátyás haláláig. Marchesi ezt kétségtelen bizonyítékkal czáfolja meg. Idézi Fontiusnak Firenzéből Mátyáshoz irott levelét. Minthogy e levél ismeretlen és nem nagy terjedelmű, ide igtatom:

Bartholomaeus Fontius Mactiae (sic!) Corvino Regi S.[2]

»Ni veritus essem ne meum officium ostentando memet ipsum putarer extollere, scripsissem pluribus quae per omnia loca, *isthinc revertens,* de maiestate tua veris et sempiternis laudibus enarrarim, quantoque studio et ordine apud omnes magnitudinem animi, aequitatem, prudentiam, liberalitatem extulerim cunctis libenter audientibus et conlaudantibus. Unum tamen praetereundum non puttavi, florentinos meos inprimis esse totis animis erga serenitatem tuam conversos, tibique

[1] »Catalogus Codicum sacculo XV. impressorum qui in publica Bibliotheca Magliabechiana Florentiae adservantur Florentiae 1783.« cz. művében.

[2] Epist. Lib. II, ep. XII. Florentiae XVI. Cal. octobris 1489 (szept. 16.)

summam optare felicitatem, neque officiis, neque studiis erga te ullis Italiae potestatibns cedere. Studiosi quidem et boni viri et artium rectissimarum percupidi *bibliothecae istius fama ad tuum nomen celebrandum una mecum scriptis perpetuis convertuntur*. Quae adeo quosdam excitavit insignes viros, ut apud nos Laurentius Medices nobilem graecam ac latinam paret bibliothecam.«

Tehát Mátyás halhatatlan ténye: a könyvtáralapítás egész Italia tudósainak vetélkedését idézte föl; sőt Medici Lőrinczet is könyvtáralapításra buzdítá. Igen érdekes megjegyzést fűz Marchesi e levélhez. Ugyanis a *Biblioteca Medicea* sok viszontagság után 1591 jun. 11-én nyittatott meg; de már Medici Lőrincz megveté alapját és a vele kortárs Laskaris János *Antologia Greca* (Firenze 1494.) cz. művének bevezetésében már megemlékezik egy *bibliotheca semistructa*-ról. Angelo Poliziano pedig megemlékezvén Medici Lőrincz végperczeiről, a haldokló ajkaira a következő nyilatkozatot adja:

»Vellem distulisset me saltem mors haec ad eum diem quo vestram plane bibliothecam absolvissem!« Marchesi e levele befejező mondatában e hagyomány mellett történelmi bizonyítékot talál. Nekünk magyaroknak pedig büszkeségünkre szolgál, hogy a humanismus történetében ily előkelő helyet vívott ki nagy királyunk. A Corvin-könyvtár messzi körökben a csodálatot és lelkesedést kelti föl. És legyen bármennyi bűne e korszak humanistáinak, erkölcsi léhaságukat bármily sok példával lehet bizonyítani, de hogy a *szellem* örök kincseit megbecsülni tudták, ezt tőlük elvitatni nem lehet. Mi mély fájdalmat, mily elegikus panaszt keltett a *Korvina* kifosztatása, világgá szétszoratása, azt híven kifejezi Giorgio Anselmus epigrammja.[1] Ez epigrammból közöltem négy sort a *Mátyás király Emlékkönyvben* (Bpest, 1902. 195. l.), itt adom az egészet:

Nőttön-nőtt a becses könyveknek birtoka, kincse,
Győzhetlen király büszke, királyi müve.
Büszke királyi müve; de tudósnak a tette egyúttal
Taddé lángesze volt, mely segité a királyt.
Ezt az irigy Nemesis szemlélvén sanda szemekkel
Elpusztítja hamar ezt a királyi müvet.
Oh a kegyetlen Sors és Marsnak vak dühe folytán
Ennyi csapás egy nap hogy szakadott mireánk.
Int ez eset minket, hogy a földi szerencse mi múló
És a mi nagy s a mi szép, hogy mi korán elenyész.

Fontius magyarországi tartózkodásának mintegy kezdő és

[1] Georgii Anselmi Nepotis Epigrammata lib. IV. Első kiadása megjelent Parmában 1526.

végső határidejét jelöli meg a Mátyás királyhoz intézett két levél. Az egyik keletkezik 1488 jan. 30-án, az utóbbi 1489 szept. 16-án.

* * *

Fontius utolsó évei annyiban érdekelnek bennünket, mint egy tőlünk korán elszakadt barátunké. Marchesi megható színekkel rajzolja a Fontius lelki hangulatában történt változást. Szent tárgyakkal kezd foglalkozni, egyházi alkalmazást keres. Már korábban két rokonát ajánlotta 1487 ápr. 8-ról kelt és Gaddi Ferenczhez, Firenze római követéhez, intézett levelében. Ő maga Firenzéből Pelagoba, a fiesolei egyházmegyébe vonul vissza, hogy Demosthenesnek *de mala legatione* cz. beszédét fordítsa le. 1490 május 30-án befejezi és Pandolfini Ferencznek ajánlja. Ezután Ghiaccetoba Cornelius unokaöcscséhez megy. Lelki nyugalmát ott sem találja föl. 1493-ban Keresztelő szent János Murli hegyen levő templomának lesz plebánosa. Itt tölté öregségét meghasonlott kedélylyel. Marchesi a Fontius kedélyében véghez ment változáson a kor szellemének fordulatát látja. E tekintetben tulzásba megy; hiszen a *quintocento* még csak ezután következik. *Medici Leo* pápa a humanismust a világuralom fényével vette körül. Odáig fokozódik lelkiismeretbeli tusája, hogy Francesco Zeffiohoz, ki talán tőle az antik korra vonatkozó tanulmányokat kivánt, azt feleli, hogy nem azért késett a válaszszal, hogy talán soká csiszolgatott volna stílusán, hanem szégyenkezésből. Paphoz nem is illik, hogy idejét pogány költők magyarázatára fecserélje. Egészen más a Poliziano, a Ficino helyzete. Ő pap és e léha foglalkozással koczkáztatja lelki üdvösségét. Kéri istent, hogy bocsássa meg a Zeffio vétkét, hogy őt bűnrészességre akarta csábítni. Szegény humanista! Hová tűnt »Hellas fénydús egével?«

1511 őszén még Firenzébe költözik és itt tölti el végnapjait. Meghalt 1513 október közepén.

Utolsó humanista szellemben irott levele 1511 jan. 25-ről kelt. Soderini Tamáshoz intézi. Megköszöni a tőle kapott szarvast és nyulat. Kifejezi, hogy szeretett volna ő is vele menni vadászni, de egészsége nem engedte. Ohajtana még egyszer vele együtt nyugodtan, gondtalanul beszélgetni, kölcsönösen tanítgatni egymást és okulni egymástól. Utolsó gondolata: »Addig is emlékezz meg rólam, ügyelj egésségedre, testi-lelki épségedre, naponta üdvözölvén a mint illik Phoebust és az ékesszavu Muzsákat!«

Tehát még egyszer mosolygott Phoebus abba a siralomvölgybe, melyben vezeklések közt tanulgatta azt a bölcseséget, mely sarcophagjára van írva:

Spernere qui docuit mundum superosque verere
Hic iacet Antistes Fontius Ecclesiae.

Vagy magyarúl:

Ki tanított megvetni a földet, imádni a mennyet,
Fontius az egyház pásztora nyugszik e helyt.

Egy olasz tudós Giovanni Cinelli később meglátogatta Murliban sírhelyét és feljegyzé síriratát; Kő hamvvedre előbb a templom ajtaja fölé volt elhelyezve, azután levették és föld alá temették el. Cinelli fölnyittatá az urnát, hogy lássa Fontius, »*di cosi grande uomo*« arczát . . .

Én igyekeztem egy pár vonással szellemi arczát rajzolni annak a férfiúnak, ki valamivel hozzájárult a mi halhatatlan királyunk magasztos alkotásához.

HEGEDŰS ISTVÁN.

ZRINYI ÉS MACHIAVELLI.

Első közlemény.

I.

Zrinyi és Machiavelli egybevetése.

Zrinyi mint államférfiú. — Machiavelli jövendőmondó álma. — Zrinyi és Machiavelli egybevetésének irodalma. — Alapos és részletes egybevetésük szükségessége.

Állami életünk legválságosabb korszakában, midőn egyrészről a német hatalma, másrészről a török terjeszkedése, de még ezeknél is inkább a belső egyenetlenség végromlással fenyegették hazánkat, Zrinyi, a költő, államférfiú és hadvezér, tüneményszerű ihletéssel megismeri a veszedelmet, melyben nemzete forog. Borzalommal látja, mint rohan kelet és nyugat felől egy-egy rettenetes sárkány a magyar hazára; égő fájdalommal érzi, mint sorvasztja a közeledő fenevadak izzó lehellete a gyanutlanúl alvó magyart. A veszedelem láttára érczes hangjának zord, fenséges erejével rákiált a mély álomban szendergőre: »Hallj meg engem, élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz!« De lángszava mintha pusztában kiáltó szóként veszne el; a három felség alatt három országban megoszlott nemzet hallja a szót, de tettre még nem serken.

A törökverő hadvezér, a daliás főúr szabad hazáról, egységes, független, erős, hatalmas nemzeti államról szól a magyar néphez: Vallásos villongásunkat — úgymond — ellenségeink mesterségesen felhasználták, hogy egymás iránt való gyűlöletet szítsanak szívünkben; magyar a magyart, testvér a testvért megsarczolja. Javúljunk meg! Javítsuk meg az erkölcseiben elzüllött köznemességet és jobbágyságot! Töltsük meg egymás iránt való szeretettel, keresztényi erkölcscsel szívüket! Szeressük a hazát jobban önmagunknál! Egyesüljünk hazánk védelmére! Teremtsünk nemzeti hadsereget! Akkor aztán majd elűzhetjük kenyértermő rónánkról a törököt; akkor majd megerősíthetjük legféltettebb jogunkat, szabadságunkat és nem kell örökös tartományként a német birodalomba olvadnunk.

S hogy prófétai ihlettségű szavai ne csak az elmét és szívet, hanem a képzeletet is megragadják, kobza érczhúrjain megszólaltatva a magyar hazaszeretet és vitézség hősi énekét, a halhatatlan

szigeti vértanú példáján mutatja meg nemzetének, hogyan kell a hazát szeretnünk, hogy kell a hazának mindenünket, életünket is feláldozni.

Sokan elbűvölten hallgatták a lángszavú hős énekét, szózatát; mindenki csodálta fényes tehetségét, lelkességét; de senki sem tudta képzelete magas szárnyalását tekintetével követni, senki sem volt képes mélyreható államférfiúi belátástól sugalmazott eszméit felfogni. A nemzet és egyáltalában a kor még nem volt megérve eszméi befogadására.

Három-négy emberöltővel Zrinyink előtt ép ily hazafiúi aggodalommal, ép ily lángoló hazaszeretettel hirdette Olaszország classicus földjén a szabadságától megfosztott Firenze tanácsának számkivetett jegyzője, a modern történetírás és államtudomány atyja, Machiavelli, hogy Olaszország szolgaságának, darabokra szaggatott voltának, erkölcsi romlottságának az idegen uralom az oka. Ily romlott nép csak egységes, erős, független nemzetté válva lehet ismét jó erkölcsűvé. Ezt az erős, egységes nemzetet tehát minden úton-módon, még erőszakos eszközökkel is meg kell teremteni. A hazát lelki üdvösségünknél is jobban kell szeretnünk. Erős kezű férfiút kell az ország élére állítani, a ki nem hitvány, erkölcsileg, testileg elzüllött zsoldosokra, hanem saját fegyvereire, az erős, egészséges népre, nemzeti hadseregre támaszkodva, megszabadíthatja majd az országot az idegen uralomtól, a francziáktól, spanyoloktól s különösen a német császártól és minduntalan fenyegető hadaitól. Az így visszahódított országot azután a népnek kell szabadsággal, nemzeti hadseregének erejével s a köz- és magánerkölcs ápolásával ismét megszilárdítania és felvirágoztatnia.[1]

1513-ban, san-cascianoi magányában írta le ez eszméket a firenzei bölcs. Szép álmai megvalósulásáért azonban egész életében hiába küzdött, fáradozott. Álom volt az egész, legalább Machiavelli kora szempontjából; de jövendőmondó álom, melyet saját kora még nem tudott kihüvelyezni, melynek jóslatai azonban az idők folyamán, ép úgy mint a Zrinyié, következetesen beteljesednek.

Vajjon ismerte-e Zrinyi a Machiavelli műveit? Hatottak-e reá eszméi és mesteri előadása és mily mértékben?

Ezekre a kérdésekre részben megfeleltem már. — Nyolcz évvel ezelőtt, 1893-ban, egy tárczaczikk[2] szűk keretében rámutattam, hogy Zrinyit, prózai művei tárgyának megválasztásában, Machiavelli ihleti; hogy mesterével a nemzeti hadsereg eszméjére, a tiszti kellékek minőségére, a katonaság gyűjtésére és fegyelmezésére, a tűzérség nyilt csatákban való hasznának tagadására nézve teljesen megegyezik s hogy mindezek ellenére Zrinyi művei

[1] Pasquale Villari. *Niccolò Machiavelli e i suoi tempi, illustrati con nuovi documenti.* 3 köt. Firenze. Successori Le Monnier. 1877. III. 377—379. l. (E művet, a Machiavelliről szóló monographiák legjelesebb termékét, fejtegetéseim további folyamán egyszerűen a *Villari* szóval idézem.)

[2] Magyar Tengerpart, Fiume. 1893. I. évf. 12. sz.

oly maradandó hatást gyakorolnak lelkünkre, minőt csak eredeti mű és határozott írói egyéniség szokott az olvasóra gyakorolni.

E rövidke czikk tartalma azóta behatolt irodalomtörténeteinkbe is.[1] De azért Zrinyi nagy alakja iránt, mint a hogy már első tanulmányomban is kifejtettem, mindaddig nem róttuk le tartozásunkat, míg a Machiavellivel való összehasonlítást rendszeresen és részletesen végre nem hajtjuk.[2] Mert érezzük ugyan, hogy Zrinyi minden tekintetben tudatos, önálló, eredeti tehetség, de tüneményszerű alakja csak akkor bontakozik ki igazi nagyságában, tisztán, világosan szemeink előtt, ha tudjuk, mit vett át az emberiség ezredéveken át gyüjtötte tapasztalatainak és ismereteinek tárházából, a költői vagy írói rend előző nagyságaitól és mennyiben gyarapította, fejlesztette ő maga az Aristotelestől és Vegetiustól kezdve a humanistákon és a rinascimento-korbeli olasz diplomácziai követek levelein át Machiavelliig természetes fejlődésükben észlelhető eszméket. Ki kell tehát mutatnunk, mily hatást gyakorolt Machiavelli Zrinyinkre tartalom és forma tekintetében, hogy azután meghatározhassuk, mily hely illeti meg írónkat az eszme- és formafejlesztés és termelés birodalmában.

E végből vizsgálat alá veszszük mind Machiavellinek, mind Zrinyinek *a)* politikára és haditudományra vonatkozó eszméit, *b)* műveiknek, különösen prózai munkáiknak tárgyát, tartalmát, *c)* előadásuk módszerét és formai sajátságait. Minthogy pedig a fontosabb eszmék és gondolatok mindkét írónknál különböző munkáikban is megismétlődnek, és ezért műveik, mint a borostyán gyökerei és szárai, többszörösen egymásba is fonódnak: vizsgálódásunkban eleinte nem műveik rendjét, hanem eszméik logikai egymásutánját fogjuk követni.

II.

Machiavelli és Zrinyi kora.

A rinascimento felvilágosító és erkölcsbontó hatása. — A diplomácziai érzék fejlődése. — A szó és írás művészetének kifejlődése. — Machiavelli születése, férfikora. — A nemzeti hadsereg eszméje. — Machiavelli hivatalvesztése, számkivetése, főbb művei. — Zrinyi olasz műveltségének eredete. — Machiavelli hatása.

A rinascimento kiszabadította a keresztény kulturát a scholasticismus békóiból, megindította a tudomány, költészet, szépprózа és művészet csodaszerű felvirágozását, de szülőföldjén, Olaszországban egyúttal megrendítette a mívelt körök vallásos érzését és ezzel az olasz nép eddigi társadalmi és politikai alakulásának erkölcsi

[1] L. Beöthy Zsolt. *A magyar irodalom története.* Képes díszmunka. I. 376. l. *Zrinyi Miklós,* Széchy Károlytól.

[2] Radó Antal. *Az Olasz Irodalom Történeté*-ben (Bpest, Magy. Tud. Akad. 1896.) Machiavelliről szóló részében (I. 385. l.) erről a kérdésről így emlékezik meg: »A mi nagy Zrinyi Miklósunk, valamint Machiavelli egyéb műveit, úgy

alapját is. A humanisták ugyanis a régi latin és görög irodalom tanulmányozásával és bálványozásával kortársaik figyelmét a mesterkéletlen pogány kulturára s az összehasonlítás önkénytelen ösztönénél fogva a korukbeli reális életre, az égről a földre terelték. Két különböző világnézet, a keresztény és pogány erkölcsi felfogás ellentéte ragadja tehát hatalmába a tudósokat s a velük érintkező előkelő köröket. A mysticismus fátyola, melyen keresztül a középkor az emberi életet szemlélte, széjjelfoszlott s a reális politikai és társadalmi élet visszataszító volta a régi rómaiak kevésbbé mesterkélt kulturája követésére, a classicusokból felénk tündöklő erények utánzására sarkalja a gondolkozó elméket. Igy történik, hogy Olaszországban a XV. század mívelt köreit teljesen hatalmába ejti a pogány kultúra divatja. A középkor inkább az égnek, a túlvilági üdvösségnek élt s a földi létet a siralom völgyében való rövid zarándoklásnak tekintette: most meg, a közép- és újkor mesgyéjén azt tapasztaljuk, hogy a mívelt körök nem sokat törődnek túlvilági üdvösségükkel, inkább a földi, mulandó lét örömeit hajhászszák. A vallástalanság, erkölcstelenség s az egyéni érdekek kíméletlen harcza ijesztő mértékben kezd el terjedni.

»A XV. századot — úgymond Villari — méltán nevezték el a kalandorok és bastardok századának: a ferrarai Borso d'Este, a riminii Sigismondo Malatesta, a milanói Francesco Sforza, a nápolyi Ferdinando d'Aragona és még sok, sok más e korbeli úr és fejedelem törvénytelen ágyból származott. Senki sem érezte már magára nézve kötelezőnek a társadalom felfogását vagy hagyományait; minden a szerencsevadászok személyes tulajdonaitól függött és attól, hogy ki-ki mily híveket és pártfogókat tudott ügyének megnyerni. Ezer veszély és ezer versenytárs közt lévén kénytelenek a hatalmat megragadni, folytonos háború állapotában éltek; minden meg volt engedve: holmi lelkiismereti furdalás egyáltalában nem állt útjában az erőszakosságnak, az árulásnak s a vérontásnak.«[1]

»Olaszországban mindenfelé zsarnokok ragadták magukhoz a hatalmat, kik egymás iránt való féltékenykedésből folyton szomszédaiknak vagy az idegeneknek barátságát keresték, csak azért, hogy ellenségük erejét megoszlathassák és gyengíthessék. Igy a cselszövény és fondorkodás végtelen erőre kapott, egyúttal pedig a politikai érdekek különös szövevénye jött létre, mely az államok nemzetközi viszonyait megsokszorozta, és Olaszországban a politikai egyensuly eszméjét megteremtve, az olasz diplomácziában

legelső sorban ezt (az *Arte della Guerrát*) is buzgón tanulmányozhatta. Áfiomjának és Tábori Kis Traktá-jának nem egy helyén akadunk oly passzusokra, melyek ezt bizonyítják. Kőrösi Sándor, ki e rokonságra legelőször utalt rá, idézi is a két író egynémely találkozását, noha az olasztól a magyarra gyakorolt hatást kissé túlozza.« A részletes egybevetésből ki fog tünni, helyes-e Radó ítélete vagy sem?

[1] Villari I. 12. l.

csodálatos tevékenységet, értelmességet és eszességet keltett. Oly kor volt ez, a melyben született diplomatának tetszett minden olasz; a kereskedő, a tudós, a szabad csapatok kapitánya a conventionális formák tökéletes ismeretével tudott a királyok és császárok előtt megjelenni és oly éles észszel és alaposan beszélni, hogy minden külföldit csodálkozásba ejtettek. Az olasz követek jelentései azon kor történelmének és irodalmának legkiválóbb emlékei . . . A beszéd és írás művészete ilyenformán óriási hatalommá lőn és ezzel az olaszok között is új jelentőségre tett szert.« [1]

»Nem csodálható tehát, hogy maguk a zsarnokok is hő pártfogói, sőt mívelői lettek a művészet, irodalom és műveltség minden ágának. . . Egy-egy ügyesen megírt diplomácziai jegyzék, egy-egy eszesen megfogalmazott beszéd gyakran a legsulyosabb politikai kérdéseket is megoldotta. Az olasz zsarnok jól tudta, hogy országát csak eszének köszönheti . . . Ezért az állami teendőktől elvonható pihenő órákat a kényúr is legszívesebben könyvei, tudósai és művészei közt töltötte. A múzeum és könyvtár reá nézve az volt, a mi az észak hűbérurára nézve az istálló vagy a boros pincze; mert mindaz, a mi szellemét művelhette, finomíthatta, létezésének, hatalmának szükséges eleme volt.« [2]

Ily körülmények között dús pompában, csillogva tűnik fel a XVI. században az olasz irodalom »classicai kora«: nagy írók és művészek fényes sora, köztük Ariosto, Machiavelli, Tasso, Raffael, Michelangelo kutatják és megteremtik az összes irodalmi és művészi formákat; prózában, költészetben, képirásban és szobrászatban nagy könnyüségre és igazságra tesznek szert; megteremtik a szónoki s a diplomácziai nyelvet és stilust; de a megrendült erkölcsi érzék folytán a nép és ország mind fenyegetőbb romlásba sülyed, Olaszország mesterévé lett egész Európának a szó és írás művészetében és egyáltalában a művészetek minden ágában, de meglazult erkölcsénél fogva azon ponton áll, hogy kiejtse kezéből a saját sorsa felől való intézkedés hatalmát.

Ily irodalmi és politikai viszonyok közt találkozunk először 1493-ban *Niccolo Machiavelli*-nek, a firenzei köztársaság »tizek tanácsa« huszonnégy éves jegyzőjének nevével. Ifjuságáról, tanulmányairól semmit sem tudunk. Annyi azonban bizonyos, hogy 1469 május 3-án, jómódú firenzei családból született és hogy latinúl jól megtanult, de szerencsére nem részesült tudós, humanista nevelésben. Szerencse volt ez az irodalomra nézve, mert így jellemének önzetlensége és őszintesége, nemkülönben stílusának és szellemének eredetisége érintetlen maradt a humanisták stilusbeli czikornyáitól és rút hizelgő modorától. Iskolai műveltségének fogyatékosságát azonban élte fogytáig szorgalmas olvasgatással igyekezett pótolni; még a görög nyelvvel is megpróbálkozott meglett

[1] Villari I. 14. l.
[2] Villari I. 15. l.

férfikorában, de autodidaktikus úton nem sokra vihette és így a hellen kultura művészieségeig el nem jutva, a régi Róma nagyságának csodálatába merült. Hivatalos működése és buzgósága folytán nemcsak szülővárosa s a firenzei köztársaság viszonyai, hanem, mivel később a szomszédos olasz államokba, majd II. Gyula pápához, azután pedig ismételten Német- és Franciaországba is követségbe küldték s a természet élénk képzelő erőn kívül rendkivüli megfigyelő tehetséggel és éles elmével áldotta meg, a korabeli politikai élet alakulásai és ezek történelmi és társadalmi alapokai is nemsokára nyitott könyvként álltak előtte. Ezrekre menő magán- és hivatalos leveleiből és részletes követi jelentéseiből kitűnik, mily biztos pillantással látja meg mindenfelé, bármerre jár, a politikai élet izületének egész rendszerét, de egyúttal az alkotmány mélyen rejlő alapköveit is, hogy aztán szintoly biztos kézzel papírra vesse megbízói vagy barátai számára a látottak tiszta, világos képét. Kiválóképen azonban Romagnába való küldetése, Borgia Caesárnak erőszakos, vérengző, de a kornak megfelelő, öntudatos politikája volt reá nagy befolyással. Németországba Svájczon keresztül utazva, a németek és svájcziak polgári erényei rendkívül megragadják lelkét, de ezenkívül a svájcziak politikai életének és nemzeti honvédelmének megismerése arra bírják, hogy saját harcztéri tapasztalataiból, a pisai kudarczból és görög-római történeti olvasmányaiból a következtetést levonva, pálczát törjön a zsoldos és szabad csapatok felett. Ekkor támad lelkében a nemzeti hadseregre támaszkodó, független, szabad nép ideálja s ezentúl évek hosszú során át ez eszme megvalósításának szenteli minden erejét.

Mindenekelőtt a köztársaság élén álló Soderinit, majd a tanácsot is megnyeri az ügynek, a kik is Machiavellit bizzák meg a nemzeti hadsereg szervezésével. Az ékestollú *segretario* lázas buzgalommal fog hozzá eszméje megvalósításához. Ezernyi levelet és rendeletet ír, e mellett lót-fut, folyton utazik a köztársaság területén, hogy idejében megtörténjék a sorozás, gondoskodik pénzről, élelmezésről és mindezt tiszta hazaszeretetből, a legteljesebb önmegtagadással, önérdek nélkül cselekszi, mert hisz ő, a városi tanács jegyzője, ki soha a fegyverforgatók közé nem tartozott és hivatalbeli rangjában sem emelkedhetett eszméje megvalósítása útján csak egy fokkal sem, buzgólkodásából semmiféle hasznot nem remélhetett. Végre sikerül nagynehezen előbb 400, majd később 5000 embert csatasorba állítania, a mely sereg az első alkalommal, midőn 1512-ben Pratónál tűzbe kerül, gyáván megfutamodik és teljesen feloszlik ugyan, de azért Machiavelli később is, egész életén át rendíthetetlen apostola marad a nemzeti hadsereg eszméjének. Fáradhatatlanúl buzgólkodik eszméje kivitelének érdekében és meg van győződve, hogy nemcsak Firenzére, hanem egész Itáliára felvirradt a régi vitézség és dicsőség ideje. Később, 1527-ben csakugyan a nemzetőrség veri vissza Firenze falai alól a túlnyomó számú ostromló sereget.

Mielőtt azonban ez megtörtént volna, még a prátói kudarcz évében, 1512-ben, a szent szövetség bevonul Firenzébe s magával hozva a tizennyolcz évig számkivetésben élt Medicieket, Firenze ismét egyeduralom alá kerül. A köztársaság főbb tisztviselői menekűlnek, Machiavellit a Medici-pártiakból alakult új *Signoria* megfosztja hivatalától és a városból is kitiltja. Firenzétől nem messze, San-Casciano-ban, volt Machiavellinek egy kis, szegényes családi birtoka; ott vonta meg magát nejével és négy gyermekével. 1513-ban a Mediciek ellen való összeesküvés részességével gyanusíttatván, börtönbe vetik, a honnan azonban csakhamar kiszabadul és ismét visszatér övéihez san-cascianoi magányába.

Machiavelli a közélet teréről leszorítva, hivatal, foglalkozás nélkül vesztegelve, nélkülözéssel küzdve, örökbecsü munkáinak megirásában lel vigaszt és enyhülést. Igy születnek meg a »*Discorsi sopra la prima Deca di T. Livio*« (Discursusok Titus Livius első Dekasa fölött), mely az állam felszabadításának útját-módját kutatja, magyarázza, az »*Il Principe*« (A fejedelem), mely az új, absolut monarchiák alkotásának módját fejtegeti a végből, hogy segítségével egységessé, függetlenné tehessék a hazát és az »*Arte della Guerra*« (a háború művészete), mely a nemzetegység, szabadság és függetlenség érdekében felfegyverzi, szervezi és csatarendbe állítja a népet. Itt irja meg ékesszóló, élénk előadással »*Istorie*« czímen Firenze történetét (közönségesen *Istorie Fiorentine:* Firenzei történetek) és gondosan kidomborítja mindazon eseményeket, még ha mellékesek is, melyek saját potitikai és hadtudományi eszméinek helyességét bizonyíthatják, és itt tör ki belőle az olasz vígjáték-irodalom legremekebb alkotásában, a molière-i tehetséggel irt »*Mandragolá*«ban (»Nadragulyá«-ban) kora feslettsége, romlottsága felett a tétlenségre kárhoztatott politikai iró keserű gúnykaczaja.

*

Zrinyi gyermekkorától kezdve tudott olaszúl. A magyar és horvát tengerpart olaszajkú nép lakta vidékeinek kimagasló bérczein mai napig láthatók a Zrinyi-féle várak erős bástyái és falai, hol Miklós, a költő, már gyermekkorában gyakorta időzhetett s a nép ajkáról könnyen elsajátíthatta a zengzetes olasz nyelvet. Grécz-ben, hol a grammatikát és syntaxist végezte, olasz jezsuiták tanítottak. Az intézet igazgatója *Pellizerolli* Vitális atya volt. Itt nagy gondot fordítottak a latinon kívül a német és olasz nyelvre. Széchy szerint[1] itt tanult meg Zrinyi olaszúl. Az irodalmi olasz nyelvvel az ifju Zrinyi csakugyan itt foglalkozhatott először behatóan és rendszeresen, de a műveiben elszórt olasz közmondásszerű idézetek egynémelyike, az Adria melléki velenczés olasz nyelvjárás

[1] Széchy Károly, *Gróf Zrinyi Miklós, a költő* I. 57—60. l. (Magy. Tört. Életrajzok 1896.)

bélyegét hordva magán, arra vall, hogy Zrinyi nemcsak az irodalmi olaszságot, hanem a magyar-horvát tengerparti olasz népnyelvet is alaposan ismerte.

A gréczi olasz jezsuita atyák Zrinyi egész életére és irodalmi munkásságára nagy hatással voltak. Bizonyára az ő ajkukról hallotta Zrinyi Tassonak s a Gerusalemme Liberatá-nak, a pogányok ellen vívott keresztyén háborúnak dicsőítését; az ő ajkukról hallotta »az ördög ujjával író« pogány Machiavellinek, az egyház halálos ellenségének, a mérget lövellő hydrának gyalázását. A jezsuiták ugyanis akkoriban az egyház világi hatalma feltámasztásának érdekében — mint alább látni fogjuk — minduntalan újabb művekkel ostromolták Machiavelli tanításait. Egyik-másik tanár vallásos buzgóságból eredő Machiavelli-ellenes kifakadásának szertelensége mély nyomot hagyhatott a gyermekifjú lelkében, bevéste emlékezetébe a Machiavelli nevét és felköltötte reá figyelmét, hogy adandó alkalommal a saját szemeivel győződjék meg a mű borzalmassága felől.

1636-ban a tizenhatéves ifjú fogékony lelkével zarándokútra indul, hogy Olaszországban, a modern európai kultura bölcsőjének classikus földjén látókörét szélesbbitse, egyetemessé tegye. Egy évig időzött a hanyatló olasz nép káprázatos irodalmi és művészeti kincsei között; látta az epigonok körében is pezsgő, forrongó irodalmi életet, lelki gyönyörűséggel olvasta a letűnt »classicus kor« irodalmi remekeit és új eszméktől, új érzéstől áthatva tért vissza a hazába. Magával hozta az olasz irodalom termékeiből mindazt, a mihez hozzájuthatott s az olasz nép és kultúra iránt holtig megőrzött rokonérzését. A *Bibliotheca Zrinyiana* című bibliographiai mű tanusága szerint költőnk európai hírű fényes könyvtárának háromnegyed része olasz művekből állott, a melyek között Machiavelli teljes kiadása [1] is megvolt és *Gentillet* J. franczia protestáns írónak Machiavelli-ellenes műve,[2] továbbá *Boccalini,*

[1] *Tutte le opere di Nicolò Machiavelli cittadino e secretario Fiorentino divise in V parti.* Liber sat crassus, in membrana alba, fol. 4 mediocris. Bibliotheca Zrinyiana. Die Bibliotek des Dichters Nicolaus Zrinyi. Ein Beitrag zur Zrinyi-Literatur. Mit literar-historischer Einleitung. Wien, 1893. Verlag von S. *Kende.* 65. l. 7. sz. (Alább látni fogjuk, hogy Zrinyi Machiavellinek kisebb, akkoriban még kiadatlan munkáit is ismerte, még pedig kézirati másolatban.)

[2] Radó Antal *Olasz Irodalom Történetének* I. 385. lapján ezt a művet, mely a »Bibliotheca Zrinyiana« 65. lapján Zrinyi sajátkezűleg irt katalogusában »*Commentariorum de Regno aut quovis Principatu recte et tranquille administrando, Libri tres adversus Nicol. Machiavellum Florentinum*« s a Zrinyi könyvtár jelenlegi állományát mutató nyomtatványok 18. lapján »*Machiavel N. Commentariorum de regno aut quovis principatu recte et tranquille administrando L. tres*« czím alatt szerepel, Machiavelli »*Discorsi*«-ja latin fordításának mondja, pedig voltaképen az első protestáns Machiavelli-ellenes mű, mely 1576-ban Gentillet J, *Discours, sur les moyens de bien gouverner et maintenir en bonne paix un royaume . . . contre N. Machiavel le Florentin, Lausanne*« czím alatt francziául, a fentebbi czím alatt ugyanazon évben latinúl és 1583-ban »*Anti-Machiavellus*« czím alatt német forditásban is megjelent.

De Ragguagli di Parnasso és *Justus Lipsius Politicorum* czímű, Machiavellire vonatkozással bíró művei mai napig is megvannak. [1]

Mily kijelentésszerű, megrázó hatással lehetett később, olaszországi utja után a Pázmány udvarában nevelkedett s az ország zászlós urai és főpapjai vitái közepett politikailag korán érett ifjú Zrinyire Machiavelli pápai és zsinati tilalommal sújtott könyveinek olvasása! Ugy érezte, mintha saját ujjaival illetné az elalélt magyar haza száz sebből vérző, fájó tetemeit; úgy tetszett neki, mintha világtalanból egyszerre látóvá vált volna: Machiavelli panaszából a romlás szélére jutott magyar haza jajszavát hallotta ki, Machiavelli leirásából az idegen járom alatt nyögő, darabokra tépett magyar haza siralmas viszonyaira ismert; Machiavelli fejtegetéseiből a saját romlásunk politikai és társadalmi okait adatott látnia tisztán, világosan, rettentő valóságban. De ugyancsak Machiavelli műveiből reményt, bizalmat merít a jövőre nézve, mert látja, hogy az államtudomány atyjának a baj orvoslására adott tanácsai ránk is alkalmazhatók; még megmenthetjük a halálos bajban sorvadó hazát, ha »körmösen« nyúlva a dologhoz, szilárd elhatározással ragadjuk meg az utolsó, egyetlen gyógyító eszközt; az éles, metsző vasat, a fegyvert.

És midőn Zrinyit, a mély elméjű államférfiút, a győzelmes hadvezért tehetsége, jelleme kiválósága miatt ellenfelei ép úgy leszorítják a tevékenység teréről, mint a hogy százötvenkét évvel azelőtt a Medici-párti olaszok Machiavellit is san-cascianoi magányába űzték: hazafias gyötrődésében ő is tollat ragad, hogy a lelkében forrongó eszmék közlésével a hazafiak szunnyadó lelkét lángra lobbantsa, rámutasson a haza és nemzet romlására, a baj okaira és orvoslásuk módjára.

III.

Az idegen uralom ellen.

A haza és nemzet romlása. — Az erkölcs romlottsága. — Az idegen uralom. — Az államalapító elvekhez való visszatérés. — Szabad királyválasztás. — Machiavelli republikánus, Zrinyi monarchikus. — A nemzet egyesítése.

Magyarország a XVII. században, Zrinyi korában ép oly szomorú viszonyok közt van, mint Olaszország a XVI. század elején.

[1] A Magy. Tudományos Akadémia főtitkári hivatalának megkeresése folytán a zágrábi egyetem készséggel megküldte Zrinyink könyvtárának e példányát s így módomban volt e becses ereklyéket saját szemeimmel is megtekintenem. A Boccalini műve, Zrinyink Wiedemannál készült arczképével és a *Sors Bona Nihil Aliud* jelszóval, mint aláírással ellátva, az I. Centuria 151. lapján alúl be van hajtva, éppen ott, hol a Machiavellire vonatkozó példázat van. *Justus Lipsius* pedig telve van megjegyzett helyekkel, a melyeket Zrinyi, különösen a Machiavelli elveivel egyezőket, a könyv táblájának belső lapjára s a fedő lapokra sajátkezűleg gondosan ki is irt.

»Valyon ki nem látja, hogy mint kelepczében és lépes vesszőn a madár, mint a vad a tőrben és hálóban, már is függünk és veszverődünk, *sanyargattatuuk*, embertelelenül nyomorgattatunk; ha igazságunkban, tulajdon birodalmunkban *szabadak nem vagyunk*; . . . ha mint *a fejetlen lábok és tagok*, mint a *fő nélkül* való sereg, mint az esze vesztett, egymást rontó ház népe a gondolatlan gazda alatt, olyanok vagyunk. *Fejünk vagyon, nem egy penig, de mégis fejetlen lábak vagyunk.*« Zr. Sir. Pan.[1] 10. l.

»Olaszország . . . *kegyetlenebb rabságban* mint a zsidók Egyptomban, *lealázóbb szolgaságban* mint a perzsák Cyrus idejében, jobban szétszórva mint az athaenebeliek Theseus korában, *fej nélkül*, rend nélkül, leverve, kifosztva, megtépve, idegen hadakkal ellepve, . . . a romlás mindenféle faját végigszenvedi. *(Italia . . . più schiava che gli Ebrei, più serva che i Persi, più dispersa che gli Ateniesi, senza capo, senz'ordine, battuta, spogliata, lacera, corsa, . . . [ha] sopportato d'ogni sorte rovine.*« Mach. Pr.[2] XXVI. fej. 344. l.

Ehhez hasonló, a haza romlására vonatkozó nyilatkozatok százával idézhetők akár Zrinyiből, akár Machiavelliből. Jellemző, hogy mit Machiavelli az uralkodó pápa családjához, a Mediciekhez intézett hazafias könyörgésében természetszerűleg magyarázat nélkül hagy, vagyis Olaszország fej nélkül valóságát, hogy ugyanis sem a pápa, sem a többi Mediciek, sem a császár, sem az apró zsarnokok nem tekinthetők Olaszország fejének, Zrinyi, a mi hasonló viszonyainkra alkalmazva, szép paradoxonnal, világosan és találóan így fejezi ki: »Fejünk vagyon, nem egy penig, de mégis fejetlen lábak vagyunk.«

*

[1] A *Siralmas Panasz*-t a *Történelmi Tár* 1890-iki évfolyamából, Zrinyi egyéb prózai munkáit Rónai Horváth Jenő »*Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái*, Magy. Tud. Akad., Bpest 1891« czímű műből idézem. A lapszámok az illető kiadványok lapjára vonatkoznak. — Rövidítések: *Zr.* = Zrinyi. — *Sir. Pan.* = Siralmas Panasz. — *Tör. áf.* = A török áfium ellen való orvosság. — *Mátyás kir.* = Mátyás király életéről való elmélkedések. — *Discurs.* = Discursusok. — *Aphor.* = Aphorismák. — *Centur.* = Centuriák. — *Tab. k. Tr.* = Tábori kis Tracta.

[2] A Machiavelliből vett idézetek, ha a kiadást külön meg nem jelölöm, a Magy. Tud. Akad. könyvtárában is meglevő nyolcz kötetes 1769. évi kiadásra vonatkoznak, melynek első kötete a következő czímet viseli: »*Il Principe di Niccolo Machiavelli segretario della rep. Fiorentina giusta il suo originale con la prefazione e le note istoriche e politiche di Mur Amelot de La Houssaye e l' esame e confutazione dell'opera scritto in idioma francese ed ora tradotto in toscano. Cosmopoli, 1769.*« — Rövidítések: *Mach.* = Machiavelli. — *Pr.* = Il Principe (A kiadás I. kötete). — *Ist. Fior.* = Istorie Fiorentine (A kiadásban: *Delle Istorie di Nicolo Machiavelli . . .*; a kiadás II—III. köt.-e). — *Ad G.* = I sette libri dell' *Arte della Guerra* (A kiadás IV. köt.-e). — *Disc.* = Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio I—III. könyv (A kiadás V—VI. köt.-ében). — *Castr.* = La vita di Castruccio Gastracani da Lucca (A kiadás VI. köt.-e 626—670. l.) — A sorok elején megismétlődő idéző jelek szószerint való idézetet vagy hű fordítást jelentenek. A tartalomhoz, de a szóhoz nem ragaszkodó idézetet és fordítást az idézet elejére és végére helyezett idézőjellel jelölöm.

»[Látá,] hogy ű szent nevének nincsen tiszteleti,
Ártatlan fia vérinek becsületi,
Jószágos cselekedetnek nincs keleti,
Sem öreg embernek nincsen tiszteleti.
De sok feslett erkölcs, és nehéz káromlás,
Irigység, gyülölség és hamis tanácslás,
Fertelmes fajtalanság és rágalmazás,
Lopás, emberölés, és örök tobzódás.«
Zr. Szig. Vesz. I. én.

»A római udvar bünös példái folytán Itáliából kiveszett az ájtatosság és vallás; . . . vallástalanok és rosszak lettünk.« *Mach. Disc.* I. k. XII. fej. 68. l.

»Farsangolás, bordély, erőszakoskodás és impunitás a közvitézek czélja.« *Zr. Tör. áf.* 94. l.

»A fejeink . . . dőzsölésekkel eltemetik az Istentűl adatott szép ajándékokat, elméjeket.« *Zr. Sir. Pan.* 11. l.

»Tegyük csak félre a rút, rézegeskedő, megrögzött szokásinkat.« *Zr. Sir. Pan.* 277—8. *l.*

»Olaszország városaiban, a mi corruptio a világon létezik s a mi másokat corrumpálhat, mind felhalmozódott. Az ifjak henye, az öregek kicsapongó életet élnek; bármely nemen levők, minden életkor telve van rút erkölcstelenséggel.« *Mach. Ist. Fior.* III. könyv, 196. l.

»Egy nemzet sem kevélykedik úgy nemessége titulusával, mint a magyar, mégis annak conservatiójára semmit sem cselekszik. Az ifjak egy magyar úr udvarában beállanak . . . : ott mit tanulnak? innya; mit többet? pompáskodni, egy mentét aranynyal megprémezni . . . egy forgóval . . . pipeskedni, egy paripát futtatni, egy szóval: esküdni, hazudni és semmi jót nem követni.« *Zr. Tör. áf.* 94—95. l.

»A mi olasz fejedelmeink azt hitték, hogy elég a fejedelemnek, ha jártas az írásban, óvatos feleletet tud kigondolni, leveleit szépen meg tudja fogalmazni, talpraesett szavaival, nyilatkozataival bizonyítja be éleselméjűségét, cselt tud szőni, drágakövekkel, aranynyal tudja magát ékesíteni, nagyobb, pompával tud aludni, enni mint mások, a fajtalanságot környezetében szépen ápolja, tud gőgösen és kapzsian uralkodni, tunyálkodni.« *Mach. AdG.* 301. l.

»*Csúfsága lettünk a nemzeteknek* és magunknak, ellenségünknek penig . . . prédájává. Miért? *a vitézségnek disciplinája meg nem tartásáért,* a részegségért, a tunyaságért, az egymásgyűlölésért és ezer ilyen vétkünkért.« *Zr. Tör. áf.* 92. l.

»Az olaszok nem szoktak fegyelemhez, . . . úgy hogy csúfsága lettünk az egész világnak *(il vituperio del mondo).* — *Mach. AdG.* 300. l.

Machiavelli legkiválóbb költői alkotása, a *Mandragola* című vígjáték, Villari szerint (III. 161. l.) szintén nem egyéb mint az akkori olasz társadalom erkölcstelenségeinek vérig sértő, kiméletlen

satirája, mely azonban Machiavelli korában csak finom komikai erejével hatott, úgy hogy még a pápai udvarban is jóízűen mosolyogva nézték végig előadását. Annyira el volt terjedve akkoriban Olaszországban az erkölcstelenség, hogy feslettségük hű rajza egyáltalában nem hatott sértően: nagyon természetesnek találták. Nálunk ellenben a romlottság inkább csak részegeskedés-, dőzsölés-, tunyaság-, durvaság- és erőszakoskodásból állott. Különösen a részegeskedést veti Zrinyi sürűn a nemzetnek szemére, a mi azonban még csak meg sem közelíti a lajtalanságnak és erkölcsi romlottságnak azt a posványát, melyben a művelt Olaszország a Borgiák korában fetrengett s melyet Machiavelli Mandragolája oly mesterien pellengérre állított.

*

A haza és nemzet romlásának s az általános erkölcstelenségnek, feslettségnek mind Zrinyi, mind Machiavelli szerint az idegen uralom az oka.

»Mert forgassuk fel a históriát — úgymond Zrinyi — és megtaláljuk, hogy jóllehet magyar is sok helyen botlott a vitézségben és sokszor rosszúl cselekedett, mindazonáltal a derekas veszedelmek az idegenektűl estek.« [1] Mert »mioltátúl fogvást [német] a királyunk és oltalmazónk, nem szám nélkűl való falukat, városokat és véghelyeket, kastélyokat foglalt el tőlünk az ellenség.« [2]

»Ez [a német] hozta nemzetünk nyakára a török elhatalmasodását, merészségét, minden kegyetlenségét; a honnan az lött, hogy mind Mohács mezején s mind másutt nagy veszedelme származott a szegény magyar nemzetnek.« *Zr., Sir. Pan.* 13. l.

»... ő miattok vesztünk mi el ennyire, mert mi magyarok reájok támaszkodván és magunk között meghasonolván ő miattok, a tulajdonokkal nem sokat gondolánk.« *Zr., Sir. Pan.* 268. l.

»... a sok aprólékos gratia, gróff és bárónátusságnak üres titulusi, a temérdek vak barátság elfogta, foglalta, ragadta, holdította, fordította szíveket [egyes magyar urak szivét] a saját vérektűl, nemzetektűl és a kiknek pártját kellene

»A pápák világi hatalomra való törekvése hozta nyakunkra az idegen [császári] hatalmat s a többi idegen hadak invasióját. Tehát a pápai politika az oka romlásunknak; ez tette lehetetlenné, hogy Olaszország egységes, erős köztársasággá, vagy monarchiává fejlődjék, úgy mint Svájcz vagy Francziaország. Mert a mi országunkban székelvén a pápák, itt akarták világi hatalmukat megalapítani, de nem lévén elég erősek arra, hogy egész Olaszországot elfoglalják, sem elég gyengék ahhoz, hogy el ne foglalják, a világi hatalom elvesztésén való félelmükben idegen hatalmat hívtak be Olaszországba, mely megvédelmezze a foglalni szándékozók ellen. Igy tehát ők az okai, hogy az ország több fejedelemnek és uraságnak van

[1] *Zr., Tör. af.* 87. l.
[2] *Zr., Sir. Pan.* 8. l.

fogniok, azt úgy gyűlölik, hogy jobban sem kell.« *Zr., Sir. Pan.* 7. l.

alávetve, miből oly egyenetlenség és gyengeség keletkezett, hogy az ország most már nemcsak a hatalmas barbároknak, hanem bármely támadó idegennek kész zsákmánya.« *Mach. Disc.* I. k. XII. fej. 68—69. l. (V. ö. még *Ist. Fior.* I. könyv 57—58. l.)

Ennélfogva valamint Machiavelli, úgy Zrinyi is arra a meggyőződésre jut, hogy véget kell vetni az idegen uralomnak. Machiavelli a pápákat okolja, hogy világi hatalmuk érdekében nyakára hozták Olaszországnak a német császárt, Zrinyi meg a német uralomnak veti szemére, hogy nyakunkra hozta »a török elhatalmazását.

Az idegen uralom megtörését, kiűzését és ezzel együtt nagy, erős, nemzeti állam alapítását valamint Machiavelli, úgy Zrinyi is élete főczéljául tűzi ki.

Nálunk kétfelé kell az ellenállást szervezni: kelet és nyugat felé. A *Török Áfium* a kelet felől, a *Siralmas Panasz* a nyugat felől fenyegető veszedelmet tárja föl a hazafias aggodalom ékesszóló, meggyőző hangján a nemzet szemei előtt.

Mindenekelőtt az örökös királyság behozatalát kell megakadályoznunk. A szabad királyválasztás jogáról nem lehet a magyarnak lemondania. »Mi módon engedhetnénk . . . ezen eleinknek véres veritékivel szerzett országunkat idegen nemzetnek? Miképen haereditáltatnánk szabados és nemes országunkat a német nem jóakaró és mindenképpen veszedelmünket szomjuhozó szomszédoknak?« [1] Az országgyűlés az első kisérlet alkalmával megtagadta ugyan az örökös királyság kimondását, »kit bizonynyal igen okosan és dícséretesen cselekedett; de azonban ki tudja, ha alattomban azt akaratunk ellen is meg nem nyerik.« [2]

Machiavelli is élesen kikel a hatalomnak egyes családokban való öröklése ellen. III. Miklós pápa nepotismusáról szólva, így fakad ki: » Most már nem hiányzik egyéb, csakhogy a pápák, valamint hogy eddigelé arra törekedtek, hogy fiaikat fejedelmekké tegyék meg, ezentúl azon legyenek, hogy az örökös pápaságot hagyják reájuk.« [3] Zrinyi abbeli határozott véleménye azonban, hogy az örökös királyság nagy veszedelem volna hazánkra nézve, nemcsak ezen az analógián alapszik.

Machiavelli a *Discorsi* III. könyvének I. fejezetében kimondja, hogy *ha azt akarjuk, hogy valamely kormányforma vagy intézmény hosszú életet éljen, úgy kell megalkotni, hogy gyakran visszatérithető legyen a kezdetéhez.* Vagyis az államalapitónak,

[1] *Zr. Sir. Pan.* 303—4. l.
[2] *Zr. Sir. Pan.* 284. l.
[3] *Mach. Ist. Flor.* I. könyv 59. l.

a törvényhozónak alapeszméjéhez való szilárd ragaszkodás és az ehhez való visszatérés, valahányszor letértek róla, egyedüli eszköze az intézmények ébrentartásának és természetes fejlődésük biztosításának.[1]

Machiavelli, ki tizenöt éven át odaadó buzgalommal szolgálta a firenzei köztársaságot, érzelmeiben teljes életében republikánus marad. Rómát a köztársaság tette nagygyá, hatalmassá: Firenzét is. Ezért, ha az általános romlottság folytán egy ideig szilárd, erős monarchára kellene is bízni Olaszország egyesítését s az idegen uralom megszüntetését, mindazonáltal az intézményeket úgy kell szervezni, hogy az ország a köztársasági formához visszatérhessen. Ha a monarcha elvégezte feladatát, engedje át az uralmat a megerősödött népnek, hogy ez erényei segítségével maga fejleszthesse tovább a szabad államot.

Zrinyi őseitől öröklött, őszinte magyar hűségel ragaszkodik a koronázott királyhoz. De a magyar nép maga tette meg Árpádot fejedelemévé és az Árpádház kihaltának esetére fentartotta magának a szabad királyválasztás jogát. »Minden dolog ez világon valami módon instituáltatik, avval tartatik is és conserváltatik.[2] A szabad királyválasztás jogáról tehát nem szabad lemondanunk, ha azt akarjuk, hogy hazánk hosszú életű legyen. Mert szükséges, hogy az országot az államalapító elvekhez visszatéríthessük, valahányszor a nemzet letéved a törvényhozók alapeszméje kijelölte útról.

Igy történik, hogy a monarchikus érzelmű Zrinyi a republikánus Machiavelliből a saját monarchikus elveinek helyességét olvassa ki, de egyúttal az államalapító elvekhez való visszatérést.

*

Az országot csak az esetben lehet az idegen uralom súlyos igája alól felszabadítani, ha a darabokra szaggatott hazát s a mesterségesen megosztott nemzetet hatalmas erejének kifejtésére egyesíthetjük.

»A jó Istenért mi hasznunk benne, hogy mi magyarok úgy gyülöljük egymást, és üldözzük, az egy németre való nézve?... Mért nem egyezünk meg inkább? Miért

»És valóban sohasem volt egységes vagy boldog az oly ország, mely nem kerül teljesen egy köztársaság vagy egy fejedelem alá, mint a hogy Franczia- és Spanyol-

[1] Machiavelli annyira át van hatva az eszmétől, hogy a nyelvről szóló értekezésében a nyelvre is vonatkoztatta és így az orthologiai mozgalmat századokkal megelőzve, pontosan meghatározza, mikor és mennyiben van szükség a helyesen alkalmazott orthologiára: »Az új szók gazdagítják a nyelvet, de nagy számban elhatalmasodván, megrontják. Ekkor a jelesebb régi írókhoz kell visszatérni és ezekből kell a helyes nyelvhasználatot megtanúlni.« Mach. *Dialogo sulla Lingua* (a következő kiadásból: »*Opere complete di Niccolò Machiavelli, con molte correzioni e giunte rinvenute sui manoscritti originali. Volume unico, Palermo, Fratelli Pedone Lauriel,* 1868), 558. l.

[2] *Zr. Tör. Áf.* 117. l.

lehetőségének, a szabad királyválasztás joga megőrzésének szükségességét is feltétlenül bebizonyítva látja.

nem szeretjük inkább egymást...? Honnét az következnék, hogy mind erősebbek volnánk magunk megtartásában...« *Zr. Sir. Pan.* 23. l.

»Bezzeg ha együtt tartanánk régi jó eleink szokása szerint, és egymásnak segítésére, előmentire sietnénk, más állapotban volna országunk!« *Zr. Sir. Pan.* 24. l.

»Bezzeg az egyesség, az olyan egymásunk szereteti kívántatnék most is leginkább köztünk...« *Zr. Sir. Pan.* 288. l.

»... a köztünk való ellenkezéseket, idegenségeket hamarsággal eltávoztatván tülünk, az igaz atyafiúi egymás szeretetünkre, segétségünkre, és tökéletes egyességre, békességre lépjünk.« *Zr. Sir. Pan.* 304. l.

országgal történt.« *Mach. Disc.* I. Könyv XII. fej. 68. l.

»Mai napig is ezt a módszert követik (a pápák), a mi Itáliát megoszolva és romlásban tartotta és tartja mindez ideig.« *Mach. Ist. Fior.* I. könyv. 33. l. (Ugyanitt, az Istorieben, nagy lelkesedéssel emeli ki Machiavelli Teodoricót, a kinek sikerült volt Itáliát egyesítenie.)

A darabokra szaggatott Olaszország egyesítésének eszméje Ranke szerint már a rinascimento idejében megvolt és egyes írókból kimutatható.[1]

Machiavelli tehát a kor méhében rejlő eszmének ad kifejezést, midőn az ország politikai egységét hangoztatja, Zrinyi sokkal helyesebben, mindenek előtt a nemzetnek érzelemben, szeretetben való egyesülését kívánja.

Machiavelli a nemzet romlásának megszüntetését az ország politikai egységétől, az egység megteremtését pedig, ép úgy mint a többi olasz írók, valamely hatalmas, erős kezű fejedelemtől várja. Zrinyi is a politikai egységre törekszik s ennek megteremtését, mint a következő fejezetben látni fogjuk, ő is a fejedelemtől várja; midőn azonban az egység első feltétele gyanánt Zrinyink a nemzet egyetértésének, érzelmi egységének szükségességét hirdeti, oly politikai elvet vall, melyet Machiavelli még nem ismert, mai napság azonban már a történet lapjaival bizonyítható politikai igazságként mindnyájan elismerünk.

Kőrösi Sándor.

[1] Villari II, 445—446. l.

A MAGYAR PROTESTÁNS ZSOLTÁRKÖLTÉSZET A XVI. ÉS XVII. SZÁZADBAN.

Első közlemény.

»Mert ha idegen nyelven könyörgök a Gyülekezetben, az Isten lelke által való indulatom könyörög, de az én könyörgésemnek értelme haszontalan a Gyülekezetnek.« Ezt írja Pál apostol a korinthusbelieknek [1] s ezt az igazságot tartotta szeme előtt a reformatio, midőn az istentisztelet nyelvévé a gyülekezet nyelvét, a nemzeti nyelvet, tette. Ez a tett meghozta a maga gyümölcsét, a vallás kérdését összekapcsolta egy még fontosabb kérdéssel, a hazafiság kérdésével. A vallásos és nemzeti törekvés összekapcsolódik és híven támogatja egymást. A reformált vallás követve Pál apostol intését, buzgón ragaszkodik a nemzeti nyelvhez, a nemzet önállóságának legfontosabb támasztékához, a hazafiak pedig szivükön hordják az új vallás ügyét, már csak azért is, hogy nemzetük sorsán lendítsenek, függetlenítsék teljesen a latin nyelvű, Rómának hódoló katholikus egyháztól. Ez az egyik oka a reformált vallás gyors elterjedésének, nálunk ép úgy, mint külföldön. De a protestáns vallás apostolainak volt egyéb okuk is, midőn a nemzeti nyelvet követték: az a meggyőződés vezette őket, hogy csakis így tudnak híveket szerezni az új vallás eszméinek. A nemzet nyelvén hirdették tehát tanításaikat, ezt tették az istentisztelet nyelvévé is. De az istentiszteletnek nemcsak a nyelve változik meg, hanem a módja is, elmarad a mise, a katholikus liturgia legfontosabb része. Az istentisztelet új módját az újszövetség alapján állapítják meg, elhagyják a szemnek szóló fényt, a lelket megragadó mysticismust, csak a szent beszéd és az imádság marad meg. Elég anyagot nyújt a szentirás hangos olvasása, a melyből eddig ki volt rekesztve a nép, és a különböző erkölcsi és vallásos tanítások. De a szigorú egyszerűségű isztentisztelet híjával van a kedélyre ható elemeknek, az éneknek és a zenének, pedig »ének nélkül egy vallás sem tudott meglenni, volt bár monotheismus vagy polytheismus, virágzott bár délen vagy éjszakon«.[2] Az új

[1] I. levél 14. r. 14. v.

[2] O. Douen. Clement Marot et le psautier huguenot. I. k. 270—271. l.

vallás csakhamar megérzi a hiányt, legelőször Németországban, maga Luther, majd nálunk és csak legkésőbben Franciaországban. Sietnek gondoskodni e hiány pótlásáról, de ehhez idő kell; az első időben a reformált hit nagyon szűkében volt az éneknek, kénytelen volt a régi egyház énekkészletét felhasználni. Innen vette hymnusait, az ünnepekre szánt dicséreteit, halotti énekeit. Azonban a két egyházat elválasztó dogmai eltérések nem engedik, hogy az új hit hivője a réginek énekével dicsérje Istenét, és csakis kénytelenségből nyúltak ehhez az eszközhöz addig, míg saját énekszerzőik nem gondoskodtak új énekekről.

A protestáns hit apostolai csakhamar felfedezték a forrást, a melyből bőven meríthettek énekeik számára anyagot. Ez a forrás az ó-testamentum XIX. könyve, Dávid király zsoltárai A vallásos énekek e gyűjteménye, melyet a hagyomány alapján Dávid zsoltárainak nevezünk, a mellett, hogy bővelkedik költői szépségekben, igen változatos tartalmú: siralmas panasz, töredelmes bűnbánat, bizalommal telt könyörgés, magasztos hálaadás, a vallásos érzések teljes sorozata találja itt meg a maga kifejezését. De volt még egy igen fontos külső ok is, a mely rábirta a reformátorokat, első sorban Luthert arra, hogy Dávid zsoltáraiból alkossák meg az új vallás énekkészletét. A protestáns zsoltárnak már csak azért is, hogy minél magasabb legyen az új hit és a régi között a választó fal, oly énekre volt szüksége, melyet a római hitüek nem énekelnek. A rómaiak Dávid zsoltárait nem énekelhették, mert nemcsak hogy kótára nem voltak szedve, hanem még hangrhythmus sem lüktetett bennük, a prózai zsoltár pedig, még ha a gondolati rhythmus adott is neki valami zeneiséget, nem alkalmas az éneklésre, a mint a zsidók is a zsoltárok legnagyobb részét csak *olvasták* vagy könyv nélkül *tanulták,* de nem *énekelték.*[1] A katholikus közönség csak a miséből ismerhette a zsoltárt, a hol a pap latinul olvasta és a végét énekszerűen elnyujtotta.

Az énekké átdolgozott zsoltárokat nagyon hamar megkedvelték az új egyházban s rövid idő alatt nálunk is elterjedtek, mint a legkényelmesebb mód a hiányzó egyházi énekek pótlására. De közbe játszott két másik mozzanat is. Az egyik személyi természetű, Luthernek nagy hatása a mi reformátorainkra. Luther igen szerette a zsoltárokat, már 1523-ban részt vett egy kis zsoltáros könyv szerkesztésében,[2] sokat átdolgozott német nyelvre, megzenésített és nagy gyönyörködéssel énekelgette a maga zsoltárait. Ő ébresztette fel magyarországi hallgatóiban a zsoltár iránti szeretetet s ezek iparkodtak mesterüket ezen a téren is követni. A másik mozzanatot, mely kedvezett a zsoltár elterjedésének, a korviszonyokban találjuk. A mint a franczia hugenotta küzdelmek idejében az üldözött protestánsok a zsoltárokat énekelve,

[1] D. Bernh. Duhm, Die Psalmen. Einl. XXIV. l.
[2] Czíme: »Etlich christlich lieder lobgesang und Psalmen.«

a sors üldözte zsidó népre gondolva merítettek bátorságot a már-már megingó hitük föntartására: úgy nálunk a XVI. században uralkodóvá válik az a felfogás, hogy a nemzetre nehezedő sorscsapásokat Isten büntetésének kell tekinteni, ki megharagudott, hogy eltértek a keresztyén vallás eredeti tisztaságától. Ugyanaz a felfogás ez, a mely a zsidó gondolkodásnak vezető eszméje volt az elnyomás korszakában és a mely a zsoltárokban is nagy erővel nyilatkozik meg. Az új hit szellemét tehát közelebb hozta a zsidó hithez egy közös képzet, a haragvó és büntető Isten képzete. Ez a közös felfogás rávezette az új hit hiveit, hogy hol keresssenek maguknak vallásos énekeket. Ott, hol ez a képzet nagy erővel és szép formában jelenik meg, Dávid énekeiben.[1]

1. *Első kisérletek.*

A magyar protestánsok zsoltárai, mint első kisérletek, eleinte még prózában jelentek meg. A legelső gyűjtemény Gálszécsi Istváné, a ki 1536-ban adta ki *Énekes könyvét.*[2] A mit belőle ismerünk, az Luther M. két énekének a *Wir glauben allen einen Gott* és *Jhesus Christus unser Heiland* kezdetűeknek a fordítása. Két évvel később már önállóan jelent meg Dávid psalteriuma Székely István *Soltár könyvében.*

Igy indul meg a protestáns zsoltárfordítás prózában. De abban az időben, mikor Gálszécsi és Székely zsoltárai napvilágot látnak, már kötött nyelven is megszólal a magyar zsoltár.

Melyik énekszerzőtől való első verses zsoltárunk? E kérdés igen érdekes, de eldönteni nem lehet. Batizi Andrást, Siklósi Mihályt vagy Végkecskeméti Mihályt kell-e elsőnek tartani? Ragaszkodva a Szilády Áron megállapította sorrendhez Batizit tehetjük első helyre. XLIV. zsoltárát nem látta el a szerzés évszámával. Évszámmal ellátott énekei egynek kivételével 1540 után jelennek meg, ezt az egyet *(Szentegyházbéli dicséret)* 1530-ban írta. Szilády év nélküli verseit az 1530—40. év közé eső időbe helyezi.[3] Ha elfogadjuk Szilády véleményét, akkor Batizi e zsoltára kétségkívül az elsők közül való. Siklósi LIII. zsoltára sem lehet sokkal fiatalabb, mivel szerzőjének reformátori működése 1530—44 közé esik.[4] Velük egykorúnak kell tartanunk Végkecskeméti Mihály LV. zsoltárát, melyet szerzője, Nagy István állítása[5] és Szilády Áron következtetése szerint, 1535 körül írt.[6]

A XVI. század negyvenes éveiben már számos verses zsoltárral gazdagodik a magyar irodalom. Ebből az időből való Thordai

[1] Beöthyi Zsolt. A magyar irodalom történetének áttekintése. Egyet. előadások. 1899—900. II. félév.

[2] Töredékének hasonmását l. M. Könyvszemle 1887. évfolyamához mellékelve.

[3] Régi Magyar Költők Tára II. k.

[4] U. o. IV. k. 282. l.

[5] Tud. gyűjt. 1823. VI. 87. l.

[6] R. M. K. T. IV. k. 286—287. l.

Benedek XXX. psalmusa,[1] 1547 körül szedte versbe a politikai szerepléséről is híres Battyáni Orbán a XXXII. zsoltárt,[2] egy évvel később dolgozta fel valamelyik ismeretlen énekszerzőnk a CIII. zsoltárt,[3] végre ebbe az időbe esik Sztárai Mihály énekszerzői működése is, ki már nemcsak egy zsoltárt öltöztetett verses köntösbe, hanem 16 zsoltárral gyarapította a protestáns egyház énekkészletét.

Ha a magyar verses zsoltárfordítás történetét korszakokra akarjuk felosztani, az első korszakot e zsoltárszerzők működése tölti be. De ki kell emelnünk, hogy Sztárai, bár még ebbe a korba tartozik, már átmenetet alkot egy későbbi, a második korszakhoz. Nem az átültetett zsoltárok kisebb vagy nagyobb száma választja el őket, hanem a fordítások számából következtethető, mélyebben rejlő czélzat. Ez első időszak zsoltárköltőit éppen az jellemzi, hogy nem fognak tervszerűen a zsoltárfordításhoz. Érzelmeiknek akarnak kifejezést adni, találnak egy-egy zsoltárt, mely az ő érzelmeiknek, hangulatuknak megfelel, ezt lefordítják, helyesebben mondva verses alakban feldolgozzák. Nincs meg bennük az a törekvés, hogy zsoltáros könyvet adjanak hitfeleik kezébe, csak saját lelki állapotuknak, érzelmeiknek keresnek kifejezést, oly formában, mely az érzelmeknek legjobban megfelel. A maguk lelki tartalmából akarják formába önteni a megnyilatkozásra törő érzelmet és nem az a czéljuk, hogy Dávid zsoltárát szólaltassák meg magyar nyelven. Ez még csak eszköz náluk, czéllá csak később lesz.

Már Sztárai egészen más. Nem egy zsoltárt dolgoz fel, a melynek hangulata rokon saját lelkének állapotával, a melynek szépsége talán megragadta figyelmét, hanem a zsoltároknak nagyobb csoportját teszi alkalmassá az éneklésre. Nem a maga gondolatait akarta napvilágra hozni Dávid király nevébe burkolózva, hanem Dávid zsoltárait törekedett magyarúl megszólaltatni. Ez a törekvés hiányzik kortársainak zsoltáraiból, s ez elég ok arra, hogy bár őt ehhez az időszakhoz tartozónak tekintjük is, mégis külön fejezetet szentelünk működésének.

Prózai szövegnek verses feldolgozásáról van szó, természetesen tehát az az első kérdés, melyik volt az a prózai mű, mely a feldolgozás alapjául szolgált. Láttuk, hogy már 1536-ban, majd 1538-ban is megjelent a zsoltárok magyar fordítása prózában. Azt hihetnők tehát, hogy e prózai források szolgáltatták az anyagot, a melyet zsoltárköltőink, legalább is a negyvenes évek költői felhasználtak. Azonban nem így történt a dolog: a forrás, a honnan

[1] U. o.
[2] U. o. 293. l.
[3] U. o. 296. l.

a zsoltárszerzők merítettek, a Vulgáta latin nyelvű zsoltárai. És ez nem is érthetetlen. A Vulgáta közkézen forgott, minden egyházi férfiú ismerte, hiszen nem volt más teljes szentírás. Gálszécsi és Székely István művei valószinűleg igen kis számú példányban kerültek ki a sajtó alól, nem terjedhettek el, nem igen lehettek ismeretesek. Bármi is volt az oka, az bizonyos, hogy a Vulgáta zsoltárai szolgáltatták az anyagot az átdolgozásra. Bizonyítékúl szolgálnak az egyes zsoltárok fölé írt latin kezdősorok,[1] melyek a Vulgáta megfelelő zsoltárának kezdősorai.[2] Battyáni Orbán XXXII. zsoltára fölött ugyan nincs meg a latin kezdősor, de azért kétségtelen, hogy ő is a Vulgátából vette zsoltárát. Ez menten kiderül, ha a zsoltárának 30—33. sorát összevetjük a Vulgáta és a héber eredetiből fordított bibliák megfelelő helyeivel.

Battyáni 30—33. s.:

> Az pogánok végezésit elhinti,
> Népek gondolatját semmié teszi,
> *Császároknak igyekezetit veszti.*

Vulgáta Ps. XXXII. 10. vers: . . . dissipat comitia gentium, reprobat autem cogitationes populorum, et *reprobat consilia principum.*

Luther. Ps. XXXIII. 10. v. Der Herr machet zu nicht der heyden rath | und wendet die gedancken der völcker. Károli. XXXIII. zs. 10. v. Az úr elfordítja a pogányoknak tanácsokat és elrontja a népeknek gondolatjokat.

Az utolsó gondolatnak megfelelőjét nem találjuk meg a héberből fordított biblákban, csak a Vulgátában. Battyáni se vehette másunnan.

Ha a forrás, a melyből merítettek, közös is, az anyag feldolgozásában nagy eltéréseket találunk a szerzők különböző egyénisége szerint. Költői szempontból még a héber zsoltárok között is találunk értékes és kevésbbé értékes darabokat, ehhez járul még a magyar feldolgozóik költői tehetségének különböző foka, ez a két körülmény magyarázza meg a magyar zsoltárok különböző értékét. De eltérő volt a magyar zsoltárszerzők jelleme, egyénisége is, melynek legalább egy-két vonása megnyilatkozik művükben is.

[1] A Vulgáta és a protestánsok zsoltárainak számozása eltér egymástól. A Vulgáta a 10. zsoltárnak egybeköti a héber 10. és 11. zsoltárt, úgyszintén 113. zsoltárnak összevonja a héber 114. és 115. zsoltárt, de nyomban 114. és 115. zsoltárnak kétfelé választja a héber 116. zsoltárt, végre hasonlóképen 146. és 147. zsoltárnak ketté osztja a héber 147. zsoltárt, és ennélfogva 10. zsoltára után a hébernél egy számmal hátrább marad, míg a 148. zsoltánál a számok ismét összetalálkoznak. Minthogy a protestánsok a héber számozáshoz tértek vissza, az első tíz és az utolsó három számot kivéve a kath. számozásnál mindig egy számmal előbbre vannak. (Nyelvemléktár XIV. k. XXXV. l.)

[2] Illetőleg a latin zsoltár második vagy harmadik versének, mert az első sort, mely a zsoltár szerzőjét nevezi meg, költőink nem fordították le.

Ha e zsoltárokat, mint költeményeket tekintjük, az elsőséget kétségkívül Thordai Benedek XXX. zsoltárának kell adni. Megvesztegeti fülünket már maga a könnyen folyó verselés, a hangsúlyos részek arányos elrendezése s az aránylag jó rímelés. Szinte csodálkozunk, hogy ebben az időben, jóval Balassi Bálint születése előtt, ilyen folyékony rhythmussal találkozunk:

Oh mely sokan kik gyűlölnek, környül vöttek engemet,
Szidalmazván azt végezték, hogy elvegyék lelkemet;
Hajts én hozzám füleidet, siess tarts meg engemet,

Rajtam minden keserűség, te vagy nekem segítség,
Benned bíztam, mert énnekem vagy kegyelmes istenség;
Éjjel nappal én könyörgök, halld meg én kérésemet!

De maga az ügyes verselés, a szép forma, ha előkészíti is a mű sikerét, még nem elegendő arra, hogy a költemény megtegye azt a hatást, melyet a költő fel akar kelteni. Ez az aesthetikai tetszésnek csak alapját veti meg, hozzá kell járulni a tartalom és a kifejezés költői voltának. Azonban itt oly költeményről van szó, melynek anyagát a költő készen kapta, itt a verselésen kívül az a mód fontos, a mint ezt feldolgozta. Ha átolvassuk e költeményt, szinte érezzük, hogy a költő mennyire átérezte az egész zsoltárt, melynek gondolatait oly erővel tolmácsolja. Rövid, világos, minden keresettségtől ment kifejezései, találó jelzői élénk világot vetnek a szerzőjük lelkére. Milyen vallásos áhitat, mennyi erő nyilatkozik meg e pár egyszerű sorában:

Im ajánlom kezeidbe én szomorú lelkemet,
Igazmondó örök isten ótalmazz meg engemet;
Éjjel nappal én könyörgök, halld meg én kérésemet!

vagy pedig:

Uram! hozzád én kiáltok, légy irgalmas énnekem,
Keserűség hatott engem, áll nagy búban én lelkem;
Hajts én hozzám füleidet, siess tarts meg engemet.

E kor egyik zsoltárszerzőjénél sem találjuk meg az érzelmeknek ezt a hatalmas, megindító megnyilatkozását. Nincs meg egyikben sem az a költői erő, hogy gondolataiknak aránylag ily sikerült kifejezést adjanak. Az egyedűli Batizi András az, kinek sikerült zsoltárát megfelelő formába önteni. »A háromszótagos, legtöbbször sormetszettel is kitüntetett ütemek baktatása jól illik a a búslakodó tartalomhoz«, mondja róla Szilády.«[1] Egy nagy érdeme mindenesetre van, híven megtartja a héber zsoltárok előadásának báját, a gondolati rhythmust. Szereti a gondolatokat párhuzamosan

[1] R. M. K. T. II. k. 419. l.

csoportosítani, a mi pótolja a hangrhythmus fogyatékosságát. Nézzük csak a 23. versszakot:

Támadj fel úristen már mellettünk,
Mi nagy ügyeinkben légy velünk,
Szinyedet ne rejts el előttünk,
Győzedelmet adj már minekünk.

A gondolatoknak azt a szabályos csoportosítását azonban nemcsak az ő zsoltárában találjuk meg. Megvan majd minden zsoltárszerző művében. De különbséget kell tennünk az eredetiből átvett párhuzamos gondolatok és az egyes szerzők alkotta gondolati rhythmus között. Hogy a gondolatok párhuzamos, ellentétes és syntheticus csoportosítása jellemző sajátsága e zsoltároknak, az természetes, hiszen az eredetiben is ez teszi költeménynyé a zsoltárt, de a magyar átdolgozói iparkodtak ily módon rendezni a saját gondolataikat is, melyeket úgyszólván beleiktattak az eredeti gondolatmenetébe. Batizi eljárását különösen jellemzi ez a mód: szereti a Vulgátában talált gondolatokat más és más szavakkal többször elmondani. Nem oly tudatosan, mint Batizi, él evvel a költői eljárással a többi zsoltárfordító is. Végkecskeméti, Siklósi, Battyáni Orbán, a CIII. zsoltár ismeretlen szerzője mind így jár el, világos jeléül annak, milyen erős hatással volt rájuk Dávid király éneke, mennyire eltanulták hangját, mely egyébiránt úgy sem volt ismeretlen a magyar költészetben.[1]

Sokkal fontosabb az a kérdés, hogy ezek a paraphrasisszerű átdolgozások mennyire hívek az eredetijükhöz, mit hagynak el belőlük, mit tesznek hozzá. Egészen hű fordítást két okból nem követelhetünk. Először, mert itt nem latin verses szerzeménynek fordításáról van szó, hanem prózai műfajt kellett verses formába öltöztetni, bár az énekszerzők munkáját megkönnyítette az, hogy az eredeti kötetlen beszédének a gondolati rhythmus bizonyos költői lüktetést ad. Másodszor azért, mert a zsoltárok héber szövegébe a gyűjtők kritikátlan eljárása, a másolók gondatlansága és tudatlansága, kihagyásai és betoldásai folytán annyi hiba csúszott bele, hogy sok helyen zavarossá, érthetetlenné vált.[2] Az ily módon megalakult szöveget fordították le később görög és latin nyelvre, a fordítás természetesen fokozta a homályt, növelte az érthetetlen helyek számát. Ezt a hibákkal teli, homályos, nem egyszer összefüggéstelen szöveget, úgy a hogy van, nem lehet lefordítani, ha nem akar a fordítás maga is homályos, darabos maradni. Az értelmetlen helyeket kiigazítani, a zavaros phrasisokat újjal pótolni, a hézagokat betölteni: elengedhetetlen kötelessége a fordítónak. Ez a két körülmény magyarázza meg, hogy első zsoltáraink nem fordítások, hanem átdolgozások, és hogy átdolgozások, azt nem

[1] L. Arany János. Prózai dolgozatai. 1884. 277. l.
[2] D. Bernh. Duhm. Die Psalmen. Einleitung. X. l.

szabad a zsoltárszerzőink hibájának betudni. De ha e zsoltárok átdolgozások is, azt mégis meg lehet, és meg is kell tőlük követelni, hogy legalább az eredetijük gondolatmenetéhez ragaszkodjanak. Nem azt mondjuk evvel, hogy semmit se toldjanak be zsoltárukba, a mi nincs meg a Vulgáta szövegében, hanem azt, hogy minden, a mit hozzátesznek, egyrészt legyen megfelelő az abban megnyilatkozó hangulatnak, másrészt ne tegye azt érthetetlenné.

Föntebb mondottuk, hogy első zsoltárszerzőinknél a zsoltár átdolgozása nem volt czél, csak eszköz: saját érzelmeiknek kerestek kifejezést. Első sorban ez a gondolat vezette őket arra, hogy saját gondolataikat is belehozzák a Vulgátában talált zsoltár gondolatmenetébe.

Ebből a szempontból sem állanak egy színvonalon a zsoltárszerzők. Thordai Benedek az egyedüli, ki objectivitását teljesen megőrzi. Kissé körülírva, más szavakkal mondja el szép sorjában a Vulgáta XXX. zsoltárának gondolatait, nem vesz el belőlük, nem told semmit sem hozzájuk: úgy látszik, lelkének megfelelt egészen a XXX. zsoltár hangulata. Eljárása olyan, mint azon költőé, a ki a néptől hallott regét költői alakban dolgozza fel, de ügyel arra, hogy ne mondjon se többet, se kevesebbet, mint a mennyi az eredetiben van. Eljárásának jellemzésére álljon itt a Vulgata egyik verse, teszem fel az 5. és Thordai átdolgozása.

Vulg. Ps. XXX. 5. v. Educes me de laqueo hoc, quem absconderunt mihi: quoniam tu es protector meus. Thordai XXX. zs. 10—12. sor:

> De sietnek ellenségim titkon tőrbe ejteni,
> Uram te vagy segítségem, nékik ne hagyj elveszteni.

Más szavakkal mondja el, mint a Vulgáta, de nem mást mond.

Kívüle még Végkecskeméti Mihály ragaszkodik jobban a szöveghez, a többiek merészebbek, ha egyebet nem, legalább megfosztják a költeményt zsidó szellemétől és keresztyén éneket csinálnak belőle.

Battyáni Orbán (XXXII. ps.) így biztatja a hívőket:

> Közel Isten az ő *keresztyénihez,*
> Hogy kimentse, az halálbul úgy vigyáz,
> És éltesse, az éhségben úgy őriz,
> Kísírtettől az *Krisztusért* oltalmaz.

Siklósi Mihály LIII. zsoltára teljesen keresztyén ének. *Krisztus Jézusra* hivatkozva kéri az úristen bocsánatát s végül áldást mond az *atya, fiú és szentlélekre.* A CIII. zsoltár névtelen szerzője pedig szent Pálra hivatkozik, ezt mondván:

> Mint ezt megírta *Szent Pál* minékünk,
> Kinek irását mindnyájan kell hinnünk:
> Ha isten vélünk, *Krisztus* mellettünk,
> Akarnám látni — ki volna ellenünk?

Lehetne ezenkívül még számos helyet idézni, de talán ezek is elég meggyőzőek.[1]

Batizi és Siklósi voltak a legmerészebb újítók, ők hagyták legszívesebben figyelmen kívül a Vulgáta utasításait. Batizi ugyan csak egy helyen hivatkozik a megváltóra:

. . . . kérünk tégedet szent nevedért
És az te szerető *szent fiadért,*
Ki magát adá mi bűnünkért?

De már az az érzelem is idegen a zsoltárok világától, a melyben fordítása fogant: zsoltárát a haza romlása fölött való elkeseredésében írta. A Vulgáta XLIV. psalmusát szemelte ki, melynek tartalma segélykérés a hitetlenek ellen. Az ő hazáját is olyan veszedelem fenyegeti, mint egykor Zsidóországot, bánata a haza pusztulásai, elkeseredése a hitetlen törökök győzelme miatt épen bele illik Dávid király panaszos énekébe. Betoldásai épen ezért nagyon érdekesek, mert világot vetnek a híres reformátor és énekszerző hazaszeretetére, török gyűlöletére. A mint a zsidó költő keserves panaszait fordítja, nem állja meg, hogy hozzá ne toldja a magáét is. »Vendidisti populum tuum sine pretio«, mondja a Vulgáta psalmusa. Ezt a gondolatot hazájára alkalmazza, eszébe jutnak a hitetlen törökök gaztettei, így alakítja tehát át a latin zsoltár e sorát:

Árvákul eladád népedet,
Városrul városra viszik őket,
Ifjakat, szűzeket, gyermekeket,
Összekötözve hajtják el őket.

Milyen általános volt e korban az a felfogás, hogy nemzetünket Isten az igaz hittől való eltérése miatt büntette annyi romlással, arra is példát szolgálhat Batizi zsoltára.

Nem méltán büntetsz e minket?!
Mert most elfeledtünk tégedet,
Szívünkbe tettünk isteneket,
Bálhoz emeltük kezeinket.

Teremtő istent megútáltunk,
Igaz tiszteletet elhagytunk,
Különbet-különbet találtunk,
Azért mi nyomorgattatunk.

Ugyanez a felfogás jelentkezik Siklósi Mihály LIII. zsoltárában. Itt azonban a költő egyéni érzelme olyan erős, hogy a zsoltárát

[1] E kortévesztésre példát nyujt maga az a forrás is, a honnan énekszerzőink merítettek. Nézzük csak a Vulgáta XIX. zsoltárának 7. versét: ». . . . nunc cognovi quoniam salvum fecit *CHRISTUM* suum.« S ez abban a hivatalos szövegben van, melyet a tridenti zsinat szentesített. Zsoltáríróink tulajdonképen csak a példát követték, melyet a Vulgáta nyujtott.

már átdolgozásnak sem lehet nevezni. Az eredetijének még csak alapgondolatát sem tartja meg egészen. Zsoltára nem egyéb, mint segélykérés a hitetlen ellenség ellen. Ő is a nemzet bűneiben keresi a bajok forrását, midőn ezt írja:

Csak bálványoknak imádásáért,
Te szent igédnek megútálásáért,
Büntetéd őket hitetlenségért,
Ostorozsz minket az mi bűneinkért.

Mind a ketten megegyeznek abban, hogy ha nem is mondják ki nyiltan, a török ellen könyörögnek s érzik bűntudatuk súlyát. Nem csoda. Hazánk szomorú állapota, midőn »két ellenség kétfelől szorította«, könnyen támasztotta azt a gondolatot, hogy ez a szerencsétlen sors az Isten büntetése, csak az a nemzet szolgált rá ilyen súlyos szenvedésekre, mely megsértette a hatalmas Istent. Megtalálták az Isten haragjának okát: abban, hogy a nép az egyszerű, igaz istenfélelemtől elfordult s a katholikusok megromlott szertartásai szerint tiszteli az Istent, az emberek szerezte dogmának hódol, épúgy mint a zsidó nép elfordult az egy igaz Istentől, mikor Bálnak áldozott. Farkas András már egyenesen párhuzamot von a zsidó és magyar nemzet között s innen kezdve a zsoltárírók és énekszerzők ajkán mind gyakrabban csendül meg ez a hang.

A zsoltárok magyar fordítói evvel azonban nem akarták megtéveszteni a közönséget, nem akarták azt a látszatot kelteni, mintha eredeti éneket írtak volna. Ha keresztyénné is teszik Dávid énekét, bevallják, hogy idegen tárgyat dolgoztak föl. A mint a Vulgáta és a szentírás minden más fordítása tanusítja, a *zsoltárok* első verse rendszerint megnevezi az illető ének szerzőjét és egyszersmind az alkalmat vagy ünnepet is, melyre a zsoltár szereztetett. Magát e verset zsoltárfordítóink kivétel nélkül mellőzték, azt azonban szükségesnek tartották, hogy ráutaljanak a forrásra, a melyből költeményüket merítették és vagy a zsoltár elején, vagy a végén megmondják, hogy az illető zsoltár Dávid munkája,[1] evvel pótolták az elhagyott bevezető sort. Batizi és Siklósi még ezt sem

[1] Természetes, hogy az ú. n. Dávid zsoltárai nem mind a híres uralkodótól való. A zsoltárok felirata szerint 74 zsoltárt írt ő, a többieket mások; Mózes, Asaf, a Korahiták stb. (Révész Imre. A magyarországi ref. egyház közönséges énekes könyvéről 18—19. l.) Bernh. Duhm a zsoltárokról írott művében (XIV, l.) a következő csoportokat különbözteti meg a héber zsoltárok között:

1. Dávid zsoltárai 3—41. zsoltár;
2. Dávid könyörgései 51—72. zsoltár;
3. a korahiták énekei 42—49. zsoltár;
4. Asaf énekei 50, 73—83. zsoltár;
5. pótlás a 2—4. zs.-hoz: 84—89. zsoltár;
6. első pótlás a 3—89. zs.-hoz: 90—106. zsoltár;
7. második pótlás: 107—119. zsoltár;
8. a zarándok-énekek 120—134. zsoltár;
9. általános pótlás: 1—2 és 135—150. zsoltár.

tartották szükségesnek, a CIII. zsoltár szerzője az ének elején, Végkecskeméti, Thordai és Battyáni a zsoltár végén nevezik meg szent Dávidot a zsoltár szerzőjéül. Nem elégednek meg azzal, hogy ezt egyszerűen csak tudtunkra adják, hanem keresnek hozzá alkalmas formát. Thordai Benedek így mondja meg, hogy honnan való zsoltára:

> Igy könyörge az szent Dávid nagy erős szükségében,
> Mikor őket háborgatnák isteni félelmében,
> Tudnunk adta énekének harminczadik részében.

De magában a szentírásban is találunk arra példát, hogy egy-egy zsoltár első verse elmondja a körülményeket, a melyek között Dávid zsoltára megszületett, pl. a Vulgáta LIII. zsoltárának 2. verse: »Cum venissent Ziphaei, et dixissent ad Saul: Nonne David absconditus est apud vos?« Ezután következik Dávid könyörgése Istenhez a megszabadításért és ez a tulajdonképeni zsoltár. Zsoltárszerzőink eljárása nem egészen ilyen, ők csak a hangulatot jellemzik nehány szóval, a történelmi előzményeket nem érintik. Később Szegedi Gergely zsoltárainál látni fogjuk, hogy ez már a történetet is elmondja.

Zsoltárköltőink az által, hogy a zsoltárt versbe szedték, nemcsak költeményt alkottak a prózai zsoltárból, — ez a föladatuknak csak egyik fele volt — hanem az olvasásra szolgáló zsoltárt alkalmassá tették az éneklésre is. A »nótát« vagy maguk készítették hozzá, vagy már meglevő énekek nótájára szabták zsoltárukat. Természetesen nem mindig egyházi dallam volt, a melyet választottak, — nem is igen volt erre alkalmuk — hanem gyakran világi éneket szemeltek ki, épúgy mint a katholikus hymnusok és a külföldi zsoltárok közül nem egy készült világi dallamra.[1] Thordai Benedek a *Juste Judex* nótájara alkalmazta versét, Siklósi Mihály szinte vallásos éneket vett mintául, a *Jer emlékezzünk keresztyén népek* kezdetűt. Battyáni Orbán, ki nem is volt egyházi ember, világi éneket választott, Gercseni András históriás énekét, Mátyás királyról, melynek kezdősora: *Árpád vala fő az kapitánságban.* A többiek nem nevezik meg az éneket, a melynek nótájára kell énekelni az övéket, valószínűleg azért, mert maguk csinálták zsoltárukhoz a dallamot is.

Ha verselés szempontjából hasonlítjuk össze egymással a zsoltárokat, az elsőség kétségkívül Thordai Benedek XXX. zsoltárát illeti meg, mint már föntebb is mondottuk. Verselő ügyessége megérdemli csodálatunkat és nagyon sajnálhatjuk, hogy csupán ez az egy költeménye maradt meg. Hogy többet is irt, azt maga a tökéletes verselés is bizonyítja: a ki így tud verselni, annak kétségkívül sokat kellett már írnia. 4+4 ‖ 4+3-as ütemekre tago-

[1] O. Douen, i. m. 688—689. l.

lódó 15-ös sorai föltüntetik a három sormetszetet, csak kevés sort találunk, hol a metszet nincs a helyén. Föntebb idézett példái, zsoltárának legszebb helyei, meggyőzhetnek arról, hogy Thordai, mint verselő, első helyet foglal el a XVI. század költői között. Batizi András már sokkal gyengébben versel. Egyedüli érdeme, hogy — Szilády szerint — megtalálja a tartalomnak jól megfelelő formát, a hármas ütemekre tagolódó 9-est. De az ütemeket nem jelzik sormetszetek, csak helyenként, a sorokat pedig igen gyakran, majd minden másodikat, még egy szótaggal megtoldja, a mi némi változatosságot hoz ugyan az egyhangúan folyó sorokba, de ártalmára van a rhythmusnak, nem is szólva arról, hogy megnehezíti az éneklést. A többi ének verseléséről alig lehet valami jellemző vonást említeni. Ugyanazon a fokon állanak, mint a XVI. század többi verselői, költeményt írnak ugyan, de a versformára nem vetnek sok ügyet. Nincs is igen érzékük hozzá, a rhythmus erejét nem érzik, törvényeit nem ismerik, megelégesznek azzal, hogy a sorokat egyenlő szótagszámra veszik s valami gyöngén csengő rímmel látják el a végén. Siklósi, Végkecskeméti és a CIII. zsoltár szerzője egy versformát használnak. Az első és harmadik sor két egyenlő ütemre tagolódó 10-es, a második és negyedik 5 || 6 szótagú ütemekre oszló 11-es, de Végkecskemétinél a második sor is tizes. Ezek a hosszú ütemek, melyek ellenmondanak a magyar vers természetének, megrontják a rhythmust, ha a szótagszámuk nem volna egyenlő és elmaradna a sorok végének összecsendülése, valódi prózává sülyednének. Igy is kevés a zeneiségük, csak annyi, hogy valamiképen el lehetett énekelni őket.

CSÁSZÁR ERNŐ.

NAGY IGNÁCZ.

Első közlemény.

I.

Nagy Ignácz családja, tanuló évei. Elhatározza, hogy magyar író lesz.

Nagy Ignácz családja régi nemesi család, mely bizonyára a gazdálkodás terén tünt ki, a mit a czímerében lévő búzakéve s a czímerpajzs feletti, szájában búzakalászt tartó madárka bizonyít.

Irónk nagyatyja *Nagy Márton* (neje Bartha Erzsébet) Szlavniczai gróf Sándor Antal fiskálisa, majd teljhatalmú bonorum directora volt, ki a grófi családot jeles szolgálataival nagy hálára kötelezte, a mit egy 1794 jun. 5-én kelt adománylevél bizonyít. Nagy Márton Esztergom megyében, Bajnán lakott, tizennégy gyermeke volt, kik közül azonban csak három fiú maradt életben: Márton, Ignácz és József. A lányok közül hárman mentek férjhez: Ágnes Juhász Mihályhoz, Terézia Juranits Miklóshoz, Veronika Szombathelyi Ferenczhez. *József*, ki nőtlen maradt, kis birtokukon gazdálkodott, Márton és Ignácz jogot végeztek. A két deák fiú instructorkodással tartotta fenn magát, megosztozva a keresményen. Míg Ignácznak nem akadt condítiója, Márton bátyja ott, a hol maga ebédért tanított, »szabad kenyérvágási jogot« kötött ki magának. A szabadon vágott kenyeret aztán (bizonyára jókora karaj lehetett) a leczke végeztével levitte a kapuban várakozó öccsnek.

A szegény instructor-fiúkból idő jártával vagyonos és köztiszteletben álló férfiak lettek. *Nagy Mártonból* híres ügyvéd lett. Soká volt a br. Wenkheim és a br. Haruckern successoratus jogi tanácsosa s teljhatalmú inspektora s a hatvanas évek elején mint nagy vagyon ura halt meg. Vagyonának legnagyobb részét, magtalan lévén, jótékony czélra hagyta. Tekintélyes összegű alapítványt tett Békés megye különböző községeiben azon szegény szűkölködők fölsegélésére, kik betegség, valami elemi csapás, vagy öregség folytán szorulnak támogatásra. Sokat hagyott templomok, iskolák, kórházak s más emberbaráti intézetek számára is.

Nagy Ignácz, az író atyja, Festetich György gróf szolgálatába lépett Keszthelyen 1805-ben okt. 1-én, mint kastélyi tárnok. Később udvarnok, ispán, perceptor s tiszttartó lett.[1] Egy franczia

menekültnek árván maradt s zárdában nevelt leányát, *Kreid Teréziát* vette nőül. **1810 okt. 7-én** született első gyermekök **Ignácz.**[2]

Nagy Ignácz később kir. kamarai szolgálatba lépett s mint kamarai tiszttartó *Palánkára* költözött (Bács-Bodrog megyében van a Duna partján közel Ujvidékhez). Itt még két gyermeke született: Karolin 1824-ben és Károly 1828-ban.[3] Nagy Ignácz, ki az úri szék elnöke s több megye táblabirája is volt, nagy és fényes házat tartott, mely ki nem fogyott a vendégből. Természetes, hogy gyermekeinek neveltetésére nagy gondot fordíthatott a kedvező anyagi körülmények között élő s intelligens férfi.

Az ifju Nagy Ignácz tanuló éveiről édes keveset tudunk. Maga néhány sorból álló s csak 1844-ig terjedő önéletrajzi vázlatában[4] azt mondja, hogy tanulmányait *Gyöngyösön, Ujvidéken, Baján, Pécsett, Budán* s a *pesti egyetemen* végezte. Atyja azért adta folyton más és más helyre iskolába, hogy iskolatársaival nagyon össze ne barátkozzék s így a tanulást el ne hanyagolja. A gyöngyösi gymnasium első (grammaticai) osztályába az 1819—20-iki tanévben járt. A classificatio szerint az I. félév végén az elsőrendű tanulók közt volt s 60 társát előzte meg. Az év végén nyilvános vizsgálatot tett (subivit tentamen publicum) s 89 tanuló közt ő volt a 16-ik.[5] Az újvidéki gymnasiumba csak 1822-ig járhatott, mert akkor az iskola megszünt. (Innen s Bajáról nem kaptam tudakozódásomra választ.) Pécsett *Garay* és *Frankenburg* Adolf voltak az iskolatársai. Frankenburg szerint nem végezte be az iskolát, mert atyja betegeskedése miatt hazavitte.[6] Ezt megerősíti az a körülmény, hogy neve a pécsi gymnasium classificatióiban nem fordul elő.[7] A budai gymnasiumba Eötvös Józseffel járt együtt 1824—25-ben. Az első félévben 82 tanuló közt 19-ik eminens, a második félévben 79 tanuló közt 10-ik eminens.[8]

[1] A Festetich-család gazdasági levéltárának adatai.

[2] A keszthelyi plébánia anyakönyvében *okt. 8-a* a keresztelés dátuma. Az apát keresztelte, a mi arra mutat, hogy a család tekintélyes volt.

[3] *Karolin* Láner Antal kir. tanácsosnak, Szathmár megye s a tiszántúli kerület nagyhírű főorvosának lett neje. Ma is él özvegyen budai házában. Fia Láner Gyula honvédelmi miniszteri tanácsos. *Nagy Károly* végigharczolta a szabadságharczot, azután szolgabiró, majd Pest megye tiszti főügyésze s végül Nagyvárad főbirája és törvényszéki elnöke lett. Később ügyvédi irodát nyitott s keresett ügyvéd volt 1883-ban bekövetkezett haláláig. A nagyváradi olaszii sírkertben nyugszik édes anyja *Nagy Ignáczné* mellett, ki *1860-ban halt meg.* Nagy Károly gyermekei közül hárman vannak életben: két leánya, kik férjnél vannak s egyetlen fia *Nagy Márton,* Bihar megye szalontai járásának már három cycluson át megválasztott főszolgabirája, tíz év óta szerkesztője a »Szalontai Lapok«-nak s jónevű közigazgatási szakiró, ki a szépirodalom terén is müködik. Az ő szivességének köszönhetem a családra vonatkozó adatokat.

[4] Akad. levéltár. Közölte Szily K. az Irodt. Közl.-ben 1892. évf.

[5] Szölgyémy Ferencz igazgató úr szíves közlése.

[6] *Frankenburg:* Őszinte vallomások 1861. I. 78.

[7] Főt. dr. Vas Bertalan igazgató úr szíves közlése.

[8] *Vahot I.* Magyar írók élet- és jellemrajzai: IV. Nagy Ignácz. Pesti

Sokkal érdekesebb ezeknél a hiányos adatoknál az a nyilatkozat, melyet maga tesz[1] neveltetésének általános irányáról. »*Neveltetésem* — úgymond — *jobbadán német vala*, hogy idővel a polgári életpályák valamelyikén szerencsés sikerrel haladhassak *hazámban*. Ez okból rendes tanulmányaimon kívül a bő német irodalom volt az, melynek jelesb tüneményeivel elmémet megtermékenyíteni törekvém s ezek közt kitünőbb vonzalmat különösen a drámai elmeszülemények iránt érzék, mely utóbbi nemben néhány kisérletet is tettem, *meglehetősen el lévén határozva, hogy minden erőmet a német dramaturgiának fogom szentelni.* Ily érzelmekkel jövék 1829-ben a pesti tudományos egyetemre [logikusnak][2] *magyarúl meglehetősen akadozva beszélve* s tökéletesen német szellemben gondolkozva. Ekkor hallám először említtetni Kisfaludy Károly nevét.« Tanulótársainak lelkesedése kiváncsivá tette, olvasni kezdte Kisfaludyt s új világ tárult ki előtte, ki addig azt hitte, hogy a magyar irodalom nem áll ponyvairodalmi termékeknél egyébből. A magyar irodalomért való lelkesedését különben egy gyengédebb érzelem is élesztette.

Atyja u. i. Pesten egy elszegényedett öreg nemes házaspárnál, *Halmy*éknál fogadott számára lakást s az ifjú beleszeretett Halmyék rendkívül szép és művelt leányába, *Karolinába*[3] s a magyar irodalomért lelkesedő magyar leány is erősen buzdította a szerelmes ifjút annak megismerésére.[4] Nagy Ignácz minden eddigi irodalmi kisérletét megsemmisíti, a német írói ábrándokról örökre lemond s elhatározza, hogy magyar író lesz, de elhatározza egyszersmind azt is, hogy bájos mesternőjét nőül veszi.

II.

Nagy Ignácz kamarai hivatalba lép és megnősül. Atyja kitagadja. Első kisérletei a Regélőben, Rajzolatokban és Társalkodóban. Első színdarabjai a budai színpadon. Hírlapíró lesz.

Nagy Ignácz igen jól tudta, hogy atyja, kinek nagy tervei voltak jövőjére vonatkozólag, nem fog házasságába beleegyezni s ha akarata ellenére mégis megházasodnék, segíteni sem fogja legalább egy ideig, ezért elhatározta, hogy hivatalt vállal a kir. kamarai számvevőségnél, mert ott juthat leghamarább fizetéshez. Ez volt az oka, mint egy levelében említi, hogy ebbe a hivatalba lépett, mely tehetségeihez képest igen jelentéktelen volt. Bizonyára nem gondolta akkor, hogy majdnem élete végéig ebben a kis hivatalban marad.

Divatlap 1844. II. 18., továbbá a bpesti II. ker. kir. egyetemi kath. gymnasium anyakönyve. Dr. Demeczky Mihály ig. úr szíves közlése.

[1] Székfoglaló beszéde a Kisf. Társ.-ban. K. T. Évl. V.

[2] Az egyetem anyakönyvei hiányoznak ebből az időből.

[3] Egykorú olajfestésű arczképét akkor láttam, mikor a férjét túlélt, agg úrnőt halála előtt néhány hónappal meglátogattam.

[4] Vahot Imre szerint.

Hogy mivel indokolta atyja előtt Pesten maradását egyetemi tanulmányainak végezte után, nem tudjuk. Lehet, hogy bevallotta hivatalba lépését s atyja, ki maga is kamarai szolgálatban volt, helyeselte, hogy egy-két évi hivatali gyakorlata is legyen fiának, kit aztán külföldi tanulmányútra akart küldeni.

A kamaránál felvételi vizsgálatot kellett tenniök a leendő tisztviselőknek. Ez a vizsgálat latinból németre s németből latinra való fordításból s néhány számtani feladványból állott. A vizsgálatot 1831 szept. 2-án tette le Nagy Ignácz. Feladványait hibátlanul végezte. A vizsgálatról szóló hivatalos jelentés elismeri ezt s hozzáteszi, hogy jó bizonyítványai is vannak (allatis laudabilibus testimoniis) s a hazai nyelveket teljesen érti (linguarum patriarum exacta notitia), tehát felvételik gyakornoknak (ad praxim). A kinevezés kelete szept. 21.

Október 10-én lép hivatalba mint gratuitus practicans. Egy év mulva folyamodik, hogy ingyen szolgálata után kapjon fizetést. Melegen ajánlják följebbvalói s így 1833-ban practicans stipendiatus lesz 80 frt évi ösztöndíjjal. Az ez évi Qualifications-Tabelle szerint igen tehetséges és szorgalmas. Nyelvismerete: magyar, német, latin, olasz és horvát.[1] Később a franczia és angol nyelvben is tökéletesítette magát, mint tudjuk.

Igy valamelyes állásra tevén szert, nőül vette szeretett Karolináját atyja tudta nélkül. Bizonyosan arra számított, hogy az öreg Nagy Ignácz végre is bele fog nyugodni a változhatatlanba s nem hagyja őket nélkülözni. Halmyék is csak ebben a reményben adhatták leányukat a 80 frt jövedelmű practicanshoz. Fájdalom, ezek a remények meghiusultak. Az öreg Nagy Ignácz felutazott Pestre, hogy fiát a régen tervezett külföldi tanulmányútra küldje s egyenesen Halmyék régi lakására ment, hol meglepetve hallotta, hogy Halmyék lányuk férjhezmenetele óta nagyobb lakásba költöztek a fiatalokkal. Beszélgetés közben tudta meg, hogy fia a boldog férj. Ez a lesújtó hír olyan megrázó hatással volt reá, hogy a nagy, erős férfi összerogyott (valószínűleg gutaütés érte) s nagy betegen szállították haza Palánkára. Nem is kelt fel többé az ágyból s néhány évre rá, 1837 ápr. 4-én meghalt.[2] Haldoklásának hírére fia is leutazott ifjú nejével, de a büszke öreg nem bocsátotta őket maga elé. A két kisebb testvér édes anyjával együtt ott térdelt a haldokló ágya mellett, a kitagadott fiú az ajtó előtt rimánkodott, de mind hiába. A kérlelhetetlen apa meghalt a nélkül, hogy fiának megbocsátott volna.[3] Tetemei a palánkai róm. kath. templomban nyugszanak, hol halála napján minden évben misét mondanak lelki üdvéért.

Lehet, hogy ez a családi tragoedia tette olyan komolylyá

[1] Az iratok, melyeken ezek az adatok alapulnak, az Orsz. Levéltárban.
[2] *Jelenkor* 1837. 170. sz.
[3] A részletek *Nagy Márton* úr szíves közlései nyomán.

egész életére Nagy Ignáczot. Több kortársa állítja, hogy sohasem látták mosolyogni.

Családi élete igen boldog volt »mi azt tanusítja, hogy a szülék ne avatkozzanak gyermekeik nő- vagy férjválasztásába« — mondja önéletrajzában. Két fiuk is született, kik azonban hamar elhaltak.[1] Hivatalában lassan haladt előre. 1835-ben *accessista* lett s 1838-ban *ingrossistá*nak (számjegyzőnek) nevezték ki.[2] Fizetése, mint maga mondja, 450 pengő forint volt. Ingrossista maradt egészen 1848-ig, mikor pénzügyministeri fogalmazó lett. Hivataloskodása 1849-ig tartott. Naponként reggel 8 órától délutáni 2-óráig kellett dolgoznia. Ez a léleköló munka, mert az iktatás egy író emberre nézve csak léleköló lehet, minden esetre hozzájárult különben is gyenge szervezetének tönkretevéséhez.

Eleinte nélkülözniök kellett a fiataloknak, hiszen nemcsak magokról, hanem Karolina öreg szülőiről is gondoskodniok kellett.[3] A fiatal férj bizonyára valami mellékkeresetre is szert tett, mert fizetése alig volt több a semminél, hazúlról pedig nem kapott segélyt. Erős akarata, szívós kitartása azonban nem hagyta kétségbeesni anyagi gondjainak közepette. Volt, a kiért dolgozzék s melyik 23 éves ifjú ne dolgoznék akár éjjel-nappal azért, a kit szeret? Nagy Ignáczék igen szegények, de igen boldogok lehettek ebben az időben.

Az írói ábrándok talán háttérbe szorultak egy kis időre, de csakhamar ismét megjelentek határozott tervek alakjában s e tervek szoros kapcsolatban voltak a kenyérkereset gondolatával. »Paupertas impulit audax, ut versus facerem« — mondja Horatius, Nagy Ignácz ezt szintén elmondhatta magáról.

Már előbb is érezte magában a tehetséget az írói pályára, tett is, tudjuk, apróbb kísérleteket, most itt volt az alkalom, hogy számot vessen tehetségével, és ha igazi tehetség, érvényesítse.

Az 1833. évben három magyar hírlapunk volt: a bécsi *Magyar Kurir,* mely azonban a következő évben befejezte pályafutását, *a Hazai és Külföldi Tudósítások* s az előbbi évben megindult *Jelenkor* (Széchenyi lapja) *Társalkodó* cz. melléklapjával. Ugyancsak ebben az évben indult meg az első magyar szépirodalmi lap, a *Regélő,* melynek világrajöttét a derék »szerkező«, Róthkrepf (később Mátrai) Gábor ilyeténképen jelenti az április havi első számban: »Mosolygó kisdedkint repked a Regélő, szeretett honunkban feltünt legelsőbb szépművészeti magyar folyóírásnak első szülöttje, becses nemzőjének a magyar nagylelkűségnek ápoló kegyes karjai felé.« Kétszer jelent meg hetenkint, kritikai melléklapja a *Honművész* szintén kétszer. A munkatársak sorában inkább

[1] *Vahot J.* említett életrajzi vázlata szerint.

[2] Schematismus inclyti regni Hungariae.

[3] N. I. maga mondja. Az öregek 1849-ben még éltek; az egyik 81, a másik 68 éves volt ekkor.

kezdő írókat látunk (Garayt, Kovács Pált, Tóth Lőrinczet stb.), a nagyok az *Aurora* és a *Kritikai Lapok* táborkarához tartoznak. Természetes, hogy Nagy Ignácz is azonnal a Regélőre veti szemét s oda küldözgeti első kísérleteit. A junius 9-iki (20.) számban a »Nevettető pilulák« cz. rovatban egy adoma alatt látjuk először a nevét (valószínűleg ez az első nyomtatásban megjelent dolgozata). Ezenkívül még 21 számban (1834-ben is) találunk tőle adomákat, rejtvényeket és aphorismákat. Első adomájának megjelenése után a következő (21.) számban *Bendeg ivadéki* cz. kis balladáját látjuk s ettől fogva több költeménye jelenik meg az 1833. és 1834-iki évfolyamban. Melyik prózaíró nem írt verseket fiatal korában, ha tehetsége nem volt is hozzá? Nagy Ignácz is versekkel kezdi írói pályafutását, noha később, mint Tóth Kálmán mondja, nem becsülte valami sokra a verseket. Lyrai verse csak egy-kettő van. Ezek csupán azért érdekesek, mert nejéhez való gyengéd szerelmét jellemzik. Lináját *tolvaj*nak nevezi, mert ellopta kecseit Venusnak, elméjét Phoebusnak s más egyebeket. Egy epigrammában ajkait és szemeit dicsőíti, épen nem szokatlan módon rózsához és nefelejcshez hasonlítva őket. Linának arra a szemrehányására pedig, hogy szerelmében *megváltozott,* azt feleli, hogy igaza van, mert szivében nőttön-nő a szerelem. Ilyen kedvesen ügyetlen szerelmi ömlengése azonban nincs több, verseinek legnagyobb része ballada-féle elbeszélés. Kisfaludy és Bürger hasonló költeményeire emlékeztetnek ezek, többnyire szerencsétlen szerelemről szólnak, mely a lehető leggyászosabban végződik. A sors könyörtelenül dühöng bennök az ártatlanok ellen, kik menthetetlenül elpusztulnak. Néha kivételesen megtörténik, hogy a szomorúan induló történet váratlanul jóra fordul a végén s a fiatal költő a bánat könnyei helyett örömkönnyeket csal az olvasónők szép szemeibe. Nem állhatom meg, hogy ne közöljek legalább egyet ezek közül az érzékeny történetkék közül, hadd lássuk, hogy milyen versekben gyönyörködött akkor az olvasó közönség nagy része, mert százat és ezeret írtak ilyent akkor is, sőt később is a szépirodalmi lapokba.

DEZSŐ ÉS LINA.

»Édes Linám, kedves Linám,
Égő szivem mindene!
Atyád dühhel szólott hozzám
S szerelmünknek ellene
Esküdött;

Dezső pedig Lina nélkül
Élni többé nem kiván
S vagy e tőrt hívja segédül
Enyhíteni mély fájdalmán
Halállal,

Vagy ott a kis csermely partján
Váró pején Linával
Vára felé tart szaporán
S mint élete párjával
Boldogul! «

»Dezsőm! én is érted égek,
De atyámat nem hagyom,
Véled kedves nem mehetek,
Ápolgatni tartozom
Agg korát!«

S ím a rejtő bokor mellől
Ambrus atya elő lép,
És leánya karjába dől,
Ejtvén szavait ekkép
Örömmel:
»Próba volt csak, tied Dezső,
Ki becsesebb szivednek,
Tudni vágytam, én-e vagy ő?
S ez volt czélja tettemnek,
Boldogulj!«

Ex uno disce omnes. Ilyen a többi is. Van néhány hazafias tárgyú köztük, pl. a *Belgrád* czímű, mely Dugovics hőstettét beszéli el elég gördülékenyen és ügyesen. Körülbelül ez a legjobb verse. Két novellája is jelent meg a Regélőben: *Demir basa Illokon s Janka*. Tartalmuk ugyan olyan, mint a balladáké. Az elsőnek meséje pl. ez: Demir basa elfogja Ilkát és jegyesét. Ilka, hogy jegyese életét megmentse, beleegyezik, hogy a basa nejévé lesz, de a menyegző napján megmérgezi magát.[1]

1835-ben Munkácsy János megindítja *Rajzolatok* cz. szépirodalmi lapját. Munkácsy, ki magát »első magyar humoristának« nevezte, 1833-ban adott ki egy meglehetős izetlen humorizálással telt kötetet *Rajzolatok az élet köréből* czímen, erre vezethető vissza lapjának czíme is. Nagy Ignácz a Regélőtől az új laphoz szegődik s annak rendes munkatársa lesz. Ír bele apróságokat, novellákat s fordít különböző nyelvekből. Dolgozatai igen különböző színűek; látszik rajtuk a kezdő író tapogatódzása, ki fogékony a különböző irodalmi hatások iránt s nem tudja őket assimilálni, a ki keresi a saját egyiniségét.

Romantikus novellái többnyire szabad átdolgozások, vagy legalább külföldi novellák utánzatai. Ezt nem is tagadja, sőt midőn *A vak* cz. novelláját tévedésből mint eredetit közlik, nyilatkozik, hogy azt Bulwer után fordította szabadon. »Ez annyival fájdalmasban esik, minthogy mint kezdő írónak hitelemet ronthatná.« (Rajzolatok, 1836. 6. sz.) — Nem is ezek a novellái érdekelnek bennünket, hanem azok az apróságai, melyekben humora kezd megnyilatkozni. — Az akkori franczia romantikus iskoláról egy helyen ezt mondja: »Nemcsak nálunk, hanem egész Európa literaturájában igen felkapott a franczia iskola, melynek feje Hugo Victor. Regényekben, színdarabokban, költeményekben mindenütt iszonyú hóhérolások rakhelye (sic) található s mind ezekben többnyire borzasztó éjszakák játszák a fő szerepet« azért közöl három ilyen borzasztó éjszakáról szóló fordított történetet.[2] Ime a saját romantikus szertelenségein mosolygó humorista! Maga is ír egy »borzasztó éj«-ről: egy ablakon keresztül gyilkosságot lát, berohan, de csak szinészeket talál ott, kik szerepüket tanulták. Mel-

[1] N. I.-nak a *Regélő*ben megjelent dolgozatai a következők: **1833**: *Bendeg ivadéki* (21. sz.), *Viszonlátás* (26.), *Dezső és Lina* (36), *Nefelejts* (44), *A mátrai vadász* (58). *Tolvaj Lina, Lina szemrehányásaira* (69). **1834**: I. *Az új esztendő* (1), *Elemér és Gisela* (2), *Karácson éjszakája* (8), *Én és szivem* (22), *Linkámhoz* (26), *Isten kegye* (Kisfaludy Sándor-féle »rege« (29. 30. 31), *Belgrád* (46), *Demir basa Illokon* (46—49), *Furcsa ház* (52); II. *Janka* (62—67.).

[2] *Rajz.* 1836 I. 49. 50.

lesvilles »Borzasztó éj a paluzzi kastélyban« cz. szomorújátékából. A *Hit, remény, szeretet* ügyes humoros elmefuttatás. Ime egy kis mutatvány belőle: »Az orvos hiszi tudománya ingó állapotját, de nem vallja meg, reméli betegének halálát, de még inkább jutalmát a gazdag örököstül, s szereti a gyógyíthatatlan nyavalyában sínylődő férjeket, de még inkább ép hitveseiket; a beteg ellenben hisz orvosa szavainak, de meg van csalatva, remél gyors fölgyógyulást, de az orvos pompásan akar élni, a beteg szereti az egészséget, de nem becsüli meg.« — *Jelentés.* Jelenti, hogy jön Csudafi, a híres bűvész s előre elárul néhányat mutatványai közül pl. »Egy vén szipirtyót állít asztalra s a nézők undorodva fordulnak el — de ime Csudafi úr egy táska banknótát akaszt a dajna nyakába s a férfiak nem győzik csodálni a deli teremtményt.« — Efféle aprósága több is van.

Nagy Ignácz született humorista, kiben kezdettől fogva megvolt a hajlandóság és tehetség, hogy az életet bizonyos magaslatról hol gúnyos, hol résztvevő mosolylyal szemlélje. Természetes, hogy ez a tehetsége megnyilatkozott, de hogy ez ilyen hamar történt, azt nemcsak a belső kényszernek, hanem külső okoknak is tulajdoníthatjuk. Szerkesztője, Munkácsy, kinek volt érzéke a humor iránt, bizonyára észrevette ezt a tehetségét s buzdította, de buzdították sokkal inkább Kisfaludy Károly, Gaál József, Kovács Pál, Fáy András munkái, melyeket ismert. Ha csak a Rajzolatokat forgatjuk, lépten-nyomon humoros rajzokra bukkanunk benne. Ott olvassuk Hazucha Utazási leveleit, Katona Antal Utazási képeit, Gaál Alföldi képek és kalandok cz. *rajz*-sorozatát stb. A humoros és nem humoros utirajzok és levelek általában nagyon divatosak kezdenek lenni ebben az időben. Ez indítja Nagy Ignáczot arra, hogy *Honi képek* cz. rajzsorozatba kezdjen. Az első képet: »Párviadal Buziáson« (egy békés elintézést nyert lovagias ügy tréfás története) meg is írja, de ezzel a sorozat abba marad. A *Társalkodó*ban, a Jelenkor melléklapjában, mert a fáradhatatlan N. I. 1835-től kezdve már ide is dolgozik, *Uti jegyzetek* czímen ír levélsorozatot, de három levélnél többre nem viszi. Egyszerű levelek naplószerű, elsorolásával a látottaknak. Bulcsról Radnán keresztül Aradra, onnan több helységet érintve Szegedre jut. Nagylakon hallotta *öt hónap* óta az első magyar szót, »mitől négy hónapos láza mindjárt megszünt«. Ezt 1836. jan. 10-én írja, tehát az 1835. év utolsó öt hónapját nem töltötte Pesten. Vahot Imre említi, hogy az 1836. év egy részét Krassóban töltötte hivatalos küldetésben, Vahot valószínűleg téved, mert, mint látjuk, ez a kiküldetés előbb történt. A Társalkodóba több novellát fordít s ír néhány epigrammát és apróságot ezen kívül. *Quodlibet levélben* cz. kis cikke (1835), melyben a budai sétája közben tapasztalt dolgokról mondja el reflexióit, azért érdekes, mert pesti tudósításainak és később híres »Budapesti élet«-ének mintegy előhírnöke.[1]

[1] A *Rajzolatok*ban megjelent dolgozatai: **1835**: I. *A borzaszló éj* (16), *Hit,*

Ezek az apró irodalmi sikerek azonban nem elégítették ki a nagyratörő ifjút. Nagyobb siker után vágyódott, mely nevét gyorsan ismertté tegye. Ilyen sikerek a színpadon teremnek, Nagy Ignácz is erre gondol s egy ilyen siker régi vágya.

A színpad meg volt hozzá. A budai várszínházban a német szintársulat bukása után 1833 óta a kassai színjátszó társaság tagjai (a Nemzeti Színház későbbi jeles gárdája) mulattatják a főváros közönségét hétfő és péntek kivételével majdnem mindennap. Nagy Ignácz bizonyára gyakran ellátogat a kis színházba és sokat elles a színműírás tilkaiból, látja, hogy mi tetszik a közönségnek, mi nem, megismeri az egyes színészek tehetségét, játszási módját (valószínűleg személyesen is megismerkedik egyikkel másikkal már ekkor), látja, hogy mint lesznek színtelenek, vagy mint nyernek szint és életet a szerepek játékuk által. Tapasztalatai gyakorlatiak, elméleti tanulmányokkal, azt hiszem, nem foglalkozott sokat később sem. Érdekesen jellemzi különben maga a színműírásra vonatkozó felfogását egy Fáy Andráshoz 1835. máj. 12-én irt levelében.[1] Két darabot nyújtott be u. i. az Akadémia játékszini küldöttségének s ezek egyike, a *Mátrai rabló,* Fáyhoz került bírálatra, ezért ír Fáynak. A közönség szerinte elégedetlen az eredeti darabokkal, ennek oka a szini hatás hiánya, »mely hiba főleg oka annak, hogy idegen ajkú honosink nem akarják megkedvelleni nemzeti Thaliánkat, mert lehet ugyan szépen elmélkedni a színészet fentebbi magasabb czéljairól, az in theoria mind szép, de in praxi egy nyulat sem ugratunk ki vele a bokorbul, kivált addig, míg Pesten a tarka német Thalia virágzik«, ezért darabjában a szini hatásra ügyelt főképen. Az eredeti darabok hatástalanságának másik okát a czikornyás nyelvben keresi, melyet nemcsak a magyarul most tanuló németek, de még a magyarok sem értenek egészen. Ezért ő egyszerű, sőt kissé pongyola nyelvet használ. »Ezen két fő okból írtam tehát a mátrai rablót, úgy, a mint írva van, ujjmutatást kivánván adni ifjú honosimnak, hogy mialatt koszorús matadórjaink halhatatlan drámai virágokat fűznek írói koszorúikba Literatúránk dicsőségére, mi kezdők s ujonczok addig egyszerű *közönségünkhöz szabott* bimbócskákat rakjunk Thaliánk oltárára.« Szóval az ő nézete szerint olyan darabokra van szük-

remény és szeretet (16), *Jelenetés* (49); II. *Elveszett mindenféle* (3), *Lotti* (5), *Szindarab-czimek* (11), *A vak* (17—19), *Napoleon* (29—31), *Töredék* (43), *Achmet és Lóra* (51—52). **1836**: I. *A selyem gomboly* (14), *Szerelem és hüség* (18), *Hamlet* (18), *Egy házasság Párisban* (ford. Hugo Notre Dame-jából) (23—24), *A kosarak* (28), *Talált iromány* (37), *Sápadt Tom süvege* (38, 39), *Három éj* (49, 50); II. *Honi képek* (76—78), *Árpádot vizre vezették* (84), *ABC nagy gyermekek számára* (85), *Életgyöngyök* (86. 88).

A *Társalkodó*ban: **1835**: *Vadászdal* (32), *Nyugalom* (51), *Epigrammák* (52), *Quodlibet levélben* (52). **1836**: *A farsangról* (10), *Uti jegyzetek* (13, 16, 21), *Barátságos egyezés* (28), *A lelkek fája* (40—44), *O'Connel* (54), *A tüzes bolt* (67—69), *A legyőzött előitélet* (76—77). **1837**: *A jóslat* (spanyol történet) (27).

[1] N. Múzeum levéltára.

sége a magyar színháznak, melyek tessenek a közönségnek, a melyekkel concurrentiát lehessen csinálni a pesti német színháznak. Ez tisztán gyakorlati szempont, de abban az időben, mikor a színpad a magyarosodásnak oly jelentékeny eszköze volt, igen józan és dicséretreméltó felfogás.

Mi tetszett tehát akkor a közönségnek? Bécsben Raimund és Nestroy uralkodik s a tündéries vígjátékok, illetőleg bohózatok epidemiája a német színészet közvetítésével Pestre is átterjed. Ezek a bohózatok tündéries elemekből, bonyodalmas mókákból, népies humorból, trivialitásból s muzsikákból vannak összegyúrva s legtöbbször kevés közük van a művészethez. A komoly darabok sem különbek ennél. A romantika uralkodik minden vonalon. Ilyen körülmények között Munkácsy *Garabonciás diák*ja (1834) cassadarab s Munkácsy után »longus ordo est idem petentium decus«: Telepy *Borsszem Jankó*jával, Kovacsóczy *Parlagi Jancsi*jával (1835) s később mások.

Nagy Ignácz *Mátrai rabló* cz. 3 felvonásos drámája 1835. jul. 11-én került színre. A darab nem jelent meg nyomtatásban, kézirata sem került elő eddig, de Garaynak a Honművészbe írt részletes bírálatából eléggé megismerhetjük. Bérczi Kálmán »a rabló életet oda akarja hagyni s Bertát feleségül venni. B.-nek ezen czélját meggátoló akadályokból (Vérhanti üldözései; B.-nek vezérré kineveztetése; az, hogy Mátravári kitudja, hogy B. rabló) származik a bonyolódás. E bonyolódás fokról fokra emelkedik, s a nézőt csaknem utolsó perczig tartja függőben, midőn a remete által felvágatik s B. kettős czélját eléri. Ezen főcselekvényen kívül Bálint, a várnagy és nője, Dorka még egy ettől egészen különvált actiót kezdenek a Bibi és Gyula fegyvernek közt kötendő házasság által, mely az egészszel ugyan össze van némileg kötve, de magával a főactióval semmiképen nem forr egybe s így magábavégzett egész és maga is főactio.« Ezt a cselekvény egysége elleni vétséget leszámítva a darab bonyodalma sikerült, a szerző technikája jó. Kár, hogy ennek kedvéért a jellemeket elhanyagolja. Azt sem helyesli a bíráló, hogy egy komoly darabba egy víg mellékcselekvényt sző (Bibi—Gyula házassága). Szép, tárgyhoz illő nyelvét, folyékony, természetes dialogját dicséri, csak a monologokat sokalja. Dicséri még azt is, hogy »művébe mindenütt, hol lehetett, beleszőtte a jelenkor szellemét.« — Az előadás sikerültnek mondható. Bérczy szerepét Lendvay jól játszotta, Bertha szerepében Laborfalvy Róza, Bibiében Bartháné iparkodtak, Megyerinek azonban az intrikus Vérhanti szerepe nem sikerült. Szerdahelyi (talán Bálint várnagy?) kissé túlságosan paródiázva játszott. Neki nevettek legtöbbet.

A mint a bírálatból kitűnik, a darab egy huszonötéves ifjú első kisérletének elég jó s határozott színműírói tehetségre vall. Érdekes benne és jellemző a humorista Nagy Ignáczra, hogy noha komoly darabot ír, nem állhatja meg, hogy víg elemet ne vegyítsen

bele, még pedig feltünő mértékben s aktualitásokkal ne fűszerezze a cselekvényt.

Egyszernél többször nem került színre. Második darabja, mely a Mátrai rablóval egy időben készült el, a *Vasorrú bába,* tüneményes vígjáték 3 felvonásban (zenéjét szerzette Faller Miklós).[1] A Honművész 1835. évi aug. 30-iki számában jelenti, hogy »színészeink . . . nemsokára egy új eredeti tüneményes vígjátékot hoznak színpadra, melynek czíme »Rebeka, vagy a garabonczias diák diadalma«. A textust Nagy Ignácz, nagyszerű muzsikáját Faller Miklós urak készíték.« Később semmi hír róla. Úgy lászik, abbanmaradt a betanulás s a darab nem került színre, így még bírálatunk sincs róla. Valószínű azonban, hogy a néhány évvel később megjelent Argyrus királyfi cz. tündéries vígjátéka (melyről később lesz szó) ezen alapszik, mert abban is szerepel vasorrú bába s legnagyobb szerepe egy korhely deáknak van benne.

Ugyanabban az évben még egy harmadik darabbal is megpróbálkozott Nagy Ignácz. A Rajzolatok okt. 17-iki száma jelenti, hogy »jövő csütörtökön (22.) Kovácsné hasznára Nagy I. szerzeménye, Párisi János paródiája, *Soroksári János* fog adatni«. A 2 felvonásos »tüneményes« vígjáték (énekkel és tanczczal) okt. 22-én elő is adatott s mi megint a Honművész bírálatára szorulunk, mert csak ez tartotta fenn a darab emlékét. Először kiderül a bírálatból, hogy ez a paródia nem volt paródia, mert nem a Párisi János (akkor kedvelt daljáték) meséjén alapszik s csak egy jelenetet vesz át belőle, zenéje (melyet műkedvelők szereztek) szintén nem parodizálja az eredeti zenéjét. Szóval egy önálló tündéries vígjátékkal van dolgunk. Meséjét így mondja el a biráló: »Egy korhely ex-borbély Habari (Megyeri úr) kicsapongásainak büntetéseül Krajczárosné tündér és szerelmesek védasszonya (Laborfalvi R.) által vándorlásra kárhoztatik mindaddig, míg megházasodik. Útja közben találkozik Bürgözdi csavargó borbélylyal (Udvarhelyi úr), ki érkezése felől már eleve tudósíttatott, és ez őt, mint gazdag nőszőt a szintén előre tudósított Ördög Panna (Kovácsné assz.) korcsmárosnéhoz vezeti, kinél azonban már Habari fia János, Gazsi név alatt mint pinczér az asszony leányába, Lilibe (Dériné assz.) szeret, s ezt magáévá tenni akarván, barátja, Szél Pál (Egressi úr) tanácsából Soroksári János gazdag szabó alakjába öltözik és számos kisérettel megjelenvén egybeütközik atyjával. Szél házassági contractust irat alá a korcsmárosnéval sat. anélkül, hogy elolvastatná, de a contractus a fiatal szerelmesek nevére van írva. Ezt Szél kinyilatkoztatja, János kilétét felfedezi, az öreg Habari pedig az öreg korcsmárosnéval párosul öszve, csakhogy véget vessen kóborlásának.« A darab tündériességére pedig nem elég a biráló szerint »a tündérasszonynak felhőben egyszeri meg-

[1] Az Akadémia játékszíni küldöttsége által 1833—36-ig elfogadott darabok jegyzékében. *Honművész,* 1836. 40.

jelenése, a sorsnak a színfalak közűl hallott egy-két vastag szava, a menydörgés és villámlás, s a színnek utolsó jelenetben tündérkertté elváltozása«. Az első felvonásban volt egy-két nevettető ötlet, a másodikban semmi. »Az 1-sőben azon idea, hogy a sors határozata szerint valahányszor Habari hazudik, a jelenlevők hasrágást kapnak, nevettető ugyan, de nem színi aesthetikához való« (bizony nem!). Az egész csak másfél óráig tartott, ének kevés volt benne. Legsikerültebb volt az ouverture, első karének és bordal, melyeket Szerdahelyi és Kaczér szerzettek. A szereplők nem tudták megmenteni a darabot. Az idő esős volt, következőleg néző kevés. A *Rajzolatok* rövid bírálata is megerősíti a Honművész jelentését.

Az egész darab bizony gyenge alkotmány, össze is dőlt mindjárt először. Itt csak azért foglalkoztam vele részletesebben, hogy fogalmunk lehessen egy akkori »tündéries vígjátékról«.

Így kezdődött Nagy Ignácz színműírói pályája, nem nagy, de meglehetős sikerrel. Maga az, hogy darabjai színre kerültek, már siker volt rá nézve. Neve író és művészkörökben figyelmet keltett s kívánhat-e ennél többet egy 25 éves kezdő író?

1836-ban Hugo Tudor Máriáját (jun. 11.) és Schiller Fiescoját (aug. 27.) az ő fordításában adják elő a budai színészek, sőt mint a Rajzolatok munkatársa *polémiába* bocsátkozik egy színbírálat miatt s védelmébe veszi Kántornét (I. 33. sz.).

Ügyessége, agilitása, nagy munkabírása és több irányban megnyilatkozó tehetsége bizalmat keltenek iránta.

Munkácsy 1836 szeptemberétől kezdve rábízza a Rajzolatok szerkesztését, mint segédszerkesztőre. Ezt Vahot Imre szerint Munkácsytól függetlenül végzi, még pedig ingyen, abban a reményben, hogy Munkácsy a következő évben neki adja át a lapot, mely egészen az ő tulajdonába ment volna át, de Munkácsy az év végén nem tudta a lapot adósság nélkül átadni s így a dologból semmi sem lett. Nagy Ignácz tehát Helmeczyhez, a Jelenkor szerkesztőjéhez kopogtatott be, ki örömmel fogadta az ügyes fiatalembert, kit két év alatt, míg a Társalkodóba dolgozott, jól megismert és megtette a Jelenkor segédszerkesztőjének. Az 1837. évvel kezdődik tehát Nagy Ignácz rendes hírlapírói működése.

III.

Nagy Ignácz a Jelenkor és Budapesti Híradó munkatársa. Híres fővárosi újdonsági. Színészet, irodalom, fővárosi élet. Apróbb polemiák.

Széchenyi lapja, a Jelenkor hetenként kétszer (szerdán és szombaton) jelent meg négy ívrét oldalon. Legelején hivatalos közlemények voltak, azután következett a »Magyar- és Erdélyország« cz. rovat. Rendes rovatok voltak ezen kívűl: Ausztria, Franciaország, Anglia, Németország, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Németalföld, Törökország, Oroszország, Amerika, néha

Schweiz, Belgium, Görögország is, a végén »Elegyhír« s börzetudósítás. Nagy Ignácz 1837 márczius 20-tól 1844 junius végeig segédszerkesztője, vagy mint akkor mondták: *segédje* vagy *szerkesztő segédje* a Jelenkornak. Mint maga mondja, ezen idő alatt mindennap délutáni 3 órától este 8-ig a szerkesztőségben dolgozott, a mi nagyon kimerítő munka lehetett hat órai hivatal után. Eleinte otthon is sokat dolgozhatott, még pedig éjjel, mert máskor nem volt ideje. Nem csoda, hogy ez a szakadatlan, lázas munka lassankint tönkretette a különben is gyenge testalkatú embert. — Főteendője a Jelenkornál a külföldi rovatok egy részének (Anglia, Francziaország, Spanyolország) vezetése (Garay is dolgozik a Külföld rovatba). Az egykorú külföldi lapokból (Temps, Moniteur, Journal des Débats, Globe, Times, M. Chronicle, M. Herald, M. Post stb.) kell összeállítania a rovatok tartalmát és magyarra fordítania. Bizony ez fárasztó munka lehetett s csak olyan embernek való, ki »igen könnyen és gyorsan dolgozik«.[1] Kap pedig ezért évi 480 frt fizetést, a melyet egyébiránt még máskép is megszolgál. Az 1837-iki évfolyamban a Különféle mellékrovatban apró újdonságokat irogat a fővárosban történtekről névtelenül. Ez akkor nem volt szokásban, ő próbálkozik meg vele először s a próbák annyira sikerülnek, hogy az 1838 jun. 20-iki számban a Magyarország főrovatban *Budapesti Napló* című új mellékrovat indúl meg N. I. jelzéssel, mely ettől kezdve minden második számban megjelenik hosszabb-rövidebb terjedelemben.[2] *Ez a fővárosi újdonságoknak első rendes rovata hírlapirodalmunkban.* Megteremtésének érdeme Nagy Ignáczé, mint azt kortársai is egyhangúlag elismerik. *Ő a fővárosi élet első krónikása.*

Hírlapirodalmunk ebben az időben már sokkal változatosabb képet mutat, mint Nagy Ignácz fellépésekor. A reformkor politikai és társadalmi mozgalmainak hatalmas hullámcsapásai mindenhová elhatnak, a közönség fokozott érdeklődése nagyobb nyilvánosságot követel. A lassanként kialakúlt politikai pártoknak megfelelő organumokra van szükségük.

A Széchenyi eszméit hirdető *Jelenkor* s a *Nemzeti Ujsággá* alakult Hazai és Külföldi Tudósítások mellett, mely conservativ és clericalis színezetű lap volt, 1837-ben Pozsonyban megindúl Balásfalvi Orosz József lapja, a *Hírnök,* mely a kormány érdekeit szolgálja, 1841-ben megindúl Kossuth *Pesti Hírlap*ja, mely a szabadelvű Magyarországnak nemcsak organuma, hanem vezetője is egy ideig s melynek hatása és elterjedése abban az időben példátlan. Ugyancsak 1841-ben keletkezik a Pesti Hírlap ellenfele, a genialis Dessewffy Aurél gróf szerkesztette *Világ,* mely nemcsak Kossuth, hanem Széchenyi működését is élesen bírálja. A Világ

[1] N. I. magáról mondja.

[2] 1841 végén s 1842-ben *Varga Soma* jogi és társadalmi fejtegetései foglalják el a rovat legnagyobb részét. N. I. valószínűleg ekkori nagy elfoglaltsága miatt nem írhatja rendesen.

1844 jul. 2-tól kezdve *Budapesti Híradó* czímen jelenik meg. Dessewffy Emil gr. »vezérlete mellett« Szenvey József szerkeszti egészen a kormány intentióinak megfelelően. Hetenként négyszer (kedden, csütörtökön, pénteken és vasárnap) jelenik meg. Beosztása: Apróbb hivatalos közlemények, Magyarország és Erdély, Országgyűlés, Megyék és városok, Külföld.

Nagy Ignácz megválik a Jelenkortól s a Budapesti Híradó munkatársa lesz 1844 juliusától kezdve. A Jelenkor Budapesti Naplóját Garay, majd Oroszhegyi Szabó Józsa folytatja az ő szellemében, 1847-től kezdve pedig Jókai írja.

Nagy Ignácz a fővárosi újdonságokat a Budapesti Híradóban *Budapesti Hírharang* czímen ⊙ jegy alatt folytatja. A julius 4-iki számban »harangoz be« először. A nemes tetteket — úgymond — nagy haranggal fogja hirdetni, mert ritkák, a szerencsétlenséget kicsinynyel, mert úgysem használ vele semmit, ha gazságnak jön nyomára, háromszor húzza meg fölötte a lélekharangot, ha a nemzetiséget veszély fenyegeti, a vészharangot húzza meg, ha pedig nem tud újdonságot, valamennyi harangot össze-vissza húzza, hogy legalább zajt üssön. — Eleinte minden számban van Hírharang, aztán csak hetenként kétszer, 1846-tól kezdve pedig rendesen hetenként háromszor, itt tehát sokkal több dolga van az újdonságokkal, mint a Jelenkornál, de fizetése is nagyobb: 600 frt. 1847 novemberétől kezdve a Híradó szerkesztősége az országgyűlés miatt Pozsonyban székel, de N. I. Pesten marad s tovább írja újdonságait, bár nem olyan sűrűen, mint eddig. A politika mind jobban uralkodóvá lesz s a növekvő zajban elvész a szellemes hírharangozó harangjainak csengése. 1848 márczius 18-án Vida Károly jelenti, hogy ő vette át szerkesztését a lapnak, melynek elvei ezentúl: »Nemzetiségek és osztályok közti béke! Monarchia! Alkotmányos szabadság, rend, törvényesség!« Ez a változás már régebben elő volt készítve, csak az események tették oly hirtelenné. Márczius 28-án írja Nagy Ignácz az utolsó Hírharangot. »Ha kúszált s összefüggéstelen most rovatunk — úgymond — bocsássa meg a nyájas olvasó, de valamint a kiszabadult fogoly, ki számos évig nehéz bilincseket viselt lábain, rögtön szabadságba helyeztetvén, eleinte tántorog, úgy mi is, kiket annyi évek óta nyomott a szellem lealázó bilincse, eleinte az öröm és elragadtatás miatt nem bírjuk érzelmeinket úgy nyilvánítani, mikép azok kebleinkben fölvirúlnak.« A végén így búcsúzik: »És most búcsút veszek e lapok t. olvasóitól, mert a gondolat teljes felszabadítása után ezentúl eszméimet teljes függetlenséggel kívánom nyilvánítani s remélem, hogy az irodalom szabad terén jobban sikerülend ezentúl az olvasó közönség kedvezését megnyernem.«

A szerkesztő csak annyit jegyez meg erre csillag alatt, hogy »Isten hírével!«, a mi arra mutat, hogy Nagy Ignácz és Vida nem lehettek a legjobb viszonyban egymással. Talán ez volt a

valódi oka N. I. távozásának. A Budapesti Híradó különben 1848 jul. 13-án megszűnt.

Ez a rövid története N. I. újdonságainak. Ez természetesen csak a keret, melybe ezután fogjuk a képet beleilleszeni, midőn jellemezni próbáljuk magukat a sokat emlegetett újdonságokat.

Ez nem könnyű feladat, főleg arra nézve, a ki, mint én, 11 évfolyamnak összes Budapesti Naplóit és Hírharangjait elolvasta s jegyzeteinek száz meg száz mozaik-koczkájából egy képet kell összeállítania, mely legalább némi fogalmat adjon a nézőnek a dologról.

Ezeknek az újdonságoknak részletesebb ismertetését azért tartom szükségesnek, mert egyrészt magára az íróra nagyon jellemzők s munkái helyes megítélésének szempontjából fontosak, másrészt pedig érdekességüknél s művelődéstörténeti értéküknél fogva is méltók arra.

A negyvenes évek fővárosi életét apró mozzanataiban ezekből a tudósításokból ismerhetjük meg s csak ezeknek az apró mozzanatoknak az alapján alkothatunk magunknak róla helyes képet. Ismertetésemből azért, *melynek tulajdonképeni czélja csak a tudósítások jellemzése* s nem korrajz írása, ennek az állításnak igazsága is ki fog tünni.

N. I. újdonsági rovata sokban különbözik a mai hasonló rovatoktól, valamint az akkori hírlapok sokban kölönböznek a maiaktól.

Igazán »vegyes« rovat, melyben napi híreket, hosszabb tudósításokat épen úgy találunk, mint művészeti híreket, irodalmi újdonságokat és színi kritikákat; humoros apróságokat épen úgy mint politikai s társadalmi kérdések fejtegetését, a melyeket ma mind külön rovatban keresnénk. S mind ezt a sokféle elemet az író egyénisége színezi s teszi bizonyos tekintetben egységessé.

Minden sorban Nagy Ignácz humora, ötletessége, józan felfogása, éles megfigyelő tehetsége nyilatkozik meg. Ez a subjectivitás teszi olyan vonzóvá a magukban véve száraz tudósításokat.

Dr. Szinnyei Ferencz.

A ZRINYIÁSZ XII ÉS A TOLDI IV. ÉNEKE.

A Zrinyiász XII. éneke a bujdosó Delimánt, illetőleg a sebzett lelkű Kumillát, a Toldi IV. éneke pedig a fájdalmával bolyongó Miklóst vezeti elénk. Az e tekintetben rokon tárgyú két éneknek több oly egymással megegyező részlete van, melyeknek hasonlóságából azt következtethetjük, hogy Arany lelkében az említett Toldiének megteremtésekor élénk Zrinyi-reminiscentiák működtek.

A Toldi IV. éneke a szép szarvas-hasonlattal kezdődik:

> Mint a *hímszarvas*, kit *vadász* sérte *nyillal*,
> *Fut* sötét *erdőbe* sajgó fájdalmival,
> Fut hideg forrásnak enyhitő vízére,
> És ezerjófüvet tépni a sebére,
> Jaj! de a forrásnak kiszáradt az ágya,
> Az *ezerjófüvet* írúl sem *találja*, stb.

A hasonlat két fontos mozzanata, hogy a vadász nyilától sértett szarvas az erdőbe fut, és hogy az »ezerjófüvet nem találja«, megvan a Zrinyiász XII. énekében is, de két helyre megoszolva. A 22-dik versszakban ugyanis ezt mondja a költő Kumilláról:

> Ő is, mint *szarvas* gém, futkos az erdőkben,
> Kinek *nyillal* csinált *vadász* sebet mellyben —

a 34-dik versszakban pedig a következő sorokat olvassuk:

> Akkor eszeveszettek bújdosnak világon,
> Mint nyillal lűtt medve vándorol barlangon,
> Mely *diktamust* nem *talál*. . . . .

Azt hiszem, hogy Zrinyiász e két helye együttvéve volt Arany hasonlatának *közvetlen* forrása. Arany hasonlata sokkal több pontban egyezik az idézett Zrinyihelyekkel, mint azokkal a zsoltárban Balassánál és Kisfaludy Sándornál található hasonlatokkal, melyeket Lehr Albert említ commentárjában.[1]

[1] Toldi. Nyelvi és tárgyi bő magyarázatokkal ellátta Lehr Albert. Második kiadás 94. l.

A hasonlat egy részének *legelső* forrása lehet ugyan a zsoltár, mint Lehr állítja,[1] csak kiemelendő, hogy a Toldiban és Zrinyinél (valamint Kisfaludynál is) a szarvas *sebzett* volta a tertium comparationis lényeges eleme, a bibliában (és Balassánál) pedig a szarvas *szomjas* volta. Figyelemre méltó az is, hogy csak Aranynál és Zrinyinél van meghatározva a szarvas *neme,* míg a Lehrtől idézett parallel helyeken csak a »szarvas«-ról van szó. Hogy — ha már a szarvasnak neme szerint kell differentiálódnia — Kumilla »szarvas*gém*«-hez, Miklós pedig *him*szarvashoz van hasonlítva, természetes.

Ha így egymás mellé állítjuk Arany és Zrinyi idézett hasonlatait, kétes értékűvé válik Lehr Albertnek az az állítása,[2] hogy a Toldiban említett *ezerjófű* a tárincsfélékhez tartozó Erythraea centaurium, nem pedig a Dictamnus albus. Azt hiszem, hogy megfordítva áll a dolog: a Dictamnus a Toldi ezerjófüve. Nemcsak a megegyezés az itt szóban forgó Zrinyihelylyel indít e feltevésemre, hanem még inkább az a körülmény, hogy a Dictamnus — épen sebgyógyító erejével — az epikának ama hagyományos apparatusához tartozik, melyről Arany »Zrinyi és Tasso«-jában szól. Az Aeneisből idézett részletben zárójel alatt[3] »ezerjó«-fűvel fordítja is Arany a »dictamnusfű«-vet, melynek »gyógyító erejét ismerik a vadkecskék, ha röpülő nyil akadt hátukban«; e fű azonos Tasso »dittamo«-füvével is, melynek »erejét jól ismerik a hegyi kecskék, ha sebet kapnak és oldalukban maradt a szárnyas nyil.«[4] A Diószegiből való hely, melyet Lehr idéz, alig bizonyít valamit a felhozottakkal szemben.

A tárgyalt hasonlaton kívül a Toldi IV. énekének több más részlete is emlékeztet a Zrinyiász XII. énekére. »Nagy Delimán másodmagával bújdosik, nagy gondokat hordoz magával« (I. versszak), Miklósnak pedig nyakán ül a búja.« E két hely nemcsak általában abban egyezik, hogy mindakettő megszemélyesíti a bút, hanem abban is, hogy a bújdosó hordozza a bút, illetőleg a gondokat.

Az utoljára idézett Zrinyisorok közvetlen folytatásának szintén megtaláljuk a nyomát a Toldi-énekünkben.

Küszködik búsulásának nagy *habjával:* mondja Zrinyi Delimánról. E sor a későbbi, Kumillára vonatkozó mondattal együtt:

Szörnyű jövendőket elméje forgat még

— úgy látszik — nyomot hagyott a Toldi e sorában:

Szörnyen hányta a *hab* a *jövőnek* tervén.

[1] V. ö. Bánóczi »Toldi és a biblia« — Évkönyv. Kiadja az Izr. M. Irod. Társulat. 1895. 8. l.

[2] I. h. 95. l.

[3] Arany János összes Munkái. V. k. 13. l.

[4] U. o. 14. l.

Kumillának »ég a szíve« (79. vsz.) és Toldi szíve is »olyan, mint a bezárt paripa, mely felett az ól ég« (a II. énekben »szíve égő katlan«), de Kumilla sebzett lelke sem kap vén orvosától (Fátitól) igazi »orvosság«-ot, mint a hogy Toldi »nem lel orvosságot.«

Ezek az utoljára említett megjegyzések magukban véve jelentéktelenek ugyan, de az előbb felhozottakkal együtt talán mégis hozzájárulhatnak annak a kimutatásához, hogy a Toldi IV. énekén meglátszik Zrinyiász XII. énekének a hatása.

Vajjon csak öntudatlan reminiscentiákat kell-e itt feltennünk, vagy épen tudatos átvételt, az alig lehet eldönteni. Egyik-másik körülmény, különösen a »szarvasgém« helyettesítése a »hímszarvas«-sal, az átvétel tudatosságát teszi előttem valószínűvé.

Waldapfel János.

ADATTÁR.

NÉPDALOK ÉS EGYÉB VERSEK GYŰJTEMÉNYE. (1812.)

Első közlemény.

Szirmay Antal (1747—1812), Zemplén vármegye főjegyzője, a tiszán-inneni kerületi tábla praesese, udvari tanácsos és hazánk történetének kiváló kutatója igen kedvelte az irodalmat, sőt maga is verselgetett. Nagy csomó manuscriptuma van a Nemzeti Múzeum gyűjteményében, melyben összeírogatta az ő korában élt néhány költő (Aranka, Faludi stb.) verseit. De a nép költését is igen szerette s nem akarta, hogy ezen költemények, melyeknek pedig kellő tiszteletben akkor még nem volt részük, veszendőbe menjenek. Élete vége felé jegyezgetni is kezdte azokat a dalokat, melyeket zemplénmegyei birtokán, Szinyéren magától a néptől hallott. Ezek a versek, Szirmay saját kezeírása, *Quodlibet* [1] című kötetében találhatók meg. Azért nevezte el így ezt a gyűjteményt, mert ugyanebbe a kötetbe írta bele saját verseit is, meg Kotzebuenak egy vígjátékát, magyar fordításban. Átnéztük többi manuscriptumait is, de alig egy-két olyan versre akadtunk benne, mely a néptől származik.

Már most e verseket, (a mit t. i. belőlük közlésre méltónak gondoltunk) nem közölhettük abban a sorrendben, melyben a Quodlibetben egymásután következnek. Itt ugyanis a versek össze-vissza, minden értelembeli sorrend nélkül sorakoznak egymás mellé. Szirmay csak úgy írta le őket, a hogy eszébe jutottak. Ennek tulajdonítandó, hogy annyi köztük a töredék; ezeket mindig az illető csoport végére hagytuk.

Nem mulaszthatjuk el annak a megemlítését sem, hogy Szirmay, bár bizonyára nem sok ember kutatott át abban az időben annyi levéltárat és olvasott el annyi oklevelet Magyarországon, mint ő, gyakran

[1] Pontos címe: *Quodlibet az az Mindenféle idő töltésül öszve irta a' Szinyéri magánosságában Szirmai Szirmay Antal, Császári s királyi Apostoli Felség Udvari Tanátsossa, és a' Magyar Nemzeti Könyvtárnak ajánlja. 1812-dik Eszt.* A M. Nemz. Múzeumban van, jelzése: Quart-Hung. 225.

többet mond annál, mint a mennyit látott. Művében se szeri, se száma azoknak az idézéseknek, melyeknek az idézett helyen nyomára sem akadunk. Szándékos ferdítésre e verseknél természetesen nem is gondolhatunk, a mi kis hiba itt-ott akad benne, az is csak a gyűjtő emlékezetének rovására írandó. De a tisztelt olvasó, ha a verseket elolvasta, meg fog győződni arról, hogy ilyen is csak elvétve található köztük.

Négy csoportba osztjuk a közlendő verseket. Az elsőt a magyar insurgensek énekei, indulói stb. alkotják. Ezek közt is két fajta van: az első hat nem a nép költésének terméke, a többi négy ellenben az. A második csoportba a tisztán népies költeményeket soroztuk, a harmadikba azokat, melyekben egy-két sor kétségtelenné teszi, hogy a versben nem a néptől származó elemek is vannak. A második csoport első öt verse ér minden esetre legtöbbet az egész gyüjteményben. A második és harmadik csoport végén van egy csomó négy soros apróság; ezek közt is akad egy-két figyelemre méltó. Végül, a teljesség kedvéért, nem akartuk elhagyni ezt az egynéhány verset, szólást stb. sem, a mit a negyedik csoportba osztottunk; úgyszólván valamennyi helyi jelentőségű, tősgyökeres magyar mondás és talán már ezért is megérdemli, hogy a teljes feledtségtől megmentsük.

Jól tudjuk, hogy e versek közt van néhány, a mely kisebb-nagyobb eltéréssel megtalálható népköltési gyűjteményeinkben, de ezeket mindazáltal nem hagytuk el, egyrészt azért, mert az ilyen versek változatai sincsenek minden érdekesség híjján, másrészt azért, mert már ismert versekről sem teljesen jelentéktelen tudnunk azt, hogy 1812-ben Zemplénben ismeretesek voltak-e vagy sem?

Minden vers után zárójel közé oda tettük, hogy Szirmaynál hol olvasható.

A költeményeket megelőzi Szirmay előljáró beszéde a Quodlibethez.

ELŐ-BESZÉD.

Magánosságomba, téli unalmas napokban, nem tudván: hogy mulassam máskép magamat, ezen *mindenfélét* öszve írtam, holl a magam, holl a' mások munkájiból, sőt, hogy valóban mindenféle légyen, a' mennyire lehetett, az Insurgensek, a' katonák, a' paraszt legények, és leányok énekeiket is öszve szedtem. Csekélységeknek látszatnak ugyan, de ezekben is láthatni a' Magyar Nemzetnek elevenségét, és az annyai nyelvünknek minden ki fejezésekre alkalmatos vóltát; azért az én vélekedésem szerint, ezeknek-is kár lett vólna örökös felejdékenységbe temettetni.

Első csoport.

1.

A' Magyar Insurgensek Marscha.

Noszsza Marsch! Noszsza Marsch!
Életetek gyönyörű,
Valakik szeretitek,
A' had vér mezejét,
Fűzegetik homlokotokra
A' koszorút.
Sok ezernél nyertesebb
A' katona,
Hogy ne lennék hát katona?
Noszsza Marsch! Noszsza Marsch!
Életetek gyönyörű!
Kezd már ki derűlni
Mi Egünk,
Az erős falakon diadalmat
Nyert seregünk.
Noszsza Marsch! hív az öröm,
Ide Marsch! hív az öröm.
Ide Marsch! köti fejetekre
A' koszorút.
Kérkedik a' maradék veletek,
Emlegeti érdemetek,
Izzadott homlokotokon
Remegő süvegeteket.
Kócsógatokra lengedez a' szél,
Csókra vár oda haza a' feleség!
Gyertek azért a' hartzra velem,
Én is az érdem pálmát érdemelem.
Villámjon egyre ezer tüzetek,
Nem törheti meg semmi nagy lelketeket.
Ballag a' lovatok déltzegebben,
Derekatok merőebben
Illegeti helyeteket
Nézzeti termeteteket.
Trombita szóra tánczol az úton
Bajnokival, enyeleg a' paripa!

(Quodlibet 99. sz.)

V. ö. Erdélyi, Népdalok, III. 240. sz.

2.

A' magyar Insurgensek Marscha.

Kardra Magyar Nemes! a' Francz birtokidat heves haddal sértegeti,
Nemzeti jussaidat, s a' néhai tettidet e' Nép csak neveti!

Menyj! dühödött seregét hevesen
Verd meg, adódz néki kétszeresen,
Sok sebeket nyitogass erein,
Végy diadalmat erőszakos seregein,
Ott, hol ezer élet ölő baj repesik, s a' fene hadnak
Menykövei halált adnak,
Köss koszorút magadnak.
Kardod erős markolattya,
Jussaid óltalmazhattya,
De minek ez a rút késedelem?
Vég rómlásaidat képzelem.
Hát az erősseket gyáva félelem önti el a' Mars vad mezején?
Reszkett-e' asszonyossan a' férfi vitéz ezen vér gyep tetején?
Jertek előre Vitéz Magyarok!
Győzni, vagy élni sem akarok:
Löjjetek, ölljetek ellenségteket,
Meg koronáz ma az érdem benneteket.

(Qu. 28. sz.)

3.

Az Insurgensek éneke.

Készűllj szép Magyar Nemesség,
Mert csak benned van reménység.
Sok Nemzetek tartománnya,
Éles kardodat kivánnya.
Országodért, királyodért,
Törvényes szabadságodért
Omlott őseidnek vére,
Siess te-is védelmére,
Rajta, rajta! Vitéz Nemzet,
Midőn egy király-fi vezett,
Meg mutatván vitézséged,
Visszá vered ellenséged.
Visszá hajtván ellenséget,
Élünk csendes békességet.
Visszá térünk kebelébe,
Édes Hazánknak ölébe.

(Qu. 30. sz.)

V. ö. Kriza, Vadrózsák 320. sz. 1, 2, 5, 6, 7. vsz. — Erdélyi, III. 243. sz.

4.

1797. Eszt. a' Magyar Insurgensek éneke.

Ell-jött az idő, Bátor férfiak!
Győzedelmekre szűlt Hazafiak!
Óh! mennyetek Hazátoknak
Szent védelmére
Ditsősége, Üdvössége
Hí segédére!

Nagy atyáitok vitéz fegyverrel,
Ezer csaták köztt ki ontott vérrel
Midőn szerte széjjel járták
A Nagy világot
Fel-keresték, meg szerzették
E' szép országot.
Szépek erdei, szépek mezei,
Szépek hegyei, szépek völgyei,
De ezeket fellyűl múllya
Szebb szabadsága
Ezt őrzötte, meg mentette
Árpádnak ága.
Örökségteket meg betsüllyétek,
Észszel, fegyverrel védelmezzétek
Ugy jöjjetek osztán haza,
Nagy dicsőséggel,
Áldás rátok! indullyatok!
Jó reménységgel!

(Qu. 66. sz.)

5.

A Tisza mellyéki Insurgensek Marscha.

Jön a' Francz nagy lépésekkel,
Rajta hát Nemes Magyarok,
Ma Nemzet nékem győznöm kell,
Kell, kell, mert győzni akarok.
Bizz az Egekbe! ne légy szomorú,
Száll fejeinkre ma bér[1] koszorú
Csókra várnak oda haza,
Áldomásra vár a' Haza,
Isten hozzád Bodrog, Tisza!
Marsch Pajtás a' Rába felé,
A kevély kakast verd vissza,
Melly taréjját fell emelé,
Rontni akar szűzet, asszonyokat,
Mencsd meg ezen Magyar Angyalokat,
Csókra várnak oda haza,
Áldomásra vár a' Haza.
Hiv bennünket Ferencz király,
Nyergelljünk tehát lovakat,
Zemplén, Unghvár, Bereg fel-állyj,
Verd be a' Győri falakat
Jósefed im néked int idején,
Már maga kinnt van a' vér mezején:
Csókra várnak oda haza,
Áldomásra vár a' Haza.

[1] Iráshiba *babérkoszorú* helyett.

Csákós Vitéz rajta görbe
Kardra vessed a' kezedet.
Melly Győr alatt sir gödörbe
Taszigálljon sok ezeret,
Franczia lássa: hogy Ethe, Lehel,
Még unokád tüdejébe lehel:
Csókra várnak oda haza
Áldomásra vár a' Haza.

(Qu. 29. sz.)

6.

Kardra teremtetett a'
Magyar, az Eszem atta!
Haragját már sok izben
ki-is mutatta.
Ha azt a' szép Nemzeti
bajusszát néki pedri,
Haragját ellensége
meg emlegeti.
Pedig olly tüzes szerető
Nincs e' világon, mint ő,
Nincs barát, ki úgy szívellye baráttyát,
De ha fel boszszontatik
Általa a' világ-is fell fordíttatik.

(Qu. 100. sz.)

7.

Magyar insurgensek éneke.

Most vig már az életem,
Mert van Magyar sűvegem
Kótsag tallú mellette,
Mellyet szeretőm tette.
Világos kék nadrágom,
Ollyan színű dolmányom,
Bajuszom sodorítom
többet el se hajjítom
Ha fel kötöm kardomat,
Ki varrott tarsolyomat,
Eb-ugatta Frantzia
Várj beste-kurafia,
Öszve fűzöm a gombját,
Ugy vágom le a' nyakát.

(Qu. 81. sz.)

V. ö. Erdélyi, Népdalok I. 371. sz. 1., 3., 7. II. 338. 1., 3. vsz.

8.

A gyalog katonák éneke.

Az Isten verje meg,
János bátsi nyakát,
Mért vágta ell szegény
Borjúnak a' lábát?
Már most szegény borjú
Nem tud lábán járni,
Szegény bokkantsosnak
háton kell hordozni.

(Qu. 39. sz.)

V. ö. Erdélyi, I. 366. sz. 6., 7. vsz. — Kriza Vadrózsák, 425. sz.

9.

Nem kell nékem Cserepár [1]
Mert az mindég retiráll,
Gyere hozzám szép Huszszár
Ki soha nem retiráll,
Gyere Magyar Bokkantsos,
Mingyárt meg csókollak most!

(Qu. 45. sz.)

10.

Vólt Insurgensek dala.

Meg békéltt a' Frantzia,
Nem kell Nemes katona,
Uttzú borjú tarisnya
Komáromig meg viszsza!

(Qu. 40. sz.)

Második csoport.

1.

Hegyallyai ének.

Hol lakik kend hugom asszony?
Keresztúrba.
Ki lyánya kezd Hugom asszony
Keresztúrba?
A Bírójé vagyok én,
Sárga csizmát hordok én
Keresztúrba,

[1] 1787. Eszt. Török háborúban a' Törökök a' Német gyalog katonákat *Csere-párinak* nevezték azért: hogy midőn a' Török katona rabokat fel-cserélnek az ell fogatott Császári katonákért, tehát egy Magyar katonát cseréltek egy Török katonájért; de midőn a' Német gyalog katonák vissza cseréltettek, akkor két Német gyalog katonát adtak egy Török katonájért, mivel tehát *párossan cserélték* őket, *Csere-párinak* nevezték. *Szirmay Antal jegyzése.*

Hol lakik kend húgom asszony?
Keresztúrba,
Ki lyánya kend Húgom asszony
Keresztúrba?
Talán nem esmér kend,
hiszen velem hált kend
Keresztúrba.
(Qu. 87. sz.)

2.

Ell jött hozzám, nagyot lépett,
Sarkantyúja nagyot pengett,
Gazdasszonyom meg hallotta,
A' gazdáját fell hajtotta,
Kellj fell, kellj fell te jó gazda,
Valaki jár a' házadba,
Még a' Gazda gyertyát gyújtott
Addig a' legény ki ugrott,
Meg szorítá jobb kezemet
Adjon Isten jobb szerelmet!
Jól meg nézd a' személlyemet,
Mert többé nem láttz engemet!
(Qu. 104. sz.)

V. ö. Erdélyi, I. 396. sz. 2., 3., 4. sz.

3.

Betyár ének.

Egyszer voltam én Csáton
Az az: Csáti vásáron,
Ott hallottam illyen szót,
Nyisd meg Rózsám az ajtót.
Édes Trézsim gyere ki,
hozz egy ittze jó bort ki,
Adj egy csókot, én még mást,
Ugy meg nem csaljuk egymást.
(Qu. 17. sz.)

A 4 első sort v. ö. Gyulai-Arany II. 80. l. 25. szám 2 versszakával. A két utolsó sor más szerkezetű dalban ma is hallható.

4.

Drága kincsem galambocskám,
Csikó bőrös kulatsocskám,
Érted halok, érted élek,
Száz leányért nem cseréllek.
Házas társom ha azzá válna,
Borral mindég tele álna,

Az ő bőre úgy-is Csikó
Bele férne öt, hat akó!
(Qu. 94. sz.)

Csokonai, Szerelemdal 1., 4. vsz.

5.

Hiszen Te Jósikám,
Nagy Bolond vagy,
Minek hálsz a' szalmán?
Van vetett ágy,
A Te ágyad kemény,
Az enyém lágy,
Félek-is én magam,
Jaj! ell ne hágy!
(Qu. 56. sz.)

6.

Vérem! Vérem! komám asszony!
Majd egy tál lisztecskét adok,
Vallyon, vallyon szép fejér é?
Bizony, bizony szép fejér az,
sűrű szitán szitálták
Szitán, szitán szitálták:
sűrű szitán szitálták.
Vérem! vérem! komám asszony!
Majd egy tál lencsét-is adok,
Vallyon, vallyon, jó fővő é?
Bizony, bizony jó fővő az,
Mihént rottyan mingyárt meg fő,
Rottyan, rottyan, mingyárt meg fő.
Mihént rottyan, mingyárt meg fő.
Vérem, Vérem! komám asszony!
Majd egy pogácsát-is adok.
Vallyon, vallyon jó vajas é?
Bizony, bizony jó vajas az
Három ittze vaj van benne,
Vaj, vaj, vaj, vaj, vaj van benne.
Három ittze vaj van benne.
Vérem, vérem! komám asszony!
Majd egy tojáskát-is adok,
Vallyon, vallyon nem záp é az?
Bizony, bizony fris, nem záp az,
Hármas s...en tojták, tojták,
S...en, s...en tojták, tojták,
Hármas s...en tojták, tojták.
Vérem, vérem! komám asszony!
Majdegy tyúkocskát-is adok,

Vallyon, vallyon jó tojó é?
Bizony, bizony jó tojó az,
Mihént krákog, mindjárt tojik,
Krákog, krákog, mindjárt tojik,
Mihént krákog, mingyárt tojik.
Vérem, vérem! komám asszony!
Majd egy paripát-is adok,
Vallyon, vallyon jó ugró é?
Bizony, bizony jó ugró az,
Mennyit ugrik, annyit f.....
Ugrik, ugrik, f....., f.....,
Mihént ugrik, mingyárt f.....

(Qu. 23. sz.)

Ponyvára készült nyomtatványban, nyolcz más darabbal együtt 4 rövidebbre vont versszaka (1., 2., 3. itteni s boradásról szól a 4-dik) *ily czim* alatt jelent meg 1790—2 körül: *Nro I. Ne-Ne-Ne-Ne, NE-NE-NE vagy Dinnom-Dánnomok.*

7.

Szerelmes barátom,
Vagyon kedved látom,
Ugorjunk a' tánczban,
A komám házában,
Sarkantyús csizmában.
Ugorj eggyet Pajtás,
Ugrik utánnad más,
Peng a' sarkantyúja,
Lóg a' mente újja,
Hajja, hejje, hújja!

(Qu. 72. sz.)

8.

Az én Rózsám jó kedvéből, haj, haj, haj!
Almát adott a' zsebjéből, haj, haj, haj!
Keszkenőjét nállam hagyta, haj, haj, haj!
Hogy ki mossam Vasárnapra, haj, haj, haj!
Én utánnam híjjába jársz, haj, haj, haj!
híjjába taposod a sárt, haj, haj, haj!
Mert én bizony kitsiny vagyok, haj, haj, haj!
Nem te hozzád való vagyok, haj, haj, haj!

(Qu. 78. sz.)

V. ö. Gyulai-Arany II. 80. l.

9.

A kassai szàbó lyánya,
Szüntelen aztat kivánnya:
Czérna légyen tű fokába,
Bé kell dugni a lyukába.

A' Gyertya-mártóné lyánya
Szűntelen azt kiabállya:
Van gyertya mártó edényem,
Nincs gyertya mártó legényem!
A' Patikáros leánya,
Törvény szerint azt kivánnya:
Hogy szüntelen egy folytába,
Törő légyen Mozsárjába.
A' Mészáros lyánya kövér,
Meg sűrűdött benne a' vér,
Válogathatt húst javába,
Csak far-tő kell a' markába.

(Qu. 96. sz.)

10.

Csak azért szeretem a' Magyar Menyetskét,
Hogy meg tudja főzni a' borsos levetskét.
Csak azért szeretek az al-földön lakni,
hogy nem magos a' lyány, ell érem csókolni,
Csak azért szeretem a kassai szabót,
hogy meg tudja varrni a magyar nadrágot.

(Qu. 88. sz.)

V. ö. Nyőr VII. 192. l.

11.

A' minap egy szép lyánka belém szeretett,
Meg-is ölellt, meg-is csókoltt, haza vezetett,
Az ágya-is meg vetve vólt,
Kár, hogy az annya otthon vólt!
Jaj! ha az annya otthun nem lett vólna,
Ki világos, ki virattig mulattunk vólna.
De az annya otthon vólt
Kevés vólt, Be nagy kár vólt!

(Qu. 33. sz.)

12.

A' Barátok, a' Barátok
Fa czipőben járnak,
Azok élik világokat,
A kik eggyütt hálnak,
De én szegény, de én szegény
Csak egyedűl hálok,
Elől hátúl kaparázok,
Semmit sem találok.

(Qu. 47. sz.)

V. ö. Erdélyi, III. 191. sz.

13.

Betyár ének.

Kortsmárosné hallya kend,
Hej! be fene asszony kend,
Hogy nincs kennek gyertyája,
Hogy világítna nálla.
Hej! de soká nyitod ki
Majd meg fagyok ide ki
Szűr nincs rajtam, se bunda
Csak egy kis szürke guba.

(Qu. 16. sz.)

5—8 sorát v. ö Gyulai-Arany II. 80. l. 25 szám 3. vszakban.

14.

Sárga Csizmás Miska sárba jár,
Panni Patakon túl reá vár,
Ne várd Panni Miskát, nagy a sár,
Sárga Csizma sárba nagyon kár!
Ha a' vizen alt'-is mehetne,
A' sáron ált' még sem jöhetne,
Ne várd Panni Miskát, nagy a' sár,
Sárga csizma sárba nagyon kár!

(Qu. 74. sz.)

V. ö. Thaly, Vit. én. I. 332. l. Kriza, Vadr. 265. sz. — Gyulay-Arany II. 31. sz.

15.

Úgy meg vertem a' Birót,
Talán ugyan meg-is hóltt,
Isten uttse! nagy kár vólt,
Ha ez a' Biró meg hóltt,
Talán ugyan Bátyám vólt,
Mert néki-is ollyan vólt.

(Qu. 34. sz.)

V. ö. Kriza, Vadr. 305. sz. — Gyulai-Arany III. 220. l.

16.

Majd meg lásd, majd meg lásd,
Ha meg fogom a' szoknyát,
Ha meg fogom a' szoknyádot,
Meg csókolom két orczádot,
Majd meg lásd, majd meg lásd!

(Qu. 73. sz.)

V. ö. Erdélyi, II. 366. sz.

17.

Estve van már a' falúba,
Készűl a' lyány a' fonóba,
Barna legény az ablakra,
Oda fagyott az ajaka,

V. ö. Gyulai-Arany II. 247. l. (Qu. 75. sz.)

18.

Töri Kati a' lencsét,
Várja a' jó szerencsét,
Mikor viszik a' padra,
Recseg a' nád alatta.

(Qu. 27. sz.)

19.

Ell vettem én a' Nagy lyányt,
Mit csinálok véle?
Jésus, Jósef, Szüz Mária!
Szabadics meg tőle!

(Qu. 51. sz.)

V. ö. Kriza, Vadr. 304. sz. — Erdélyi, III. 203. 316. sz.

20.

A' vén Dadérúl.

Az én uram vén,
Mint a' f...s gém,
Isten engem úgy segéllyen!
Nem szeretem én.

(Antonii Szirmay Poemata, elegiae, epigrammata, versus tam latini quam ungarici etc. 73. l.)

Közli: Kőnig György.

ADATOK AMADE LÁSZLÓ ÉLETÉHEZ.

Első közlemény.

A mi Amade Lászlóról eddig ismeretes volt, azt összeszedi, megrostálja és bemutatja Négyesy László derék könyve (Várkonyi báró Amade László versei. Összegyűjtötte, bevezette és jegyzetekkel kisérte Négyesy László. Olcsó Könyvtár. 309. sz.). Szűkszavú életírása, kritikai méltatása, összes ismert verseinek pontos és hű kiadása mind együtt van. Irodalomtörténeti körökben azonban ismert dolog volt, hogy Véghely Dezső veszprémi alispán birtokában egy jelentékeny gyűjtemény van az Amade család irataiból. Véghely igérgette is, hogy közzéteszi e gyűjtemény ama részét, mely világot vet Amade László életére, de igérete beváltásában meggátolta a halál. Rengeteg oklevél-gyűjteménye 1899. tavaszán a M. Nemz. Múzeum birtokába jutott.

Az Amade-iratok Véghelyhez a báró Üchritz család marczaltői levéltárából kerültek a család szivességéből. A gyűjtemény föltétlenül hiteles. Atlapoztam ez irásokat, összegyűjtöttem belőle a költőre vonatkozókat s munkám eredményét ezúttal teszem közismeretessé. Itt-ott hézagok maradtak még most is, de nagyjában elég teljes már az Amade László életrajza. Az az egyéniség, melynek egyes vonásait verseiben maga rajzolta elénk, immár kidomborodik egészen.

Az eddigi életrajzok teljes foglalata — Négyesy szerint — a következő:

»Báró Amade László 1703-ban, márczius 12-én született a pozsonymegyei Böősött (?). Atyja, báró Amade Antal aranysarkantyús vitéz, anyja Horváth Simonchich János personálisnak Mária Rozália nevű leánya volt. Családja egyike volt Magyarország ős főnemesi családjainak, mely a Guthkeled nemzetségből származtatta magát, 1628-ban (Lehóczky szerint 1622-ben) nyert báróságot s előnevét a pozsonymegyei Várkonytól vette; nevezték magukat egyszersmind Marczaltó örökös urainak is, László pedig czímében Böős és Baár és a berencsi vár és uradalom örökös urának írta magát. László tanúlmányait részint a jezsuiták nagyszombati egyetemén végezte, hol 1722-ben egy latin vitabeszédet mondott el nagy hatással és adott ki *Victor in proelio S. Ivo* czím alatt, részint pedig Gréczben, hol 1725-ben a philosophia doctorává avatták. Hazatérvén, 1729-ben eljegyezte s nőül vette báró Orczy Zsuzsánnát, »de vele kevés ideig élt.« Katonaságra adván magát, az 1734-ben fölállított Hávor János-féle huszárezredben mint kapitány szolgált. Másodszori házasságra lépett Veltzl Mária Paulinával, de tőle, úgy mint első nejétől, gyermeke nem lett. 1742-ben a nemesi felkelő seregben ezredes-kapitány volt, 1744-ben pedig, kimutatott jeles tulajdonaira való tekintetből, generáladjutáns lett. Megválván a katonaságtól, 1750-ben a pozsonyi udvari kamarához valóságos tanácsossá neveztetett s e hivatalát aztán életfogytig viselte, mialatt 1751-ben aranykulcsossá is lett. Meghalt föl-baári jószágán, a Csallóközben, 1764. deczember 22-én; eltemették a Szent-Antalban levő családi sírboltba.« — E szűkszavú életrajznál most már többet mondhatunk.

Születési helye ezután is bizonytalan. A mikor született, még nem zajlott le a Rákóczy fölkelés. Nem sokára megtörtént az is s a csaták kalandos világa után új világ következett: egyike a legsivárabbaknak a magyar nemzet történetében. Kifáradt mindenki a hosszú csatákban, egész vidékek pusztává lőnek s a nemzet nem tudta élvezni a békét, a mit annyi vér árán valahára megszerzett. Idegenek ültek be sok helyen a magyar birtokba, nőtt az adósság a régi nemesek birtokain. Míg a főurak az országgyűléseken, az udvarnál nagy parókákban, simára borotvált képpel jártak-keltek, a kisebb nemesség henyén töltötte az időt, evett-ivott, káromkodott és aludt.

Az Amadék hajdan híres faja régóta csendes familiává lett. A mi középkori oklevél van a Véghely-gyűjteményben rájuk vonatkozó, egy se beszél országos eseményekről. Az újabb kor felé közeledve pedig szaporodnak a vagyoni kérdéseket tárgyalók. Még voltak birtokaik tekin-

télyes számmal Pozsony, Győr és Komárom megyékben, a Csallóközben, a virágzó híres Aranykertben, de már adósság is nyomta. A László apja, Antal báró nem volt szereplő ember. Úgy látszik, nem is mozdult ki birtokából. De nem parlagiasodott el teljesen, verseket is faragott, noha kevés tehetséggel s látszik, hogy rajta volt, miszerint ember legyen a fiából. Nagyszombatra küldte tanulni a jezsuitákhoz, majd Gráczba. Ellátta bizonyára bőven jó tanáccsal, intésekkel, kellő pénzzel azonban aligha.

Költőnk e korából igen kevés adat maradt reánk. Egy-két levél, diák nyelven, illő tisztességtudással írva (M. Nemz. Múzeum, levéltári növedék napló: 1899/35. 1722—1724.), egy névnapi köszöntő vers atyja tiszteletére (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1720. márcz.). Egy ünnepélyes fogadás, a mit Gráczban tesz, erős esküt esküdvén, hogy soh'se jár kávéházba, kocsmákba, nem játszik pénzre semmi szerencsejátékot s mindenben a szent atyák hűséges tanítványa lesz (M. N. Múzeum, kézirattári növedék napló: 1900/14. 1724. máj. 19.). 1725-ben már doctor philosophiae.

Az első fejlődés kora minden költőnél érdekes, ám Amade Lászlóról alig tudunk valamit. Hogy verselési kedvét atyjától örökölte-e, szintén kérdés. Nyilvánvaló, hogy korán verselgetett. És nem tudákosság, nem dicsvágy, hanem természetadta ösztön buzdította. Leveleiben alig emlékezik meg poéta voltáról. Ellenben sűrűn idéz classicus költőkből, kivált Vergiliusból és Ovidivusból. Úgy látszik, ezek voltak kedvenczei. Csak a 20-as évek végétől bővülnek meg ez adatok. Ekkor mint pezsgő, forrogó vérű ifjú áll elénk, de már kialakult jellem, a kin többé az idő nem sokat változtat. Kicsit kiforr, kicsit meghiggad, de alapjában ugyanaz marad.

1726 táján került László Pozsonyba. 1727-ben már minden esetre ott volt. Valószínűleg atyja küldte föl, hogy itt kiképezze teljesen magát s megtanúlja mindazt, a mit egy nemes úrfinak tudnia illik. Az öreg tovább is gondolt. Hogy házasságot kössön a fiú, atyja óhaja szerint, jó családból való, jó erkölcsű leánynyal s hogy előmenetele legyen, régi nevéhez méltó. Pozsony volt akkoriban az ország legelső városa. Közel Bécshez, a császárvároshoz. Valami sajátságos világ ez, minden idegenszerűségén is átcsillog a magyar zománcz. Itt tölti idejét a László nagy patronusa, a »herczeg«. Igen nagyszámú ez aristokratia. Hívek a császárhoz, de nem keresik kegyét szolgai módon. Képük ugyan nem magyar, hajukat parókával borítják, bajszukat, szakállukat lenyesik, de czifra tarsolyos, kardos, zsinóros huszár áll a kocsijukon. Kiváló férfi nincs közöttük egy sem, de jólelkű, becsületes úri emberek. A nagyobbak közül egész udvar van s fenn is tartják méltóságukat, de minden mutatja, hogy nem a császári udvariak közül valók, a kiket merev bábbá srófolt a spanyol etiquette. Szeretik a jókedvű mulatságot, tánczot, evésivást, csengő kelyhet, víg zenét. Vetekednek a pompás paripákkal, sújtásos, ragyogó ruhákkal. Ezek az Eszterházyak, Zichyk, Pálffyk és a többi. Itt van Grassalkovich Antal is, még csak kincstári titkár, de nagyramenendő fiatal ember, ki bámulatos pályát fut be. Két dolog viszi előre őket: a szerencse és a női kegy. De nem lesznek dölyfösekké a legma-

gasabb polczon sem. Nem is németesednek el még teljesen. (P. o. Grassalkovich magyarokkal mindig magyarul levelez.) Már a főrangú nőkről kevesebb jót mondhatni. Itt már inkább divat a németek majmolása. A mi kevés szerelmi lyra van e korból, valami sajátságos sentimentalis jellegű, teljesen elütő a magyar szellemtől. És ebben a szellemben udvarolnak a gavallérok a dámáknak s húzatják nekik a divatos érzékeny német nótákat, majd újra magyaros tűzzel tánczolnak kivilágos-kivirrad tig. A polgárság érdeklődéssel veszi körül egy-egy nagy úr házát, mikor az ebédet ad. A sok kocsi közt egy-egy egyházi úré is megjelenik, benne ül egy fehérhajú nyájas öreg püspök vagy apátúr. És így élnek. Semmi magasabb eszme nem szárnyal közöttük.

Odahaza, az Amade birtokon nem olyan élet folyt, a miből sok jót lehetett volna tanúlni. Hogy a László fiatal éveibe mennyire játszott bele az apja s anyja közti viszály, bajos megállapítani, mert az erre vonatkozó okiratok nem említnek évszámot. Amade Antal alapjában jó ember volt, kicsit lágy, kicsit gyámoltalan, egyáltalán nem férfias. Az anya rideg és szívtelen. Nem szenvedhette férjét s mikor az öreg Horváth Simonchich János nagyon elbetegesedett, hozzá költözött, sőt holta után is ott maradt. Hiában hívta férje vissza. Sok furcsaságot beszéltek össze az emberek erről: hogy Amadéné az urát nem szenvedheti, annyira elhizott és úgy horkol, hogy az útczára kihallatszik stb. Annyi tény, hogy a férj meg-meglátogatta feleségét. Állandóan kérte, hogy térjen vissza. Hiában. Ridegen felelte, hogy neki Amade Antal nem férje és László nem fia. Azt is beszélték, hogy az ilyen látogatások után az asszony kifüstöltette a szobát, mintha a sátán járt volna ott. Sokszor bezárkózott. Azzal védekezett, hogy Antal és László fegyveresekkel jártak nála (M. N. Múzeum ltár 1900/3. 1741. febr. 4.). Az kilátszik, hogy az öreg Amade nem volt igazi férfi, Amadéné meg nagyon is férfias. Egyszer a férje távollétében rajtaütött a báári és böősi kastélyra s a szó szoros értelmében kirabolta. A sok drága perzsa szőnyeget, velenczei tükröt, diófa bútort (előkelő módú udvarház lehetett), arany, ezüst kösöntyüket, násfákat halommal vitték el. Amade Antal keserves gondolatok között szedte listába (M. N. Múzeum ltár 1900/3. XVII. sz. év nélkül).

Csupa háborúság az egész családi életük. A középkori vadság, erőszakosság maradványa ez, de más formában; csak olyan visszataszító, de nem olyan veszedelmes. Amade Antal másik fiának, Péternek (úgy látszik, korán elhúnyt) feleségével sincs soha békesség. Pöröl körömszakadtig: először Antallal, aztán Lászlóval. Jaj, ha egyik a másik birtokába téved! A barmot elhajtják, a cselédet elverik. Péterné maga »adtateremtettézi az embereket, veri a mellét, nem dámához illő módon viselkedvén« (M. N. Múzeum ltár 1900/14. XVIII. sz. é. n.). Péterné fia, Tádé, kissé léha, kissé közönyösebb ember, de az anyja őt is sarkantyúzza egyre. Az egész rokonság eleven darázsfészek. Az Amadék között föltétlenül László a legjobb anyag: heves, indulatos lényén keresztülcsillognak erényei, melyek egész életében nem hagyják el: a szívjóság, a ragaszkodás és a hitbuzgóság.

Ez időben Pozsonyban van Eszterházy herczeg udvarában. Húsz-

egynehány éves fiatal ember, eleven, jókedvű. Bizonyosan írt már verseket is. A herczeg végtelenül szereti »az ő Amadéját«. Ez idő körülbelül a László életének legboldogabb szaka. Sok pénzt elkölt, de van is láttatja: csillogó úri ruhája van, teszi a szépet a dámáknak. Mikor csak úgy csikorog a hó a járókelők lábai alatt, ők pompás szánkán hajtanak csengős lovakkal, olyan gyönyörű dámák ülnek a szánkában, mintha egy-egy istenasszony volna mindegyik (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1729. jan. 29.). Mikor Eszterházy Imre zágrábi püspök consecratiója van, teljes nap és éjjel áll a vigalom s ha Amade László magyar nótát hegedűl, a herczeg és a bán úr is tánczra perdűlnek, csak úgy ropognak belé! (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1728. márcz. 11.).

Az öreg Amade fejét csóválta odahaza. Neki hiában dicsekedett fia, ő csak azt látta, hogy örökösen pénzt kér. Kártyás, mulató, pompás ember híre volt Lászlónak. Irigyei, rágalmazói is akadtak. Hogyne? mikor a herczeg kegyében állt. Szó sincs róla, élvezte fiatal életét túlságosan is, pénzt meg az öreg szűkösen küldött s egyre nőtt az adósság, mint valami lavina. A czifra, sújtásos ruha, rojtos csizma, moldvai paripa drága pénzbe kerűlt. Amade Antal fogát szítta mérgében. Hagyján, hogy a felesége úgy kifogott rajta, de egy magyar nemes patriarcha a saját házában s legalább a fiának parancsol. Annyira nem kímélte, hogy még Eszterházynak is vádoló levelet írt róla, mert kevés örömet lát fiában (M. N. Múzeum ltár 1900/3. 1728. márcz. 4.).

És nem akar komoly dologra gondolni. Még mindig legény ember. Az apa özvegy Hochburg grófné leányát szánta neki (előbbi levél), szó volt bizonyos móri kisasszonyról is (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1729. márcz. 21.), de mindez csak tervnek maradt. Romantikus motivumok aligha jöttek szóba. Amade László udvarolhatott itt is, ott is, viszonyai is voltak valószínűleg, egy-egy tüzes vagy kesergő verset is írhatott ehhez-ahhoz, de a mi a házasságot illeti, ott hűségesen hallgatott atyjára, mint jól nevelt nemes úrfihoz illik. De mikor pénz nélkül nem lehet dámáknak udvarolni. Ujabb meg ujabb adósságokba verte magát. Akadtak jóakarók is, mint az öreg Balassa György, a ki jótállott érte (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1729. jan. 29.); kerültek uzsorások is, a kik hálójukat rávetették a vergődő ifjúra (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1729. márcz. 29.). Érthető, hogy az apa sok rosszat hallott róla. De a herczeg csak mosolygott a sok keserű vádra s azt iratta vissza az öreg úrnak, hogy adjon csak három falut a László saját kezéhez, majd meglátja, milyen jól fog gazdálkodni (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1728. márcz. 11.).

A László soraiból egyre jobban elvesz a fiatalos vígság, csupa panasz minden levele. Egyre sűrűbben irogat haza s egyre jobban belemerül az adósság kátyújába. Elhiszszük, hogy jó része volt ebben könnyelműségének, azt is elhisszük, hogy odahaza se volt bőven pénz, de mégis a fiú pártjára állunk. Az öreg lusta közönnyel fogadta a sok pénzkérést, olykor meg föl-fölpattanva s ilyen hangulatban úton-útfélen mutogatta a fia leveleit, melyekben keserűen panaszkodik, hogy már a becsülete

is koczkán, ha soká így tart a dolog (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1728. máj. 4.).

1729-ben végre jó fordulat állott be: az öreg végleg kiengesztelődött fiával. Július 21-éről van keltezve az egyességlevél (M. N. Múzeum ltár 1900/3.). László töredelmesen bevallja könnyelműségét s javulást igér. Adósságait rendezik s ő kötelezi magát teljes visszafizetésre. Ugyanez évben, talán ugyanakkor eljegyzi s feleségül veszi báró Orczy Zsuzsánnát.

A következő évekről kevés az adat, az egyes okmányok közt jelentékeny hézagok vannak. 1730. február 27. Pest. (M. N. Múzeum ltár 1899/35.). László teljes kétségbeeséssel ír atyjának. Segítséget kér, hiszen atyja óhajára ment bele ebbe a házasságba, a mely kész pokollá tette életét. Feleségét elidegenítették tőle, nem is akar vele jönni, feleségétől s felesége családjától csak bántalmakat nyel, olybá veszik, mint egy ebet. Hogy mi történt közöttük? nem tudni. László leveleinek is olyan a stilusa, mint verseié. Halmozza benne a kifejezéseket, szinte árad a nyelv. Igy beszélnek azok az emberek, kikben az érzelem a korlátlan uralkodó. Olyan közvetlen, hogy őszinteségét kétségbe vonni nincs okunk, de biztosra vehetjük, hogy túloz.

Van Amadénak egy költeménye, a »Nőtlen és házasélet«. Bodnár Zsigmond azt hiszi (»Csöndes emberek«. Pesti Napló 1876.), hogy e versben a költő saját házaséletét rajzolja. Négyesy (i. m.) ellenben egyszerűen dévaj gúnyiratnak tartja a házaséletről, a melyben talán fölhasználta Amade saját élete motivumait is. Meglehet. Tulajdonképen az se biztos, hogy első vagy második házassága korában írta. Abban Négyesynek igaza van, hogy a költők műveiből nem szabad összeállítni életrajzukat. Bajos e költeményből próbálni jellemezi Amadénét. Általában nehéz szellemes ötletekből életrajzot írni adatok híjján.

A következő okirat 1730. szept. 7-éről kelt (M. N. Múzeum ktár 1900/14.). Ekkorra már sok minden megcsendesedett. Amade László kibékült feleségével, ki ekkor áldott állapotban van. Kijelenti atyjának, hogy szent újból a békesség köztük, mert atyja megigérte, hogy kiadja örökségét. Egészen atyjára bízza, hogy adjon annyit, a mennyit jónak lát. More patrio. Az öreg báró úr akar maradni a maga földjén élte végéig, keményen tartja fiát, noha már az is férfi. A fiatal báró részt akar magának, földet, telket, a hol gazdálkodhassék, hogy ne legyen felesége kegyére szorúlva. Nem gyermek többé, nem is legény, hanem nemsokára apa. Az apai érzelmekre appellál. Minden szavában tisztességtudó apja irányában, mint úri magyar emberhez illik. Az osztály megtörtént.

A következő esztendőből újra találunk egy levelet, melynek előzményei ismeretlenek. Ezt a herczeghez írja Amade László (M. N. Múzeum ltár 1899/35. 1731.). Nem tudni, miért, kiesett a nagyúr kegyéből s e levélben szokott áradozó stilusában könyörög bocsánatért. Pillanatnyi kétségbeesésében szinte férfiatlan módon esdekel, de e levélben fölcsillan a nemes ércz is. Csak arra kéri a herczeget, hogy legalább a hadseregheż juttassa be, hogy kiengesztelve bűneit, vitézül harczolva essék el.

Nemsokára változás áll be. Felesége meghal. Egy leánya maradt tőle, Zsuzsika. Egyik későbbi levelében említi (M. N. Múzeum ktár 1900/11.

1755. ápr. 29.). Azt hiszem, nagyon hamar elhalt, mert semmi több emlékezet sincs róla. Felesége halálát se említi, de 1733-ban már új házasságra készül lépni s azt mint katholikus ember nem tehette volna első felesége életében. Eddig úgy sejtettük, hogy a házastársak elváltak, de ez bizonyossá teszi, hogy a nő meghalt. 1733-ból kelt levelében (M. N. Múzeum ktár 1900/14. 1733. okt. 4.) írja László atyjának, hogy kérőben van: a familia jó, a leány ritka szelid, hozomány is lesz, csak atyja beleegyezését kéri. Hogy a leánykérés miért maradt el, újból nincs rá válasz.

Amade Lászlót megint elkeseredve látjuk. Szemére veti apjának, hogy egyre követel rajta, holott semmije sincs (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1734. márcz. 24.). Egy más hosszú iratban (M. N. Múzeum ktár 1900/14. XVIII. sz. é. n.) összefoglalja panaszait, de nem a régi könyörgő, alázatos hangon, hanem méltatlankodva, forró haraggal. Ismerve László tiszteletét atyja iránt, elhiszszük, hogy igaza van. Vádolja atyját, hogy kiparancsolja Baárból. Ám jó; ő menne, de hová? Egy földlyukban is ellaknék, csak lehessen. Olyan koldús, hogy nem is gazdálkodhatik: földje ugar marad, kastélya beroskad. Marháit elszedi az öreg s a saját bélyegét vereti rájuk. Kér és fenyegetődzik egyszerre. De mégse akarja törvény elé vinni a dolgot.

Nem is vitte. A pozsonyi szép napok elmúltak. Szerencsétlen első házassága azonképen. Könnyelmű lelkében se a jó, se a rossz nem hagyott mélyebb nyomot. Örömében szinte tombol, fájdalmában szinte vonaglik, de az érzelem erős kitörésével együtt veszít az érzelem maga is. Amade László új életet kezd, otthagyja ősi birtokát s régebben említett vágyát tölti be, kardot köt, katonának áll.

Messze idegenben, őt nem érdeklő harczokban ontotta vérét akkor a magyar. Károly császár szolgálatában. A lengyel trónörökösödés volt a háború oka s a kérdés igen tág hullámokat vetett. A XVIII. század első felének általános közönyössége a magyar nemzetre is ránehezedett. Nagy Törökországban bujdosó Rákóczy fejedelemért senki sem akart fegyvert fogni, de olasz földre elmentek küzdeni a császárért. A loyalis aristokratia síkra állott: Pálffy Lipót, Károlyi Sándor, Hávor János és mások huszárezredeket szereltek föl. A háború az osztráknak meghozta a szokott kudarczot, de a magyar huszár kardját megtanulta becsülni az ellenség. Amade László a Hávor huszárezredébe állott.

A költő legszebb levelei e hadjáratból valók, 1735-ből, melyeket atyjához ír (M. N. Múzeum ltár. 1899/35.). A katona élet összes nyomorúságát leírja benne. Élénk, közvetlen és jellemző minden sora. Úgy látszik, szervezete nem a legjobb volt, sokat panaszkodik az olasz éghajlatra. Szidja a czudar országot, a hol nincs kályha s a tél esős, hideg; éhséget, hideget szenvednek, lovai elhullanak, maga beteggé lesz. Panaszkodik, hogy atyja nem ír neki, nem segíti, újra nyakig ül az adósságban, mindene zálogban. A had is el van keseredve, szökdösnek egyre-másra. A tisztek irigykednek egymásra, sok a perpatvar. Szemére vetik, hogy »dámákkal koczkázik .... előtte a franczia Cupido«, pedig beh másképen van! A mellett állandó a harcz a spanyolokkal, kiket a

világ legistentelenebb népének nevez. Kemény faj is volt bizonyára Európa legharczosabb népe.

Érdekes, hogy házassági terveit itt se hagyja el. Éjjel-nappal nyeregben ül, paripája sarat gázol, kardja vért iszik s mégis folyton házasságra gondol. De nincs hozzá pénze. Már emlegeti, hogy elveszi régi szeretőjét, a ki se szépség, se familia. Majd képtelen terv villan át agyán: elveszi egy talján halász leányát s a pokolba hagy mindent. Majd a kétségbeesés éjjelében — mint máskor is — egyszerre nemes gondolatok szállják meg. Elkeseredik az Amadék romlásán s megindúlva fordúl ősz atyja felé, ki odahaza portáján hallgat nagy közönyösen s kívánja, hogy hordozza a zászlót annyi esztendőkig, a hány csillag van az égen.

Ez a kép egyik fele. Fordítsunk a másik felére. Ismeretes Amade Lászlónak pompás katona-dala: »A szép fényes katonának arany gyöngy élete.« Érdekes volna tudni, mikor írhatta e dalt. Nem valószinű, hogy a hadjárat alatt, vagy előtte vagy utána. De mégis bizonyság e vers arra, hogy voltak víg perczei is, maradtak kellemes visszaemlékezései is.

Finom női kéz irta levelek is kerültek elő Amade Lászlóhoz írva (M. N. Múzeum. 1899/35. XVIII. sz. é. n.). Irójuk magát Gazola grófnénak nevezi s Casaleból és Veronából keltezi leveleit. A név olasz, a levelek németül írvák. Érdekes egyéniséget mutatnak e szerelmes sorok. Előkelő grófné, ki több gyermek anyja s kit férje elhanyagol szeretői miatt. Veszedelmesen szép dáma lehetett, kiért bomoltak a tiszt urak s kinél víg estéket lehetett tölteni. Öntudatos büszkeséggel ír erről a grófné, de Amadéval szemben csupa nőies lágyság és gyöngédség. Tömérdek hízelgő névvel halmozza el, részletesen leír minden apróságot. Egy generális estélyére csak úgy megy el, ha Amade is ott lesz. Tüzes vér loboghatott benne. Egyik levelét ágyból írja betegen; írja, hogy tegnap is ágyban feküdt, de azért kilovagolt mindkét nap. Tegnap amazon volt, ma vadásznő. Hol pajkosan enyelgő, hol bús, de mindenütt kedves, finom és szerelmes. »Muthwilliger Cavaliernek« szólítja meg egy levelében, majd enyelegve »unglaubiger Tomasnak«, »hoffertiger Lucifernek« hívja lovagját. Bizonyára nem a kétségbeesett, nyomorgó Amade László hódította meg, hanem a délczeg huszárkapitány, a »szép fényes katona«. Amade maga is említi, atyjához írván, hogy őt vidámnak tartják. Noha hozzáteszi: »ad fallendas opiniones hominum id facio« (M. N. Múzeum ktár. 1900/14. XVIII. sz. é. n.). Pedig nincs igaza. Ő alapjában véve optimista lélek, csak sanyarú sorsa keseríti el. Mély vallásossága a legvégső kétségbeesés lejtőjén visszatartja. A mi kevés philosophia van benne — kivált későbbi éveiből — az mind derült humor.

Egy nagyobb kellemetlensége is akadt. Bolognában egy asszony vádat emelt, hogy meglopták. Amade nem tudta előadni a bűnöst s rosszakarói e miatt börtönbe juttatták. 1735 végén onnan ír levelet. Ártatlansága kiderült (valószinűleg nemsokára), a tolvaj katona előkerült — rögtön ki is végezték — s Amade szabad lett újra. Gazola grófné azt írja, hogy neki is része volt a kiszabadításban. E levelekből megtudjuk azt is, hogy legényei igen ragaszkodtak hozzá s hogy kötelességét

pontosan, vitézűl teljesítette mindig. Hamar is emelkedett. Először csak főhadnagy, de nemsokára kapitány. Se nevére, se nemzetére nem hozott szégyent. Nem dicsekszik hőstetteivel, de méltó önérzettel írja: »intactae famae, immaculatique honoris« szolgált (M. N. Múzeum ktár. 1900/14. XVIII. sz. é. n.).

1736-ban sorsa jobbra fordúlt. Újra megházasodott, elvévén Weltzl Paulina Máriát. Amúgy katonásan nyélbe ütötték a házasságot. Nyolcz nap alatt — mint atyjának írja — ez évi július 27-én, megvolt a matrimonium. Dicséri feleségét, a ki »rendes, jámbor, jó és gondos személy«. Morva nemesi családból származott s kelengyéje is volt bőven. László egész nekividúltan ír róla s kéri atyja áldását (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1736. júl. 31.). Egyszeriben megfeledkezik minden keserűségről s várja az öreg úr látogatását. Felesége szerette volna otthagyatni vele a katonaságot, de ő nem volt hajlandó rá. A tábori élet nyomorúságai elmúltak, Leutzun generális úgy szereti őt, mintha saját fia volna (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1736. szept. 19.).

Az öreg Amade soh'se felejtette el fiának, a mit ellene vétett. 1736. február 25-én megírja testamentumát (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1736. febr. 25.). Keserűen vádolja fiát benne, hogy kártyás, pompás és a többi. Bármekkora adósság is nyomta az Amade birtokot, bármilyen szűkös viszonyok közt él László, az öreg úr fontosabbnak tartja, hogy jelentékeny összeget hagyományozzon a ferenczes barátoknak s egyéb vallásos czélokra. A hajlott kor már nagyon elkeseríthette s fátyolossá tehette világos látását. Egy malmot is említ, a mit a László esetleg leendő gyermekeinek hagy, nem magának Lászlónak, mert nem érdemes rá. Csak a végrendelet búcsúzó szavainál enged a hidegség. A következő év április 8-án elhúnyt Amade Antal.

Harmincznégy esztendős volt Amade László, mikor atyja örökébe lépett. A katonaságtól nem vált még meg. 1742-ben lesz ezredes-kapitány, később 1744-ben generál-adjutáns. Azonban 1740-től egész haláláig vagy birtokain vagy Pozsonyban tartózkodik.

Felesége révén némileg javúlt anyagi helyzete. Több birtokukat kiváltották a zálogból. De ez csak ideig-óráig tartott. Amade László sehogy se tudta lábát szilárd talajon megvetni. A sors is üzőbe vette: marhavész, Duna áradása pusztították javait. Minden bizonynyal ez idézte föl azt a visszataszító pört, a mibe anyjával bonyolódott.

Már az öreg báró halála után néhány hónappal ír Benedek győri apát részvétlevelet Amade Lászlónak (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1737. aug. 8.). Említi benne a László anyai jussát, a mihez teljes jogot formálhat. Anyját hibáztatja, ki otthagyta férjét, a »szegény urat«, sőt ki is rabolta. Atyafiságos egyességet nem javal, mert annak örve alatt megcsalják az embert. Keresse a primás kegyét, ki jóindulattal van iránta.

A dolog úgy állt, hogy Horváth Simonchich János vagyonát két leányára, Amade Antalnéra és Szúnyogh Lászlónéra hagyta, olyan föltétellel, hogy kamataiból éljenek s a pénz gyermekeikre szálljon. Ez volt ama pénz, a melyből László nem látott semmit. Maga azt írja, hogy először szép szerével akart czélt érni, csak hosszú lelki küzdelem után szánta rá

magát, hogy törvény elé vigye a dolgot (M. N. Múzeum ktár. 1900/14. XVIII. sz. é. n.). Antalné nem engedett. Hagyta, hogy a dolog törvény elé kerüljön, sőt maga is megtetézte a pört saját követeléseivel és vádjaival.

Az erről szóló sok írás jellemző képét adja az akkori magyar pörös eljárásnak. Se vége, se hossza, csupa contradictio és appellatio. Gyötrelem, a míg végigolvassa az ember. Közben a rokonság, jó barátság is be-beavatkozik. Gróf Pálffy János és többen ki akarják őket békíteni (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1737. okt. 19.). A lágyabb anyag, a fiú engedne is, de az anya egy hajszálnyit sem. Mindkét fél jellemzően viseli magát. László hol heveskedik, keserűen fölhányja anyja tetteit: hogy ridegen elfordúlt tőlük, hogy rajtaütött a férje kastélyán, hogy eltékozolta vagyonukat; hol a teljes tisztelet hangján kéri anyját, hogy hajoljon; visszavonja, ha mi rosszat szólt volna ellene. Antalné rideg és merev, nem védekezik, hanem vádol. 1738-tól 43-ig húzódik a pör (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1738—43.). A vége is jellemző: a vas asszony marad fölül. László minden követelését föladva kiegyezik vele s illő fiúi alázattal megy keze csókolására (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1743. márcz. 6.). Egy év múlva a rideg asszony még elzárkózottabbá lesz: többé nem báró Amade Antalné, hanem Soror Paula Mária a bécsi orsolyita kolostorban. »A szenteskedés régi mánia nála« — írja róla fia egy keserű perczében (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. XVIII. sz. é. n.).

Vendéglátó házat tartott Amade László, sok jókedvű vigasság esett az ő házában. Feleségének írja egyszer, hogy jó lakomáról gondoskodjék, »denn ich werde eine Menge Fresser und Sauffer abgeben«. De ugyanannyi pörpatvar és czivódás is történt. Magyar ember szokása szerint nagyon húzott atyafiaihoz és mégse tudott velük összeférni. Az ángya, Amade Péterné folyton szította a parazsat. A férfiak kevésbbé veszekedők. Tádé alapjában jó embernek látszik, ki szivesen fölkereste a László atyafiságos hajlékát. Péterné azzal is fenyegette a fiát, hogy kitekeri a nyakát, ha még egyszer találkozik Lászlóval (M. N. Múzeum ltár. Személyek szerinti iratok. Amade László lev.). A két rokon között egyre jobban elmérgesedett a viszony. Már kezdik egymást kölcsönösen vádolni; Tádé azzal, hogy László minden dolgába beavatkozik, házasságát is ő rontotta el; László azzal, hogy úgy vadászik az ő jószágaira, mint a nyulakra (előbbi levelek). Végre Péterné annyira lovalta a fiát, hogy kihívatta Lászlót kardra és pisztolyra. Lászlónak égnek állt e hírre minden hajaszála (M. N. Múzeum ltár. 1900/11. 1207. Fol. Hung. I.) és sietett valahogy kiigazítani az osztályt. Nem mintha félt volna, mert ugyan mitől félhetett az ezredes-kapitány, a ki annyiszor állt golyózáporban és suhogó kardok között, de csontig elborzadt arra a gondolatra, hogy atyafia vérét ontsa!

Mert ő nagyon ragaszkodott övéihez, épen úgy, mint valaha atyjához. Csakhogy a mint atyjával illő tisztelettel bánt mindig, fiatalabb véreitől viszont megkivánta a tisztességet. Az ős régi magyar patriarcha vér folyt benne is. Neki is megvoltak a hibái: heves, indulatos ember volt, túlérzékeny s ilyenkor a szenvedélyességig tudta izgatni magát,

haragjában durva és érdes. Művelt ember volt, de finommá nem tehette a tábori élet s a Dunántúl elparlagiasodott nemes urainak társasága.

Amade László második házassága se volt szerencsés. Majdnem az a sors érte, a mi atyját, azzal a különbséggel, hogy neki nem jutott olyan szerencsétlenül visszás szerep, mint atyjának.

Weltzl Mária Paulina alakját nem rajzolhatjuk meg biztos körvonalakkal. Férje szerette őt, szeretettel emlékezik meg róla mindig másokhoz írt leveleiben is. Morvaországból származott, nem is tanúlt meg magyarúl soha, németűl leveleztek Amadéval, sőt azt sem akarta, hogy férje magyar kocsist fogadjon (M. N. Múzeum ltár 1899/55. 1736. szept. 19.). Amade nem csinált belőle nemzetiségi kérdést.

1746-ban elhagyta Amadéné az urát. Ez év augusztus 21-éről kelt Amade levele feleségéhez (M. N. Múzeum ltár 1899/35.), melyben elmondja az esetet. Megvallja tisztára, hogy vétkesnek érzi magát, mert feleségét úgy arczul verte, hogy orra vére eleredt, háromszor a karjára ütött s goromba szavakkal illette. De miért? azt nem írja. Nagyon meglehet, hogy valami csekélység volt az oka. Amade heves természetét ismerve, föltehető. Érdekes e levél, mi teljes bűnbánat hangján van írva. De a nő nagyon szivére vette a dolgot. Azonnal nővéréhez utazott s vissza se tért többé. Amade még ángyának is írt (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1746. aug. 21.), kérve közbenjárását. Ismerős lehetett az Amade éles nyelve és gyors keze. Kétszáz tallért igér, ha csak egy újjal is hozzájuk nyúl, csak jőjjenek.

Hiában. Amadéné válni akart urától, törvény elé akarta vinni az esetet, nem is válaszolt a levelekre. Amade restellte a dolgot, ki akarta kerülni a pört s azt ajánlotta feleségének, hogy költözzék egyik birtokára, havi díjjat is ad neki (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1746. okt 1.). Végre a feleség is megszólalt, de teljesen hidegen. Amade igen szép levélben válaszolt erre (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1746. okt. 8.), valamivel nyugodtabb hangon, mint rendesen. Szemére veti felesége hidegségét, panaszkodik betegségéről, egyedüllétéről s az egész levél tele gyöngéd, bizalmas megszólításokkal, általában Amadénál szokatlan kiméletes hangon van írva. Amadéné még sem engedett.

Még ez év karácsony estéjén elválásukat egyességgel pecsételik meg (M. N. Múzeum ktár. 1900/14. 1746. decz. 24). A míg Istennek tetszik, elválva élnek. Az egyesség pontjai meghatározzák azon járandóságokat, a miket Amade László tartozik feleségének fizetni.

Sajátságos életet élnek azután így külön. Látszik, hogy egyik fél sem haragszik már a másikra. Leveleznek (M. N. Múzeum. 1899/35. 1746—53.), bár eleinte egész hideg hangon és gyéren. Majd a férj egyre jobban érzi elhagyatottságát, a betegség is állandó vendég házánál. Már emlegeti, hogy meg fogja látogatni feleségét (1748. ápr. 3.). Már ajándékot is küldenek egymásnak. 1748. július 20-án egész barátságosan hívja Amade feleségét névnapi vacsorára. Végre kölcsönösen fölkeresik egymást. Az is hihetőleg csak az asszonyon múlt, hogy nem laktak újra együtt. Talán még mindig félt a férjétől.

Igy teltek az évek egymás után csendesen. 1752. nyarán Amade

László Bécsből kapott levelet az »édes mostoha anyától« (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1752. júl. 14.), a mint néha maga nevezte keserű kedvében. Amade Antalné halálát érzi közeledni. Szinte csodás ridegséggel van írva ez az utolsó kurta levél. Szinte katonásan parancsolja föl fiát magához. Az anya végrendeletét készítette el. Mindvégig jóllétben élt, míg fia állandó pénzzavarokkal küzdött. Utolsó napjaiban sem hagyta el a szenteskedés s vagyona egy részét kolostoroknak hagyományozza, azt hivén, hogy az Istenhez közelebb jut így, mintha jó anya lett volna. Még itt is tiltólag emeli föl szavát, hogy fia ne támaszszon semmi igényt ellene (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1752. júl. 25.). Még ez évben meghalt. Amade László eleinte hallgatott, de anyja halála után érezte, hogy jogaiban sértve van. Appellált, protestált a végrendelet ellen (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. XVIII. sz. é. n.).

Nagy szüksége lett volna a pénzre. Elemi csapások sújtották, a Duna vize nem volt irgalmas s gyakori áradással pusztította szép csallóközi birtokait. Minden évről egy halom adósságlevél került kezembe az Amade szép gömbölyű betűivel alájegyezve. Már gyakran megtörtént, hogy feleségének se tudta a járandóságot megfizetni. Ez években nem ír olyan barátságos, nyájas hangon neki, mint azelőtt. Nagy békebontó a szükség. De mikor felesége nehéz mellbajba esik, a férjben újra föltámad a jobb rész: visszatér feleségéhez, ápolja, vigasztalja, orvosoltatja. Segítni mégse tud. 1754-ben meghal Amadéné nyolcz évi elvált élet után.

Utána is marad valamelyes pénz, drágaság mi egymás. More patrio: pörölnek rajta. Amadéné rokonai, a Nyáryak igénylik. Szemére vetik Amadénak, hogy feleségét elhagyta, nem törődött vele, csak most, mikor hagyatékát akarja elkaparítni. Amade írott bizonyságokat mutat, hogy ő megtette férji kötelességét. Bizonyítják: gróf Berényi Borbála (rokona), Bátsák Lózsef, Perbegg József Károly, az orvos, Horváth János és társai (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1756. nov. 9., decz. 1., 1757. máj. 31.). Túlfelül Nyáryék keresnek elő mindent. Svecerin Erzsébet, Amadéné szolgálója, Kuczera József és Paur Godofréd, Amade hajdúi, azt vallják, hogy Amade ütötte-verte feleségét, sőt mikor nehéz beteg volt, a csordásokkal pokoli lármát üttetett, hogy az asszony ne alhassék (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1754. máj 20.). Azt hiszem, ez sületlen hazugság. Amade a maga becsületét úri renden lévő tanúkkal igazolta. Nyáryéknak nem nagy fáradtságba kerülhetett egy pár cselédet megvesztegetni.

És az ellentáborban van Tádé is, kinek Nyáry leány a felesége. Amade László szörnyen el van keseredve. Most lelkének nagyon kifordítja a salakos részét, lármázik és keresi a maga igazát. Ir Jeszenák Jánosnak, Grassalkovich Antalnak. Szidja Tádét, mint a bokrot. Jeszenák igen nemes, higgadt hangon felel a heveskedő bárónak. Hogy hiszen tulajdonképen igaza van abban, a miért pöröl. De nem méltányos. Nem méltányos, mert felesége sokban segítette, úgyis sokat áldozott érette a magáéból. Nem méltányos, mert Tádé se rossz atyafi és sok kárvallása volt már a család érdekében. Béküljön csak ki szépen (M. N. Múzeum ltár. 1899/85. 1756. nov. 8.). De Amade csak pattogott s Grassalkovichnak írt, hogy ne kínozza őt Jeszenák uram (M. N. Múzeum ltár. 1899/35.

1757. febr. 1.). Mindazonáltal még ezután is ír Jeszenákhoz pártfogás kérő levelet (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1757. feb. 12.).

Vagy öt esztendőbe tart a sok hercze-hurcza. Az eredmény az, hogy törvény előtt hurczolják meg az Amade családi életét s terjesztik fölebb-fölebb a rőfnyi pöriratokat (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1755—1759.). Pedig a szép szóra többet hajt a magyar ember. 1759-ben szépen megbékélnek (M. N. Múzeum ltár. 1900/3. 1759. jan. 24.). Együtt szidják a rossz embereket, kik éket vernek a jó atyafiak közé.

Amade László már ekkor érezte, hogy megjárta pályája java részét. Nem volt többé fiatal ember s nagyon elbetegesedett. Hű szolgálatai jutalmát megkapta. 1750-ben kinevczték a pozsonyi udvari kamarához valóságos tanácsosnak, 1751-ben aranykulcsos vitéz lett. Élete hátralévő részét aztán fölváltva hol Pozsonyban töltötte, hol birtokain, kivált Baárott.

Becsületes, lelkiismeretes ember volt, ki minden hivatalát komolyan vette. Jó magyar, ha nem is vette észre az elnémetesedést. Ő maga talpig magyar maradt. Alakja az új adatok nyomán egész tisztán áll előttünk, kivéve költői fejlődését. Költeményei gyűjteményébe most sem hozhatunk időrendet. Általában nekem az a benyomásom van, hogy Amade nem tekintette túlságos fontosnak költői működését. Soh'se emlékezik róla. Az meglátszik, hogy nem is sokat gondolkozott rajtuk, nem is csiszolgatta. Irt a lelkéből. Híres rögtönzőképen emlegetik, mit nem is csodálunk, mert nagyban megvolt nála a verselési készség. Nem tudni, ismerte-e kora egynéhány költőjét, mint p. o. Faludit? Azt se tudjuk, mennyire terjedt el költői híre? Bizonyára ismerték. És hogy híre is volt, bizonyítja Révai József, ki egy költeményét küldi el Amadénak, kit legnagyobb magyar poétául magasztal s kinek ítéletétől teszi függővé, hogy írjon-e tovább is? (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1756. máj. 28. A vers igen gyarló különben).

Amade László semmi esetre sem tartozik, mint költő, a nagyok közé. De csupa közvetlenség és őszinteség. Ez teszi vonzóvá költészetét. Ám túlságosan is közvetlenek ezek a versek. Szó sincs róla, az igazi jó lyrai versek őszinték, de az érzelemnek mindig át kell szűrődni egy kevéssé, hogy kellő költői formát nyerjen. Amadénál ezt nem találjuk meg. Szerelmét, jó kedvét, haragját mindjárt papírra veti. Akárhányszor csak játék az egész, akárhányszor hiányzik a jó ízlés, haragjában sértő és durva, jó kedve olykor pórias, egész hangja nem egyszer prózai. Ám másfelül sokszor magával ragadja az olvasót jó kedvével, víg szeszélyével, pajzánságával, szilaj keservével, sőt pattogó rímeivel, perdülő soraival is. Az egész Amade benne van: egész érzékeny, hevülő, tüzes lelke. S a mellett magyar az utolsó ízig, az a szerelem, mit annyiszor lantjára vesz, az a tüzes, férfias szerelem is magyar. Kiváltképen bús szerelmes verseiben, melyek tele vannak a magyar népdal motivumaival, olyan kesergés, a miben szinte gyönyörűségét találja az ember az asztalra könyökölve, tüzes bor mellett. Mindez érdemessé teszi nevét a följegyzésre, a nélkül, hogy nagy költőnek neveznénk.

Irt németül és deákúl is. Német verssorokat ír be feleségéhez írt leveleibe is. Míg magyar versei teljesen eredetiek, a latinokon érzik

Ovidius hatása. Vallásos tárgyú költeményei kaptafára vannak ütve, ezekben nincs semmi különös vagy érdekes.

Hogy verselési technikája milyen kitünő, ismeretes. Nem is részletezem bővebben. Csak azt említem meg, hogy nem áll egészen magában e korban. Nemcsak Faludit értem. A XVIII. század második felében akárhány ismeretlen versfaragó volt, ki feltünő könnyűséggel kezelte a tollat. Családi levéltárakban találunk ilyenekre, különböző üdvözlő, köszöntő és sirató versekben. Igy kivált többet olvastam a báró Radák család levéltárában. Természetes, hogy értékük igen csekély s nyelvük is messze marad az Amadéé mögött, mely ugyan gyakran szétfolyó, de jobbadán költői, színes és áradó nyelv. Ugyanaz, a mi leveleiben.

Egész haláláig állandó tevékenységet fejtett ki. Pörlekedett körömszakadtig: a Zichyekkel, a Vicayakkal, tizennégy vármegyével (M. N. Múzeum ktár. 1900/11. XVIII. sz. é. n.), az egész világgal. Fáradhatatlan levélíró volt, minden érdekelte, minden izgatta. Való, hogy ezen érdekek kisszerűek voltak, de mit tesz az? Kisszerű volt az egész kor. Külföldön már új eszmék keletkeztek, már fújt a vihar szele, nálunk nem mozdúlt a falevél sem. Ő neki mind fontos dolgok voltak ezek és dolgozott egész lelkével.

Immáron ő volt az Amadék legidősebbje, a zászlóvivó. Érdekes Tádéhoz való viszonya. Nagyon haragszik rá, de nagyon szereti. Akárhányszor leszidja a leggorombább módra, de érdeklődik minden szava, minden tette iránt, szeretettel kérdezősködik Tádé családjáról, hívja magához. Tádéék gyakran küldenek ajándékot neki s fenntartják a rokoni jó viszonyt. Maga Tádé keveset törődik a családi ügyekkel: él magának s különösen vadász szenvedélyének (M. N. Múzeum ktár. 1900/11. XVIII. sz. é. n.). Szidja is érte a bátyja lépten-nyomon. Akárhányszor kifakad, hogy ő is törődjék, fáradjon valamit. Mégis maga végez mindent az öreg ember fontoskodásával, rendezi bizonyságleveleit, sokat töri fejét, hol állítsa föl az archivumot.

Kor és betegség fokozzák az ingerlékenységet. Az öreg Amade még jobban szivére vesz mindent, mint a fiatal. Kivált a rokonság mellőzése vérig sebzi. Hogy nem tisztelik ősz fejét! Hogy följajdúl, mikor valamelyik püspök azt mondta neki, hogy nincs már hitelük az Amadéknak a szent congregatióknál (M. N. Múzeum ktár. 1900/11. XVIII. sz. é. n.). Tiszttartóját, Bite Jánost, kit pedig igen szeret, egyik levelében pogányúl leszidja, mikor megharagszik rá (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1756. márcz. 28.).

Betegsége daczára is sűrűn utazgat Pozsony és Baár között, pedig maga is messzélli már az utat. Összeköttetésben van mindenkivel. Levelezik a nádorral, Grassalkovich-csal, több püspökkel, apátúrral, az egész dunántúli nemességgel. Jót tesz azzal, a kivel tehet. Grassalkovichnak is ajánlgat embereket, noha, mint írja: »magának is ajánlásra volna szüksége« (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. XVIII. sz. é. n.). Mély vallásossága természetszerűleg csak növekedik. Búcsúra jár Mária-Czellbe (M. N. Múzeum ktár. 1900/11. 1758. márcz. 22.) és templomokat épít. (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1764. okt. 26).)

Nem is volt bizonyára olyan méltatlanúl bántott, mint ő gondolta. Az a tiszteletteljes szép levél, a mit Zichy Ferencz győri püspök ír hozzá (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1764. okt. 26.), bizonyítja, hogy sokan lehettek, a kik megbecsülték. Sokszor maga is könnyebben érzi magát. Valami derült philosophia aranyozza be élete utolsó szakát (M. N. Múzeum ltár. 1900/11. 1755. ápr. 29.). Az öregség vonzó vonása ez, mikor gyönyörködik a virágjában lévő fiatalságban. Egy nőrokonának víg farsangot kíván. Ő már csak nézi (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. XVIII. sz. é. n.). Tádéval egészen megbékél: kívánja, hogy virágozzék fel háza, hiszen ő maga úgyis új hajtás nélkül szárad el. Hadd mulassák magukat a fiatalok! Neki is volt része benne: szeretett tánczolni, mulatni, szerette a szép asszonyokat, a bort, paripákat, agarakat. Saját nevelésű csikóit emlegeti, melyeket Tádé el akar adni. Inkább maga veszi meg, hogy más kézre ne jusson az Amade ló, ha nem is használja már, jó lesz koporsóját kivinni (M. N. Múzeum ktár. 1900/11. XVIII. sz. é. n.).

Még egy őszi hajtásról kell megemlékeznünk. Ez az utolsó szerelme. Az egész dolgot különben meglehetős homály fedi. A leányt Paulinának hívták. Amade sokat levelezik vele, de egészen titkosan, Miticky Juliánna név alatt írván neki. Saját nevét nem is jegyzi e levelek alá. Sőt szigorú titoktartást parancsol a lánynak is. Hogy mi oka lehetett erre a magányos özvegy embernek? hogy ki volt a lány? nem lehet választ adni. De érdekesek e levelek (M. N. Múzeum ktár. 1900/14. XVIII. sz. é. n.), mert mutatják, hogy mennyi tűz volt még az öreg Amadéban is, noha látszik, hogy nem fiatal ember szerelme, hanem öregé: pártfogó, követelő és rigolyás.

Amade férfikora óta sokat betegeskedett, utolsó éveit pedig állandó nyavalyában töltötte. Gyomra, veséje oda volt teljesen. Sok orvost járatott, az irományokból öt név is tünt elő: Torkos, Dávid, Skolenics, Conhárd és Du Creure (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. 1764. jun. 8. XVIII. sz. é. n. 1900/3. 1760-as évek). Legtöbbet forgolódott körülötte az öreg Torkos Jakab. Belső bajoknál ma sem lát tisztán az orvostudomány, akkor meg épen sötétben tapogatódzott. Megitatott a doktor Amadéval tömérdek sasaparilla theát, sáfrányt, vízkurát használtatott vele, rakott rá flastromokat, eret vágott rajta, köpölyözte (M. N. Múzeum. 1900/3. 1762. ápr. 7.), mégse ért semmit.

Élete utolsó éveiben zajlott le a hétéves háború. Beszéltek az insurrectio újjászervezéséről, új hadi intézkedésekről, mi egy másról. Egy kissé megélénkült a csendes világ. Az öreg emberben is megmozdúlt valami. Nagyon oda volt már, csak kerekes talyigán tolatta magát, de a lelke, a hazafisága izzott még. Ő, Amade László, az aranykulcsos vitéz, a volt ezredes, a ki annyi vihart átélt, annyi tömérdeket áldozott, itt se akart hátramaradni. Emlegette, hogy bátran és szívesen harczolna (M. N. Múzeum ktár. 1900/11. 1764. jul. 7.). Majd érzi a rohanó évek súlyát s csak arra kéri a főfő urakat, hogy szilárd oszlopúl álljanak a trón és a haza mellett. Ő már elvégezte a magáét, ő pihenni megy (M. N. Múzeum ktár. 1900/14. XVIII. sz. é. n.).

1764-ben a királynő pecsétes levele kereste föl Amade László báró

portáját. Meghívó volt ez az országgyűlésre. Olyan nyavalyás, félhalott állapotban is fölkoczogott rá a vén nemes. (Egy egykorú gúnyirat emlékezik róla az országgyűlésre sereglő urak között. Abafi: »Figyelő« XV.) Haláláig tevékeny maradt. Deczember 22-én elhúnyt. Nem tudjuk, vajjon az emlegetett pej csikók vitték-e ki koporsóját, se azt, hogy az atyafiság holtában jobban megbecsülte-e, mint életében. Legjobban akkor jellemezte magát, mikor ezt írta: »Természet szerint való tulajdonságom, hogy mindent megbecsüljek« (M. N. Múzeum ltár. 1899/35. XVIII. sz. é. n.).

Az alábbiakban közzéteszem az Amade-gyűjtemény érdekesebb részét. A gyűjtemény — mint említettem — a M. N. Múzeum tulajdonába ment át s részint a levéltárban, részint a kézirattárban van elhelyezve. A levéltárban azonkívül a személyek szerinti iratok közt találtam kilencz Amade levelet, melyek régebben a Múzeum birtokában vannak, de eddig nem voltak fölhasználva. (Ezekből nem közlök itt semmit, ezek kiegészítették adataimat, de semmi újat vagy érdekeset nem találtam bennük.)

A versek jó része már közölve volt. (Pintér Kálmán közölte az Abafi »Figyelőjében« XV. és XVI. k.) Ezek Négyesy kiadásában XCI., XCVIII., CVI., CXXVI., CXXVII., CXXVIII., CXXIX., CXXX., CXXXI., CXXXII., CXXXIII., CXXXIV., CXXXV., CXXXVI., CXXXVII., CXXXVIII., CXXXIX., CXL., CXLI., CXLII. és CXLIII. számokkal vannak jelölve. Ezek közül a CXXXI, CXXXII, CXXXVI, CXXXVII, CXXXVIII. és CXLI. számúakat nem Amade írta le. Az írás a többi iratokból ismerős, valószinűleg az íródeák keze. Pintér közlése hiteles, egy-két ortographiai eltérés van köztük, oly csekélység, hogy föl sem jegyeztem. Négy magyar és hat latin verset közlök, melyek még sehol sem jelentek meg.

Négyesy két költeményt közöl, mint Amadénak tulajdonított verset. Ő maga nem tartja Amade-verseknek. A tárgy, a hang, a nyelv egészen elüt tőle. Valóban mi sem támogatja azt a véleményt, hogy e kettőt az Amade verseihez soroljuk. Megtaláltam mindkettőt a Véghely iratok közt. Az írás ugyan hasonlít a költőéhez, de nem az övé s az Amadét annyira jellemző tömérdék interpunctio is hiányzik belőle.

Az Amade-levelekben két dolog föltünő. Az egyik, hogy Amade levelezésében is rendkívül rendes és pontos volt. A levelek tekintélyes része sajátkezű másolat, miket gondosan elrakosgatott, valamint fogalmazványait is. Két könyv is van köztük, melybe szép rendben lemásolta leveleit. Meg is czímezi őket: »Haragos levél«, »Korpázó levél« stb. Nem egy levele van meg két példányban. A másik dolog, hogy feltünő kevés az Amadéhoz írt levelek száma. Csak a Gazola grófné levelei vannak nagyobb számmal. Atyjától, feleségétől, Tádétól egy levele sincs. Annyival inkább különös, mert látszik, hogy Amade rendben tartotta irományait. Leveleiben is sokat említi az archivumot. A pöriratok, nyugtatványok mind el vannak rakva. Egy-két elenchus is az iratokról saját kezeírásával. Mindezekből kiválasztottam azt, a mit érdekességénél vagy jellemző voltánál fogva közlendőnek véltem, első sorban persze saját leveleiből. Ezek teszik teljessé azt a képet, a mit a költőről az előbbi lapokon rajzoltam.

A leveleket híven közlöm, csak az interpunctiót változtattam meg s a világosan látható íráshibákat javítottam ki. Igaz, hogy az interpunctio is jellemző; így csak Amade László írt: csupa kettős pont, kérdő- és felkiáltó jel, de sokszor annyira értelemzavaró, hogy egyáltalán nem adom vissza. Igy tesz Négyesy is a versek közlésénél. Ezután nincs más hátra, minthogy ez irományokat átadjam a nyilvánosságnak.[1]

VILÁGI ÉNEK.

1. Drágább kincs nem tünt én szivemben náladnál éltemben,
Föllobbant szerelmed tüziben hiv szivem már régen.
De tsaltál naponként, mutattál óránként,
Más forgott mindenkor eszedben, más álnok szivedben.

2. Butsuzom tőled óh kegyessem, múlik már szerelmem.
Benned volt minden reménségem jött, ment, mult kétségem.
De már tapasztalom, naprul napra látom,
Álnok vagy, nem kell néked szivem, óhajtod veszéllem.

3. Bánatnak végét szakasztottam személyed ha láttam,
Boldognak az helet tartottam, hol veled szólhattam.
De magad mentetted, szavad elrejtetted,
Másokhoz mentél, tapasztaltam, vigadtál, jól láttam.

4. Szóllj már most igaz hivségedrűl, szóllj álnok szivedrűl,
Láthatni jól hamis szinedrül, sok mesterségedrül.
Hamis pillantásid, álnok mozdulásid
Jelentik, felejtkezz szivedrül, álnok szerelmedrül.

5. S fáj, fáj, de mit tudjak tenni, árván kell maradni,
Sok szivet kellett érted hagyni, kellett felejteni.
El is felejtettem, érted megvetettem,
Ez bérem, hogy hiven szeretni, kivántam meghalni.

6. Rontsd el már egészlen éltemet elvetted kedvemet,
Törüld ki szivemből nevedet, ne lássam képedet.
De ott le rajzolva, lántzal vagy tsatolva,
Bár soha se láttalak volna, szivem nem gyászolna.

7. Már vége benned tölt kedvemnek, vége örömömnek,
Már vége megholdult szivemnek, vége szerelmemnek,
De még az legroszabb, hogy nem lészen hosszabb,
Gyötrelme árva bús fejemnek, vége már éltemnek.

[1] Köszönetet kell mondanom Erdélyi Pál dr. úrnak, ki engem e tárgyra figyelmeztetett.

Más.

1. Mit tsináljak, mit reménljek boldogtalan szivemmel,
Hol keressem orvoslóját fel, nem érem eszemmel.
Oh irgalmatlan Párkák, hol vagytok, valyon illy soká ti hol mulattok?
Nem türhetem már gyötrelmimet, végezzétek éltemet.

2. Nints ég alatt ollyan állat, melly megvigasztalhatná
Bús szivemet s víg kedvemet nekem vissza adhatná.
Átkozott Fátum, mit tselekedtél, mert oly személyt látnom engedtél,
A ki szívem sebesítette, személyem megvet —

Ktár. 1212. Fol. Hung. 1900/10. (Nem Amade írása.)

---

38. Van is Balassának többször része ebben,
Mert szokása: mérget önt az mérges sebben,
Mennél többet rajta vesztett sok ezerekben,
Magát jobbétani nem tudgya ezekben.

39. Dúl, fúl, mint pofás borz! és morog magában,
Piszkálla az órrát, tajtékzik szájában,
Száz macska rikácsol, ha pököd torkában,
Mozgatja a s...it nem nyugszik altában.

40. Most halavány! és most tiszta szerecsen kép,
Himlős és fekete, mint napkeleti nép,
Ő pedig magában azt gondolla, hogy szép,
Nagy mérgében mindent össze szakaszt és tép.

41. Kár benne, hogy nincsen néki jobb termete,
De az legkárossabb, hogy rosz természete.
Habár mint az ördög, volna olly fekete,
Vallyon továb türni eőtet meglehete?

42. Feddi az Ur s kéri. Maga, mások áltol,
Nem dondol ezekkel semmit mind az áltol.
Vett eő profetiát a régi Várkonyi Nagy Páltól,
Mert Ur akaratját annyit lépi áltol.

43. Az csempességével egész világ tele,
Az Ur s mások előtt már semmi hitele.
Ámbár nincsen száma, mennyi rosz tétele,
Még is az Urral van asztala, étele.

45. Az Ur bár is őtet rég nem szenvedheti,
Mennyire kitellik, fölöttéb segétti,
Vigalmas szemeit gyermekére veti,
Sok ajándékokkal jobb légyen! inteti.

Ktár, 1212. Fol. Hung. 1900/10. (Amade írása.)

Mivel az álnokság te véled született
Azért is hívségre soha sem mehetett.
Noha első pótzra szived föltétetett.
Erőlködtél ugyan: hív légy? mint lehetett.

Vas, aczél, réz, ércz lett: hív aranynak fénye!
Álnokúl áldozott az hívség tömjénnye:
Annyi hit s átok füst és köd reménnye
Mi haszna volt egynek sok jótéteménnye!

Csak a meddig láttál: addig emlékeztél!
Most gondolatban is rólam felejtkeztél.
Kit akarsz megölni: trutzodra még is él!
Mint árnyék az napot: bizony úgy követtél.

Azért is magamot érted nem fárasztom!
Szomorú könyveim többé nem árasztom,
Sem édes álmomat én meg nem szakasztom!
Hanem szerelmemet az szegre akasztom.

Rövid volt az üdő: a posta sietett.
Röviden írok, mivel nem késhetetett.
Röpült is toll pennám, a mint röpülhetett,
Illy kiss summában is tégy nagy ítéletet.

Ktár. 1212. Fol. Hung. 1900/10. (Amade írása.)

Vegye eszt jó névei,
Kegyes édes szívei,
Kit én ezzel áldozok.
Mint édes Anyámhoz,
Szülő Patronámhoz
Illy kevéssel borulok.
Láng affectusimmal,
Szív buzgóságommal
Lábához folyamodok.

Nagyságod én fényem,
Éltető reményem,
Nagyságod lelke éltemnek.
Ki biztat? Senki nincs,
Csak Nagyságod az a kincs,
Elő vére szivemnek.
Kétségem fáklája,
Kegyelem példája
Egy egyetlen egyének!

Vegye kebelében,
Aszt zárja szivében,
Ki gyümölcse szivének.

Azon vér ott is vér,
Ki pulsusomban vér,
Párját teste s lelkének.
Ohaicsa életét,
Bánnya bal esetét
Az alább írt nevének.

Ah melly sokat szenved
Szegény, ugy él s eped!
Könyes szemét érdemli.
Bárha gyümölcstelen,
Azért nem hitetlen,
Méltóztassék elhinni.
Nem az a maga kedve,
Fatumok ereje,
Tessék szegényt megszánni.

Igy magát elszánta,
Az Marshoz kapcsolta,
Végezhesse életét.
Bár nem is szivesen,
Csak böcsületessen
Onthassa vég csöpp vérét.

Mivel sok irigye,
Fövény ellenséghe
Szomjuhozza elestét.

Csak nem tagadhattya,
Habár titkolhattya,
Vagyok méhe zálogja.
Édes kebelének,
Anyai tejének
Vagyok táplált magzattya,
Sem nálomnál jobb nincs,
Sem pedig roszszabb sincs,
Páratlan hive s fia.

Nincs hely több sebének,
Szenvedett szivének,
Hogy több sebet szenvedgyen.
Véres minden helye
S legkissebb czikelye,
Csuda szegény mint éllyen.
Bizony nem gyógyíthat,
Ha nem orvosolhat,
Nagyságod rajta mit tégyen.

A vér tudom nem víz,
Nagyságodban is van íz,
A ki hozzám hajlik rég.
Ámbár nem mutattya,
De mégis lobbantya,
Illy szikra, ki titkon ég.
Engedelmességem,
Fiui szerelmem
Édes szivén sebet szég.

Világ meghvetése
És szerzetességhe,
Tudom, áldását nyerem.
Illy szent affectussa,
Magán triumphussa,
Magamnak aszt igérem.
Éltünt szerencsémnek,
Igaz reményemnek
Lészen háladó bérem.

Igy magát ajánlya
És recomendállya
Nagy anyai szívében.
Minden szenvedését,
Halálát s életét
Test s vér kegyességében.
Ámbár probáltatik,
Nem confundáltatik
Bizik reménységében,
Hiv szerelmében!

Méltóságos édes Aszonyom Annyámnak verseim. Kitt Maria Czely képe... Irtam Anno 1745 in Junio Bécsben a Carmelitáknak klastromában.

Ltár. 1299/35. (Amade írása).

Tyranne Cupido!
Imitis libido!
Me tormentas
Ultra tentas (vel non contentas.)
Non fido.

Amavi, probavi
Felle mixtum,
Mel gustavi
Non gustavi,
Sat probavi,
Sat amavi.

Fuisti dilecta!
Pro cunctis electa!
O mea lux,
Tu cordis dux
Electa.
Sed cum jam sum cinis
Cunctis vale finis!
Haec est mea funesta sors!
Tua voluptas sit mea mors.

Quem numquam amasti.
Cur me tumulasti?
Dolo fraude
Nunc jam plaude,
Vicisti.
O Amor, o marmor,
O afflictum pauper cor,
O afflictum pauper cor,
(semper.)

Sum mundi teatrum
Et si fatum atrum!
Fatis istis, tua tristis victima.
Dolebo
Languebo
Sic amare docebo
Et in umbra lugebo.

Ktár. 1212. Fol. Hung. 1900/10. (Nem Amade írása).

---

1. Bohaemorum magnum lumen!
Cui favet summum numen
Confidentem respice!
Qui sprevisti tot tiaras,
Supplex sum ad tuas aras,
Vote mea recipe!
Inter milliones mille
Sim et ego unus ille,
Miserum ne despice!

2. Quam felices illae Idus!
Quam beatum illud sidus,
fecit
Quod te luxit nascere!
dixit
Lucem dedisti luci
Quando natus Nepomuci
Cristi oves pascere.
Caecas mentes illustrasti,
Et profunda penestrasti!
Quam fidem agnoscere?

3. Approbatus arcanorum,
Sis conscius secretorum,
Sacra dum probavit sors!
Reginae cordis director,
Tu electus solus rector,
Quae fuit prosaga mors!
Quae si forte revelasses,
Sacramento non velasses!
Primus tu fuisses fors.

4. Furiosus et crudelis,
Reginae confessa, velis
Rex iubet: te pandere!
Adulatur: bonis, minis
Jam supremis et nunc imis,
Nil te movet spernere.
Majestatis argumentis,
Blandis, spebus et tormentis
Fidem sacram frangere.

5. Non te terrent, non te tangunt,
Non te movent, non te frangunt,
Constans sacerdos, vir es!
Ignis in igne probatur,
Sacra lingua nihil fatur,
Coelum dedit tot vires!
Ignis aqua est damnatus,
Finis vitae consecratus,
Ut sic coelos adires!

6. Te constantem reddunt dura,
Constans cor et fides pura!
Tu exemplo cunctis es!
Quinque stellis coronatus,
Et in Moldva fluctuatus,
Orbi stupenda est res!
Inter stellas elevatus,
Magnus, sanctus et beatus!
Qui te colunt certa spes!

7. Cum sit fida nullis rupta,
Tua lingua incorrupta,
Deus dat hanc gloriam.
Orbi loquitur et tacet
Sacrum corpus prato jacet,
Tibi dedit gratiam.
Sacri sigilli es custos!
Fac nos ire, fac honestos
Ad aeternam patriam!

8. In cunctis mundi es oris,
Thaumaturgus es honoris!
Te colimus, amamus!

Ingens famae qui patronus,
Tibi patet coeli thronus,
Praeces, vota libamus!
Ne sinas! simus informes,
Et honorem nostrum ames!
Haec tibi commendamus!

9. Famam bonam illi findunt,
Isti nos verbis proscindunt,
Magne Dive bene scis!
Invident nobis honores!
Ah, pro nobis, Dive ores!
Quanta est illorum vis?
Sternas illos et confunde!
Preces ah, pro nobis funde!
Pater potes, quia vis.

10. Pro me oro et pro cunctis,
Tuis meritis conjunctis,
Confusum ne despice!
Nihil boni me potentem,
Exora omnipotentem,
Ab invidis protege!
A tot malis linguis maestum
Consolare et honestum
Mori fac et vivere!

11. In tot vitae famae morbis!
En procumbit totus orbis!
Totus mundus supplex est,
Stupent cuncta elementa
Arcanorum sacramenta!
Tuum numen superest.
Scis par vitae quod sit fama!
Vindica nos et sic ama!
Inter haec nil interest.

12. Lachrymabundus concludo
Oculis et corde udo!
Juva, juva miserum!
Per Mariam genitricem,
Cunctorum consolaricem
Bonae famae indignum!
Frena malae linguae virus!
Famae primus vindex mirus!
Juva, juva miserum!

1212. Fol. Hung. 1900/10. (Amade írása).

Ad Illustrissimum Dominum Parentem mihi Colendissimum Gratiosissimum.

Ite mea chartae celeres et tristia ferte,
Haec charo patri nuncia missa meo:
Ite; sed et tristes vosmet modo convenit esse,
Cum tristem vestrum vos videatis herum.
Ite per et campos, per aquas per tesqua(?), per ignes,
Vulcanus seu vos devoret atque lupus
Seu furibunda Thetys saevis vos mergat in undis
Ac artus vestri contumulentur aquis.
Sive meus Pater; absurdo vos compede stringat,
Annis ter centum carcere servet atro.
Ite tamen jubeo superest clementia nulla
Ac mea jam vobis gratia nulla datur.
Essetis poena dignae, quam Naso subibat,
Dum miser in Peticis, delituisset agris.
Quaerite Barrini vel quaerite in urbe celebri,
Tyrnavica charum, gaudia nostra Patrem.
Dicite dilectis Patri, Matrique salutem,
Ut valeant posthac ambo salute frui.

Dicite me salvum, laetum tamen esse negate;
Quos petiistis equos en mihi nullus adest.
Jam laetae feriae, celeberrima paschatos adsunt,
Festa, tamen nullus currus equusque venit.
Jam ver enituit cinctum florente corona,
Jam campi, sylvae gaudia laeta ferunt.
Floraque iam nitidis intrat cum floribus hortos,
In queis mens tristis se exhilarare cupit.
Poscebam currum mihi natus equosque paternos,
Ut possim Patris me recreare donis.
Nullus adest sonipes Patris, nullaeque quadrigae,
Non licet optatos Patris adire Lares,
Non licet Aonii regredi de culmine Pindi,
Corda relaxandi copia nulla datur.
Sordida quaeque queunt lactus animalcula campis,
Vere novo sensus exhilarare suos.
Luridus hoc jucundo in vere Lepusculus ipse
Ruribus in laetis se recreare solet,
Ipse etiam nequam, miser et Passerculus audet,
Ad nova quae placeant liber abire loca.
Et miseri Mures, Sorex, Glis, vere renato
Ad libertatem progrediuntur humo.
Quid dicam de te Szakal tu Palko petulae?
Invideo; liber te recreare potes,
Curris equo, quo vis, dominii curruve vehere
Ac tibi vere novo gaudia summa facis.
At mihi tot feriis, quem tristis bruma tenebat
Tristibus in tectis, non licet ire domum,
Non licet ire domum, per amoeno vere renato,
Quo vivens sine me gaudet ubique genus.
Erravi fateor! mentem decerpat error,
Jam mihi mens multo sanior ecce redit.
Innocuas chartas, mihi corripuisse dolori est,
Quae mihi responsum, non retrahere bonum,
Sic voluere mei, sic disposuere Parentes,
Quod, non sit missus currus equique mihi.
Fecerat, hoc chari prudentia summa Parentis
Ac dulcis Matris; sic voluere Dii.
Si voluissemus legem violasse paternam,
Si voluissemus frangere jura Patris.
Jam tranassam undas Istri vada, fide meive
Corporis exigui Cymba tulisset onus.
Nulla retardasset fluviorum Scylla, Charybdis,
Atque furescentis nulla procella Noti.
Nec tremefecissent sylvae, rabiesque ferarum
Audax ivissem per Bodakense nemus.

MAGYAR IRODALOMTÖRT... SZEGED

Ni tua me chari monuissent jussa Parentis,
Praestandus Patri, ni venerandus honos.
Frangere quis cupiat charorum jussa Parentum?
Quae fregisse nefas ac violasse malum est,
Chara volens servare mei mandata Parentis,
Non movi promptos natus ab urbe pedes.
Jamque volebamus terni conscendere currum
Occurrere mihi jussa benigne Patris,
Pro foribus steterat sonipes, steterantque quadrigae
Auro conductae, jam numerante manu,
Jamque femur nostrum praecinxerat aureus ensis,
Clauserat et cistis dextera nostra libros.
At bene res agitur, sic disponente Parente
Pro Pascha veniat, quod mihi nullus equus.
Optima Mater amor meus et Pater optimus ipse
Quid nato sit opus, proficuumque sciunt,
Qui studium florere sciunt hoc tempore veris,
Parnassique sciunt, quod modo fervet opus.
Insuper haud Boreas alget, nec Scyrius urit,
Tempore vernali; vena fit apta metris.
Conscius est Genitor, quod nunc Heliconeis alis
Rumpatur studium Castaliaeque lyrae.
Sit licet his feriis perdolus Apollo remittet
Musarum quasdam tecta videre Patrum.
Attamen ad bijuga repetenda caeumina Pindi
Tempore coguntur quaeque redire brevis.
Etsi fas esset nato bis quinque diebus
His Paschae feriis aedibus esse patris.
Non posset mentem fervens animumque poeta
Tam paucis feriis exhilarare suum.
Aurigas ergo non desemisse sorores,
Praestat; Castalium continuare chorum.
Et cum Castaliis praestat modo docta puellis
Fractare Aoniae garrula fila lyrae.
Dum nives nostri rutilabunt flore capilli
Proderit Aonias nunc (?) adamare Deus.
Pax ergo vobis gratisque expono papyri,
Quod nullae bigae nullus equusque venit.
Atque Tibi refero grates pater optime natus
Me quod in Aonio nunc sinis esse choro.

Illustrissimi Domini Parentis

indignus filius
Ladislaus Amade.

Jaurini die Martii. Anno 1720.

Ltár 1899/35. (Amade írása.)

Közli: VÉRTESSY JENŐ.

BENCZÚR JÓZSEF LEVELEI RADVÁNSZKY LÁSZLÓHOZ ÉS JÁNOSHOZ.

Első közlemény.

A Radvánszky-család a XVIII. sz. magyar irodalmában igen kiváló szerepet vitt. Nemcsak a család tagjai maguk írnak verseket, — mint Radvánszky János, a kurucz kincstartó és a század második felében ifj. Radvánszky János, — és prózai, főként történeti műveket, — mint Radvánszky György, kinek az 1728/9. országgyűlésről van igen érdekes, két kötetes naplója a br. Radvánszky-család levéltárában, és László, ki a család történetét írta meg, — hanem főképen az biztosít előkelő helyet a családnak az irodalomtörténetben, hogy tagjai állandóan érdeklődnek a tudományok és a tudományos és irodalmi élet iránt. Ez az élénk érdeklődés viszi a család tagjait arra, hogy könyvtárt alapítsanak s azt folyton fejleszszék és bővítsék, mint azt Radvánszky Lászlónak és ifj. Radvánszky Jánosnak a br. Radvánszky-család levéltárában most is meglevő könyvtár-catalogusai bizonyítják; de főképen ezt az érdeklődést mutatja az a folytonos érintkezés, melyben a Radvánszkyak a XVIII. századnak sok kiváló írójával és tudósával állanak. A költők közül csak Tolvaj Ferenczet, Barcsayt, kit Radvánszky Jánoshoz szoros barátság fűzött,[1] Bessenyei Sándort, Kazinczyt, a tudósok közül Bél Mátyást, kire az id. Radvánszky János Beszterczebányán, majd Pozsonyban fiainak, Györgynek és Lászlónak, vezetését is bízta, meg Thomka-Szászkyt kell jellemző példák gyanánt említenünk, kikkel a Radvánszkyak részint baráti, részint pártfogói viszonyban állottak. Egész irodalmi kör. Az írók a Radvánszkyaknak ajánlják, vagy egyenesen hozzájuk intézik műveiket; Bél Mátyás pl. 1744 decz. 10. kelt levelében[2] maga kéri Radvánszky Lászlót, hogy Ráday Gedeonnal és Jeszenák Jánossal együtt legyen Maecenása az *Adparatus* kiadásában, Barcsay pedig több versét egyenesen Radvánszky Jánoshoz és nejéhez intézi.[3] A most rendezés alatt levő br. Radvánszky levéltár III. osztályát, mely a leveleket foglalja magában, a kurucz világra vonatkozó darabok mellett épen ezen XVIII. századi íróknak és tudósoknak a Radvánszkyakhoz intézett s irodalomtörténetileg igen fontos levelei teszik becsessé.

Ebbe a társaságba tartozott Benczúr József, a XVIII. századi politikai és történeti író is. Alább közlendő levelei, melyeknek eredetije a

[1] Radvánszky Jánoshoz intézett leveleinek nagy részét kiadta Berkeszy a *Kisfaludy-t. évl.* új f. XXI. k.

[2] A br. Radvánszky-család levéltárában. III. osztály, LVI. csomó.

[3] L. Berkeszynél i. h.

br. Radvánszky-család levéltárában van, élénk világot vetnek arra a viszonyra, melyben a fentebb említett írók a Radvánszkyakkal állottak. Irodalmi, politikai és személyes természetű dolgokról van szó ezekben a levelekben, melyekből különösen magának Benczúrnak munkáiról sok érdekes dolgot tudunk meg. Az I., II., III. és IV. sz. levél Radvánszky Lászlónak, a többi Radvánszky Jánosnak szól.

Benczúr a Radvánszkyakkal a Bohus Sámuel-féle, külföldi egyetemeken tanuló protestans theologusok részére tett alapítvány révén jutott érintkezésbe. A Bohus-féle alapítványt ugyanis Radvánszky László kezelte, s mint az alapítvány kezelőjének ajánlotta neki Benczúrt Thomka-Szászky. 1750. febr. 8. kelt levelében[1] írja Thomka-Szászky a következőket: Egregium adolescentem Jos. Bentzur Jeszenova Arvensem, quem venerandus Sigismundus Kellerus per epistolam commendavit, Sp. Domino, in communem rei evangelicae utilitatem, maiorem in modum commendo. Ea lle in studiis humanitatis posuit apud nos fundamenta: ut merito possim dicere de eo spem bonam concipere, eum futurum olim non minus scholis patriis, quam ecclesiae Christi perutilem. Praeterquam enim quod in lingua Latina ceterisque patriis ac orientalibus non contemnenda posuit fundamenta: in reliquis etiam disciplinis vera laude dignos fecit profectus.« Ezért ajánlja őt, hogy a Bohus-alapítványból küldjék valamelyik szász academiára. Az ajánlásnak meg is volt a foganatja; Radvánszky László, mint az a Thomka-Szászky idézett levelének hátára írt fogalmazatából kitűnik, rögtön megigérte, hogy Benczúrt segíteni fogja. Benczúr már 1751. májusban Jenából írja köszönő levelét. (I. sz.)

Úgy látszik, hogy a míg csak külföldön volt Benczúr, mindvégig élvezte a stipendiumot. Erre mutat Radvánszky Lászlónak 1752. ápr. 2. kelt feljegyzése,[2] hogy több akadémiai tanuló között Benczúrnak is küldött az alapítványból 25 frtot. Mikor pedig 1755. Benczúr külföldről haza jött,[3] ismét Radvánszky László volt az, a ki kieszközölte, hogy Benczúr a késmárki iskolához jusson. (L. a II. sz. levelet.)

Benczúrt tehát hála fűzte a Radvánszky-családhoz; s ő hálás is volt. Személyesen elment Radványba, hogy háláját kifejezze (II. sz. levél), s bár pártfogóját nem találta otthon, a radványi tartózkodásnak mégis lett egy fontos eredménye, mert valószínűleg már ekkor megismerkedett Radvánszky Lászlónak nagyérdemű fiával, Jánossal. Igaz, hogy Benczúrnak

[1] A br. Radvánszky-család levéltárában. III. osztály, LVI. csomó.

[2] A br. Radvánszky-cs. lt. III. o. LVI. cs.

[3] Hogy Benczúr 1755-ig maradt külföldön, l. *Unterhaltungsblatt Pressburg, 1816. 59. sz.*

Radvánszky Jánoshoz intézett első megmaradt levele 1767-ből való, a mikor már Radvánszky László nem is élt († 1758), de épen ezen levél hangja mutatja, hogy a Radvánszky János és Benczúr közötti érintkezésnek sokkal régibb keletűnek kell lennie. A viszony már sokkal közvetlenebb itt, mint a melyben Radvánszky Lászlóval állott Benczúr, s bár a levelek mindig a mély tisztelet hangján vannak írva, mégis a mindent felölelő közlékenység, mely az elsőtől kezdve végig valamennyi levélre nézve jellemző, bizonyos intimitásra mutat. Valószínűvé teszi ez, hogy Benczúr nemcsak Pozsonyból, hol első pártfogójának, Thomka-Szászky Jánosnak 1760-ban bekövetkezett halála óta annak állását foglalta el a pozsonyi iskolánál,[1] hanem már Késmárkról is levelezett Radvánszky Jánossal. Ezek a levelek azonban nem maradtak fenn.

Új könyvek és kéziratok szerzése, politikai és irodalmi események tárgyalása s ezek mellett ritkábban egy-egy magánügy képezi a levelezés tárgyát. Különösen fontosak és érdekesek azok a megjegyzések, melyeket a saját munkáira vonatkozólag tesz Benczúr. Megtudjuk e levelekből, hogy *Historia Hungariae*-jának jó része már 1757. megvolt, de a *Praetensio Brandemburgica* írása gátolta őt a *Historia* folytatásában. (IV. lev.) Érdekes, hogy, bár Benczúrnak ezen munkája nyomtatásban soha sem jelent meg,[2] s Horányi még 1792. is azt mondja róla: »Historia Regni et Regum Hungariae ab exordio Ducum et ingressu Hunnorum usque ad nostra tempora duobus spissis voluminibus in quarta forma comprehensa et a me visa in Manuscripto delitescit,«[3] — Benczúr maga mégis úgy hivatkozik rá, mint közismeretű munkára: a *Jus publicum Hungariae*-ben, mely a Horváth-féle *Bibliotheca iurisconsultorum Hungariae*-ben Benczúr halála után, 1790. jelent meg, minduntalan hivatkozik a szerző, illetőleg commentator (Benczúr) a maga *Historia Hungariae*-jára.[4] — A XV. levélből azt tudjuk meg, hogy a *Juridicum Hungariae* cz. munkája megjelenése előtt a hadi tanácsnak terjesztetett fel. Legérdekesebb azonban az, a mit az Eusebius Verinus név alatt megjelent *Commentatio iuridica critica*-ról mond Benczúr.

Ez az álnév alatt megjelent munka, mely a Habsburg-háznak Magyarországon való feltétlen örökösödési jogát bizonyítgatja, s tulajdonképen nem

[1] *Unterhaltungsbl. Pressb. i. h.*

[2] A N. Múz. kéziratt. Quart. Lat. 294. és 295. sz. a. két kézirati példánya van.

[3] *Horányi:* Nova memoria Hung. 405. l.

[4] *Jus publ. Hung.* 29. l.: »quod in Hist. Hung. Cap. IV. ostendi.« 70 l.: »quod docui in hist. Hung. P. 1. c. 8.« stb.

egyéb, mint a pragmatica sanctio apologiája, a maga idejében nagy feltünést keltett. A merész hang, melyen az álnév mögé rejtőző szerző Verbőczivel szembe száll,[1] s még inkább az a mód, a mint a magyar történelemnek egyes tényeit feltünteti,[2] sok felől számíthatott és talált is ellentmondásra. Méltán mondja róla Benczúr: »sunt in eo multa paradoxa.« (XII. lev.) Bizonyára ezért látta jónak a szerző is, hogy ne nevezze meg magát.

Mindjárt a munka megjelenésekor elterjedt az a vélemény, hogy a *Commentatio* szerzője — Benczúr. Radvánszky János, ki a munka megjelenéséről igen jókor értesült, — hiszen Benczúr már 1770. decz. 22-én irja neki, hogy a *Commentatio* megjelent, holott magán a munkán 1771. évszám áll, — egyenesen Benczúrhoz fordul, hogy ő-e a szerző. Benczúr válasza tagadó (XIV. lev.), s azt irja, hogy az ő tudomása szerint egy pesti ember irta a munkát azért, hogy érdemeket szerezzen vele a nagyszombati academián tanári állás elnyerésére. Radvánszky azonban, úgy látszik, szerénykedésnek, vagy más egyébnek vette Benczúr tagadását, s nem hitt neki, hanem Barcsaytól kérdezte meg, hogy ki a *Commentatio* szerzője. Barcsaynak Radvánszky Jánoshoz intézett s 1772. máj. 10. kelt levelében erre vonatkozólag ezt találjuk: »Hogy Eusebius Severinusnak (Verinus htt.) authoráról akkor többet nem irtam, oka volt, hogy az, a mit róla láttam és olvastam, még csak esméretlen kézirásban vagyon és vélem nagy titok alatt közöltetett egynéhány levelecske belőle, mivel még nem bizonyos, ha nyomtatott betükben kiadattatik-é, vagy nem. Úgy tetszik, hogy ha az ember titkot igér, azt meg kell tartani, kivált én oly vélekedésben vagyok, hogy a titok nagy lelkeknek legfőbb hívságok, mivel a halandók egyedül csak ez egyben hasonlíttathatnak az istenekhez. Különben az is bizonyos, hogy közöttünk semmi titok nincsen, hanem tudod, mely tanácstalan papirosra sokat bízni; annyit írhatok azon *hízelkedő papról*, hogy néki német ellensége támadott, de azért a hadakozás csak lúdtollal lehet közöttek.« [3]

Nincs tudomásunk róla, hogy megtudta-e Radvánszky valamikor, ki volt az a »hizelkedő pap«. Az bizonyos, hogy a kortársak sem voltak egészen tisztában azzal, hogy csakugyan Benczúr rejtőzik-e az Eusebius

[1] *Eus. Ver.* 27., 30. n., 46., 51. l. stb.

[2] *U. o.* 126. l.: »quin moneam proceres illos regni immemorem prorsus beneficiorum declarasse animum, qui exstincto Ludovico (hibásan Ladislao htt.) postumo sorori eius Elisabethae uxori Casimiri Poloniarum regis adolescentem Mathiam Corvinum captivum *insano quodam consilio* anteposuerant.«

[3] A br. Radvánszky-cs. levéltárában. Berkeszynél is közölve i. h. 263. l.

Verinus név mögött, mert bár Horányi a *Nova memoria*-ban Benczúr munkái között sorolja is fel a *Commentatio*-t, Lehotzky [1] már habozik, s azt mondja: »tribuitur Benzurio aut Cornidesio.«

Pedig magát a munkát olvasva nem igen fogunk kételkedni abban, hogy a *Commentatio*-t tiltakozása daczára is csakugyan Benczúr írta, az a Benczúr, ki már az *Ungaria semper libera* megírásakor is 100 aranyat kapott az udvartól.[2] Erre mutat az, hogy igen sokszor idézi a saját egyéb munkáit a nélkül, hogy azokra vonatkozólag bíráló megjegyzéseket tenne.[3] Néha az, a mit a *Commentatio*-ban mond, csak kiegészítése annak, a mit egyebütt mondott.[4] Ugyanazok a forrásai itt is, mint egyéb munkáiban, s ugyanúgy bírálja őket itt is, mint más műveiben.[5] Sőt még mentegeti is magát: »Auctor tractatus huius (t. i. az Ung. semp. lib. szerzője) plura adhuc argumenta in Ad. Franc. Kollár Origin. et perpetuo usu potestatis etc., *si opere hoc uti potuisset,* deprehendisset.«[6] Természetesen, mert Kollár műve is csak 1764. jelent meg, mint az *Ungaria semper libera,* s így Benczúr azt itt már nem használhatta. De legfőképen ezt mutatja az a feltűnően loyalis hang és czélzat, a mely Benczúrnak egyéb munkáiban, különösen pedig a *Jus publicum Hungariae*-ban is nyilatkozik.

Nem tartozik ugyan egészen ide, kiegészítésül azonban mégis felemlítjük azt, a mit Barcsai 1772. aug. 22. írt Radvánszky Jánosnak: »Tudtomra esvén Benczúr uram *Manifestum* nevezetű munkájának Cassán léjendő kinyomattatása, kérlek, ne sajnálj első adandó alkalmatossággal azon présből kettőt számomra hozatni.«[7] Semmit sem tudunk arról, hogy Benczúrnak ily czímű munkája megjelent volna, vagy kéziratban megvolna.

Kár, hogy Benczúr levelei Radvánszky Jánoshoz való viszonyát csak az egyik oldalról tűntetik fel, minthogy a levelekre adott feleletek nincsenek meg. De ha megvolnának, akkor sem igen lehetne világosabb a köztük levő viszonyról alkotott képünk, mint a mily világossá teszik

[1] *Index scriptorum publico-politico-juridicorum. 15. l.*

[2] *Unterhaltungsbl. Pressb.* i. h.

[3] Egyetlen kivétel a 124. l. m.: ». . . . quod J. Benczur in Ung. semper lib. *sagaciter* observavit.«

[4] V. ö. pl. az *Eus. Ver. XIX. §.*-ban mondottakat az *Ung. s. lib. C. I. §. 9.* mondottakkal.

[5] V. ö. *Jus Publ. Hung.* 65. l. azzal, a mit Keményről az *Eus. Ver.* bevez. 2. l. mond.

[6] *Eus. Ver.* 20. d.

[7] A br. Radvánszky-cs. ltban. Közölve Berkeszynél i. h. 265. l.

azt Benczúr szavai, melyeket Bojthiról szólva mond (V. lev.): »Utinam plura similia scripta ex scriniis privatorum in lucem protraherentur, publicique iuris fierent. Ita completiorem rerum patriae haberemus historiam.«

I.

Jena, 1751. máj. 5.

Spectabilis ac Perillustris Domine et Patrone gravissime.

Quanto adflictior est sors, Spectabilis ac Perillustris Domine, ecclesiae purioris, quae in patria nostra Deo colligitur: tanto plus illi, qui ita studiis operam dant, ut olim seu in maiori, seu in minori ecclesia Deo servire possint, Maecenatibus iisdem, a quibus beneficia capiunt, se debere experiuntur. Alterum est, quod ad venerationem omnem Viris his virtute clarissimis testandam excitare debet, quod pro salute ecclesiae continuo vigilent et pericula, quae saepe suboriuntur, fortiter avertere studeant: quod praeter haec de studiis promovendis et per haec barbarie et ignorantia pellendis cogitationes suscipiant, alterum.

Improbus essem, nisi cernuus et maxima cum reverentia Spectabili ac Perillustri Dominationi Vestrae prolixas agerem gratias, quod pro auctoritate et cura sane paterna, qua ex b. Bohussii pio legato studia sublimiora Sp. ac P. D. Vestra promovere solet, largum beneficium submittere haud dedignata sit.

Pie memor ero semper tanti beneficii et pro incolumitate Sp. ac P. D. Vestrae, splendidissimae familiae, eorum, ad quos etiam collatio beneficiorum huiusce modi pertinet, imo totius coetus evangelici precibus devotis perpetuus apud Deum ero deprecator. Intendam beneficium ita omnino in libros et studia necessaria impendere, uti id ex mente Maecenatum indulgentissimorum clientibus conferri solet. Praeterea, quae ad Theologicum studium pertinent, linguas scilicet sacras, antiquitates, ecclesiasticam historiam, studia quoque philosophica atque mathematica aliis non neglectis, quantum licuerit, uti coepi, pertractare conabor. Maximae felicitati mihi ducam, quodsi Deo vires concedente post absolutum studiorum cursum voluntate et consiliis sapientissimis Sp. D. Vestrae regi et officio servitiis quibuscumque tandem satisfacere licuerit ex parte.

Iterum iterumque submisse pro beneficio gratias Sp. ac P. D. Vestrae ago, precatus quaevis felicia patrocinio ulteriori me supplex insinuo et maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Jenae, 5. Maii, anno 1751.

cliens ad quaevis officia paratissimus
Josephus Benzur.

II.

Radvány, 1755. május 28.

Spectabilis atque Magnifice Domine et Patrone gratiosissime.

Uti fortes nascuntur fortibus et magnos nonnisi magna et heroica decere novimus: ita, quam id in Sp. D. Vestram conveniat, longe clarius

est, quam ut a me primum evictum reddi debeat. Res ipsa me non monente loquitur fortis ac magni animi exemplum esse incomparabile, quod suo cum incommodo scholae me donaverit Kesmarkiensi. Fervor scilicet ecclesiae et scholae commoda promovendi et ibi Deum reveretur largum remuneratorem munificumque, ubi irreparabile ecclesiae causa damnum sentire se existimat. Offendi animum Sp. D. Vestrae, cuius virtutes, quibus corruscat, quominus in gratiam redeundum esset, auctoramento esse deberent. Sed et hoc condonatum est. Deus, quod abs me praetermissum est, compenset gratiam ac beneficia, quibus Sp. D. V. mactare me haud dedignata est, remuneretur, efficiatque, ut herulus vestigia Parentis tanti pleno gradu sequi [possit] et non facultatum tantum, sed et virtutum meritorumque heres sit paternorum. Ceterum splendori, quem Sp. D. V. per aliquot saecula ad se propagatum adauxit, adiiciat Deus perpetuitatem, largiaturque Sp. D. Vestrae in hac mortalitate immortale nomen. Id quod dum precor, ulteriorem quoque gratiam et patrocinium Sp. D. Vestrae ea, qua debeo, submissione expeto et maneo

Sp. ac Magnificae D. Vestrae, Domine et Patrone gratiosissime,
Radván, 28. Maii 1755.

cliens ad preces et officia paratus
Josephus Bentzur.

Kívül: Spectabili ac Magnifico Domino Ladislao de Radvan et in Kaza, aliquot comitatuum incliti Regni Hungariae tabulae iudiciariae assessori primario (tit.), Domino et Patrono suo gratiosissimo. Ribari.

III.

Késmárk, 1756.

Spectabilis ac Perillustris Domine et Patrone gratiosissime.

Quod tam sero *Goldasti* commentarium unacum reliquis opusculis in uno volumine compactis submittam, ea, qua decet, submissione deprecor. Expedivissem volumen hoc prius, si vel occasio commoda adfuisset, vel si qua adfuisset, certioris quid de eadem constitisset. Quemadmodum accuratissima editio scripti huius Sp. ac P. D. Vestram multum delectabit: ita precor, ut splendida vestra bibliotheca in dies maiora sentiat . . . . . Deum porro precibus ardentissimis adorabo pro incolumitate Sp. [D. Vestrae] totiusque spectatissimae familiae . . . . . Deus Sp. D. Vestrae filium . . . . . eumque faciat virtutum paternarum heredem, ecclesiae vero nostrae et rei litterariae in patria multos largiatur Ladislaos de Radvan, hoc est nutritios atque promotores. In his votis dum conquiesco, gratiae ulteriori me supplex commendo et maneo

Sp. ac P. D. Vestrae
Késmárk, die 3. mensis . . . . . anno domini 1756.

[ad] preces et quaevis officia
para[tus] servus obsequentissimus
Josephus Benzur.

Kívül: Spectabili atque Perillustri Domino Ladislao de Radvan et in Kaza, certorum inclyti Regni Hungariae comitatuum tabulae iudiciariae assessori primario (tit.) Domino et Patrono suo gratiosissimo. Radvan.

IV.

Késmárk . . . . . .[1] *jul. 30.*

Spectabilis atque Perillustris Domine et Patrone gratiosissime.

Quia scio Sp. atque P. D. Vestram rarioris argumenti libros magno studio conquirere et nullis parcere sumtibus: hinc, ut aliquod iterum animi pro beneficiis grati prostaret in Sp. D. Vestram documentum, qui hic venales sunt libri, quoad titulos et pretium . . . . . eadem Sp. D. V. communicanda [esse] videbantur. Quod si aliquibus horum selectissimam bibliothecam, quam Ungaria litterata miratur, adaugere placuerit: dignabitur id mihi gratiose significare, ut eos tempestive curem separari, antequam aliis devenerint in manus. Mihi imprimis illi placent, quos subtraxi, salvum tamen est iudicium penes Sp. D. Vestram, quod optime pretia librorum decernere solet. Motus [et] adparatus bellici me admonent, ut *refutationem praetensionum et deductionum . . . . . per IV. ducatus Silesiae* accelerem.[2] Hoc est, quod mihi remoram iniiciat in *historia patriae,* quam a primo Hunnorum in Pannoniam ingressu usque ad initia saeculi XIII. perduxi, et quae iam 40 phileras excedere videtur, continuanda.

Ego vero ardentibus precibus a Deo expeto, ut nobis Sp. D. Vestram lumen et Maecenatem litteratorum et litterarum incomparabilem cum Spectatissima Aula omni beet prosperitate. In hac pietate dum conquiesco, maneo

Sp. atque P. D. Vestrae

Késmárk, die 30. Julii . . . .

ad quaevis officia paratus servus
Josephus Benzur.[3]

V.

Pozsony, 1767. nov. 19.

Spectabilis ac Perillustris Domine, mihi summo opere colendissime.

Quam Sp. ac P. D. V. dignabatur epistolam ad Sp. D. Bachak, Excelsae Camerae Hungaricae Aulicae secretarium, exarare, epistolam illam ei ipse tradidi in manus. Quam postquam praelegisset, dicebat valde bene esse, quod statutionis paria Sp. D. V. submiserit: iam omnes difficultates esse superatas remque deductam in planum.

Idem Dominus declaravit se in aliis quoque Sp. D. Vestrae grato animo serviturum, modo aliquid demandare placuerit. Lubens scripsisset, sed multis impediebatur occupationibus.

[1] Valószínűleg 1757.

[2] A Praetensio Brandemburgica 1758. jelent meg.

[3] A levél mellékleteként három, vízfoltoktól nagyon megrongált papírlapra van írva a levélben említett könyvjegyzék, mely azonban jó részt olvashatatlan.

Libros, quos Sp. D. V. desiderat, proxime procurare et Sp. D. Vestrae submittere intendam. Ex *Francisci Forgachii* historia, quae nunquam est typis impressa, libros XIII. habeo, reliquos IX. spero me proxime esse consecuturum ex Transilvania. Quia vero exemplum, quo usus sum, vitiose fuit descriptum, et Sp. D. Vestram accurate conscriptum possidere exemplum audio: spero me id ex benevolentia Sp. D. Vestrae consecuturum, ut, si futuro vere, quemadmodum intendo, Radvanium venero, meum exemplar ad Sp. D. Vestrae exemplar corrigam emendamque.

Boithini Sigismundi principis Transilvaniae et Gabrielis Bethlen etiam Transilvaniae principis res gestas lib. III. utrum habeat Sp. D. V., pervellem scire. Utinam tantae mendae et errores scribarum oscitantia illud in exemplum, quod meas in manus devenit, non irrepsissent. Dabo operam, ut aliunde haec possim emendare. Apud priorem principem, quod ex libro I. Boithinii evidens est, Georgius Radvánszky inter ministros praecipuum tenebat locum.

Utinam plura similia scripta ex scriniis privatorum in lucem protraherentur, publicique iuris fierent. Ita completiorem rerum patriae haberemus historiam.

Nova, quae scribere possem, Perillustris Dominus Meervaldt referet. Ita commendatus ulteriori gratiae, maneo
Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii, die 19. Novembris 1767.

servus humillimus
Josephus Benczur.

VI.

Pozsony, 1768. ápr. 16.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Tractatus *Schvarzianos,* quos Sp. ac P. D. V. dignatur desiderare, necdum Lipsia, ubi ultra annum haerent, accepi. Spero eosdem me sub finem mensis venturi Maii cum mercibus pellionum Lipsia advehendis consecuturum, adeoque statim proxima demum occasione Sp. D. Vestrae eosdem sum submissurus. Scripsi hac de re iterum Lipsiam et Valaszkyo studioso demandavi, ut tractatus eosdem Viennam per certos Saxonicos nostris pellionibus servientes aurigas expediat. Viennam totam adtentam reddidit sequens ibidem recusus tractatulus:

Johann Georg Neubergers iuris utriusque licentiati Abhandlung von den Einkünften der Clöster und dem Amortizationsgesetze. Nachdruck der Münchner Ausgabe 1768. In 8-vo. Intra 6 dies omnia Viennae recusa exempla sunt divendita. Speramus tamen novam diebus his libelli huius editionem nos accepturos et tunc unum exemplum Sp. D. Vestrae

procurare etiam intendam. Auctor est Bavarus, et libellus primum Monachii in Bavaria est impressus. Scribit apertissime et simplicissime.

Tyrnaviae non pridem prelum deseruerunt *P. Nicolai Schmitth Episcopi Agrienses,* III. tomulis in 8-vo, quos ob multa in illis occurrentia diplomata Sp. D. V. sibi posset procurare.

Ita Gratiae ulteriori commendatus maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii die 16. Aprilis 1768.

servus humillimus
Josephus Benczur.

VII.

Pozsony, (1768.) aug. 31.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summopere colendissime.

Quod Sp. ac P. D. Vestrae recenter filius sit natus,[1] gratulor, et precor, ut eum Deus crescere iubeat in Sui nominis gloriam, Sp. D. Vestrae et totius inclitae Domus amicorumque solatium, ornamentum ac decus patriae, efficiatque eum heredem omnium avitarum virtutum atque meritorum.

Schvarzii dissertationem *de initiis religionis Christianae*[2] necdum habeo, pro usibus tamen Sp. D. Vestrae comparare intendam.

Prayi annalium partem V., quam Sp. D. V. velit habere, hoc est totius operis partem quintam, vel exclusa prima parte praeliminari, quae continet annales Hunnorum, Avarum et Hungarorum partem quintam Annalium regum Hungariae, non dignabatur adtingere. Nisi me omnia fallunt, habet Sp. D. V. historiam seu annales Prayi usque ad annum 1516., quo desiit vivere Wladislaus II. Rex, quod si verum est, illa tantum Sp. D. Vestrae pars deest, quae modo imprimitur, hoc est ab anno 1517. usque ad obitum Ferdinandi I. Regis, quae quumprimum prodierit, statim eandem expediam. Si vero ultima pars operis, quam Sp. D. V. habet, desinit in Mathiae I. coronatione, duo adhuc Sp. D. Vestrae pro usibus totius operis Prayiani partes essent comparandae.

Episcopos Agrienses et *Thurocii Ungariam suis cum regibus* proxime expediam.

Ita commendatus ulteriori gratiae, dum Sp. D. V. et toti inclitae Domui quamvis prosperitatem voveo, maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii, die 31. Augusti.

servus humillimus
Josephus Benczur.

[1] Radvánszky Miklós, ki 1768. aug. elején született.
[2] Megjelent 1740.

VIII.

Pozsony, 1769. aug. 5.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Accepi ex gratia Spectabilis ac Perillustris Dominationis Vestrae historiam *Francisci Forgach*, quam tamen, quia habeo, et quidem quantum ex collatione colligere potui, eo ex exemplo, quo usus est scriba, qui Sp. D. Vestrae exemplum descripsit, transsumptam, summa cum gratiarum actione remitto. Adhuc significo, vitia, quae in libris 14. historiae huius occurrunt, ex Sp. D. Vestrae exemplo me non potuisse emendare; adeoque accuratius descriptum exquirendum erit. Mihi ex Transilvania 8 reliqui libri historiae huius cum dedicatione auctoris submissa est *(sic)*, sed etiam valde erronee descripta. Totum enim opus Forgachii ex 22 libris constat. Meo exemplari etiam praemissa est dedicatio operis huius facta a *Casparo Tassy* Gabrieli Bethlenio principi Transilvaniae, qui in eo erat, ut ad opus hoc evulgendum sumtus suppeditaret. Continuatio, quam habeo, est etiam erroribus referta, si tamen Sp. D. V. demandat, eandem pro Sp. D. Vestrae usibus curabo transsumendam.

Continuationem operis *Kolinovichiani*, qua belli Rakocziani saeculo hoc gesti res memorabiles exponuntur, quam primum copiam eius Domini Sp. D. Jeszenak procuraverit, suppeditabo.

Ceterum, dum Sp. D. Vestrae et toti inclitae. Domoi quaeois psospera opto, manco

Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii, die 5. Augusti, 1769.

servus humillimus
Josephus Benczur.

IX.

Pozsony, (1769.) nov. 16.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summopere colendissime.

Continuationem historiae *Francisci Forgach* pro Sp. ac P. D. Vestrae usibus lubenti animo per studiosum bonum scribam curabo hic describi. Non possum tamen diffiteri notabiles errores in ea deprehendi et sensum ex connexione saepe debere emendari: est tamen in Exc. Episcopi Quinqueecclesiensis bibliotheca Quinqueecclesiis accurate descriptum exemplar, idque ut putatur, auctoris ipsius originale.[1] *P. Koller*, qui in aula est laudati episcopi et nunc in conscribenda ex diplomatibus historia Quinqueeclesiensis episcopatus multum desudat,[2] promittit se id effecturum, ut futuro Paschate opus hoc huc pro uno vel altero mense transferatur, atque pro aliquot diebus, ut secundum illud exemplar meum corrigam, mecum communicaturum. Forte ad illud tempus continuatione Sp. D. Vestrae exemplaris exspectandum esset.

[1] Hogy a pécsi példányt tévesen tartották Forgách eredeti példányának, l. Monum. Hung. Script. 16. k. bevez.

Quod vero ad *Kolinovichi* continuationem adtinet, illam necdum suscepi, quia Sp. D. Stephanus Jeszenák ter iam quaesivit sua in bibliotheca hoc opus, non tamen invenit. Existimat se illud suo Domino adfini Sp. D. Alexandro Podmaniczky mutuo dedisse vel in Büke haerere. Cras eundem iterum volo adire et rogare, ut libros, quos habet in Buke, accurate curet perlustrandos et opus hoc exquirendum.

Sigillum in Neogradiensi comitatu inventum existimo esse cuiusdam copiarum Hungaricarum ducis, qui Laurentius Vitzmandi vocabatur, cuius tamen maiores Germani fuisse videntur, licet nec ipse ex historia nomen eius eruerim. Forte in Istvanffio, vel Petro de Reva, vel Ortelio redivivo Maieri eius aliqua mentio occurret.

Obtinui tandem aliquando iam Schvarziani tractatus de initiis religionis Christianae unum exemplar, quod Sp. ac P. D. Vestrae submitto. Exposui vero pro illo kr. 30.

Ill. Referendarium Farkas Viennae decessisse eiusque in locum Dn. de Batta esse promotum in Exlcesa Cancellaria, in locum vero illustrisiimi Domini Török Dn. Nedeczky prothonotarium forte iam Sp. D. Vestrae snnotuit. Apud nos Magnificus Dn. Ladislaus Balogh habet molestias et aeger decumbit. Detulit eundem non nemo apud Augustam, quod provincia hic non bene sit defunctus. Purgare se quidem voluit, sed adversarii eius potentius insurrexerunt et agunt.

Multi loquuntur Augustam se abdicare velle imperiis, postquam filiam serenissimam Antoniam collocaverit, id tamen mihi non videtur esse probabile. Dies docebit.

Oppida 13 Scepusiensia Augustam velle retinere id facilius crediderim.

Ceterum, cum Sp. D. Vestrae et toti inclitae Domui quaevis prospera precor, gratiae ulteriori commendatus maneo

Sp. ac P. D. Vestrae

Posonii die 16. Novembris.

servus humillimus
Josephus Benczur. m. p.

X.

Pozsony, 1770. jan. 19.

Spectabilis ac Perillustris Domine, Domine mihi summa pietate colendissime.

Gratiosas Sp. ac P. D. Vestrae litteras debito cum respectu accepi, et ex illis cognovi non ingratus *Schvarzii* tractatum *de initiis religionis Christianae in Hungaria* Spectabili ac P. D. V. esse perlatum. Pecuniam, quam Sp. D. V. dignatur pro eodem se submisisse significare, non accepi, litteris inclusa non erat, auriga dicit sibi non esse traditam, adeoque,

[2] A munka 1782—1812. jelent meg.

si huic est tradita, ab eo repetenda erit. Quod ea etiam tantum de causa significo. Litteram ad Reverendum Institoris Pusztafedimesiensem hodierno die per auditores, qui hic aderant, expedivi.

Ceterum, si quos Sp. D. V. in posterum desideravit libros, dignetur demandare, grato animo procurabo.

Apud nos nihil in praesens novi, nisi quod Augustus Josephus II. sub finem Aprilis mensis ita vult Munkacsinum versus iter suscipere et peregrinationem, ut sub finem Junii Viennae esse possit. Vult revidere lineam militarem a Transilvania usque ad superiorem Silesiam.

Dominus Lübek a turma praetoriana Hungarica est promotus ad legionem Hallerianam Colonellus ibi factus et propterea in Italiam proxime est iturus. Multi existimant propteranea ttum esse promotum, quod nostram profiteatur religionem.

Neubergeri Erste Abhandlung von dem Amortisationsgesetz, ni fallor, Sp. D. Vestrae procuravi et submisi,[1] iam prodiit eius *II. Abhandlung cum Abfertigung,* scripta mole parva, sed erudite et eleganter conscripta: utrumque Rfl. 1 kr. 10 emitur; optarem, ut illa Sp. D. V. legere posset et religiosis vel minimum Romano-Catholicis Dominis ad legendum dare.

Utinam quoque procurare possemus *Die Geschichte von der bulla in coena Domini, II. Theile* in IV^to^, quod tamen scriptum Viennae valde est prohibitum.

Ceterum cum Sp. ac. P. D. Vestrae quaevis felicia opto et toti inclitae Domui, ulteriori gratiae commendatus maneo

Sp. ac. P. D. Vestrae
Posonii, die 19. Januarii 1770.

servus humillimus
Josephus Benczur.

Közli: SZENTPÉTERY IMRE.

TOMPA BETEGSÉGÉRŐL.

Csak most jutott kezemhez a »Protestáns Szemle« néhány füzete, melyben S. Szabó József debreczeni tanár Tompa Mihály koszorús költőnkkel és utolsó éveivel is foglalkozik. Miután eddigi életírói s most legutóbb S. Szabó József is téves adatok alapján foglalkoztak a nagy férfiú betegségével, utolsó éveivel, ez indított engem arra, hogy e téves állításokat helyreigazítsam, annyival is inkább, mert ezt kétségbevonhatatlan bizonyítékokkal, Tompa sajátkezű leveleivel tehetem.

Tizenkét darab levele van birtokomban, melyeket Tompa dr. Hőke

[1] L. a VI. levelet.

Lajos putnoki orvoshoz, kezelő és házi orvosához írt. Igen, Hőke dr.-hoz, a ki csirájában felismerte Tompa kinzó betegségét, a szívtágulást s sokkal előbb kijelentette, sőt gyógykezelte azt, mint a bécsi német orvos Skóda, kihez Tompa csak 1866 nyarán ment és pedig egyenesen dr. Hőke tanácsára; ki maga is Bécsben végezte orvosi tanulmányait és Skódának assistense is volt. Mivel költőnk igen ideges, kételkedő beteg volt, házi orvosa dr. Hőke, a költő — sőt saját maga — megnyugtatására is előbb dr. Kovács Sebestyén Endre pesti, később Skóda bécsi orvoshoz utasította, kik mindketten szórúl szóra azt constatálták, mit dr. Hőke mondott.

Tompa életírói azonban, Hőke dr. egyenes mellőzésével, egyedül Skódának tulajdonítják a betegség felismerését. Az alább közölt levelekkel bebizonyítom, hogy nem Skóda, hanem dr. Hőke gyógyította haláláig nagy költőnket. Sajnos, csak tizenkét levelet sikerült megőrizni, mert a számtalan becses levél elhányódott s különösen az 1878-ban Miskolczon dúló nagy árvíz pusztította el legtöbbjét. E tizenkettő is igen beiszapolódott és csak sok idő és gondozás után váltak olvashatókká.

De álljanak itt magok a levelek, melyek állításomat világosan bizonyítják s melyeket szórul szóra és a keltezés szerint sorban fogunk közölni.

I.

Igen tisztelt Orvos Úr!

Én épen most érkeztem haza Pozsonyból, hova Kanka szemorvoshoz mentem; szememnek három hó óta semmit sem változó kór állapotja, a sok ijesztő beszéd, aggodalmam, s talán túlvitt képzelődésem is reábirtak, hogy ezen hosszú s áldozatteljes útat megtegyem.

Felette igen kérem tisztelt Orvos Urat: ne legyen visszatetsző előtte e lépésem; szemünk oly becses kincsünk: hogy ha érdekében ideoda kapkodunk, igen is megbocsátható.

Egyébaránt, úgyszólván hasztalan mentem, mert dr. Kanka szórul-szóra azt mondá: a mit itthon tisztelt orvos úr; a szem erőltetve van s aranyeres vértolulások által van nyomva. Kimélet, diéta s vérhigítás leend az orvosság.

Kérem magamat ezutánra is nemcsak mint orvos, de mint ember is nagybecsű kegyeibe s szivességében állandóan megtartani, ki egyébiránt teljes tisztelettel vagyok

Hamván, augusztus 1. 1860. Igen tisztelt orvos urnak

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

II.

Ez első és a második levél boríték nélkül maradtak meg, míg a többi tizen a czím világosan olvasható kivűl, a levél hátulján.

Tekintetes Orvos Úr!

Feleségem már fennjárogat a szobában; a sebek tökéletesen behegedtek, de a lába éliről a feszültség, némi daganat és kevés fájdalom csak nem akar elmaradni.

Putnoktól a minap elzárva lévén, Tornallyáról hozattam meg az ólom eczetet, de míg a putnoki, annyi folyadék annyi vízzel, alig tette némileg fehérré a vizet; a tornallyai annyi mértékű, szinte habzik mint a tejfel; sűrű, erősebb a másiknál s a lábon némi mészszerű lerakódást hagy. Borogathatja-e akármelyikkel?

Igen nagy tiszteletünket s igen nagy köszönetünket nyilvánítjuk t. Orvos Ur, szíves részvéte és segedelméért.

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, márt. 10. 1864.

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

III.

Tekintetes Hőke Lajos orvostúdor úrnak teljes tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Ur!

Végre tehát kaptunk Pestről választ. Itt küldöm cserében a magamét. Ezzel azt hiszem bezártnak mondhatjuk a Pesttel érintkezést, mely nekem több zaklatott, mint csendes napot szerzett.

Különben egészen rosszúl vagyok. Nem tudom a mostanában uralkodott köd és havas napok miatt-e?

Vagy azért, mert már kevés hiján egy hónapja, hogy aranyerem nem volt? Vagy hogy nyavalyám egy stádiummal rosszabbá vált?

Elég az hozzá, hogy rosszabbul bármikor se voltam. A hátamban érezhetőbb a nyomás. Nagy dobogásom és lüktetésem van szünet nélkül, nehéz, fojtó légzéssel. Ebéd után még nagyobb.

Mellem nehéz, nyomott. Egész nap kínos az ingerlő és mellfárasztó köhécselés, szünet nélkül. A cseppeket egygyel emelve vettem nap-nap után, így ma (vasárnap) már 16-ot veszek három ízben.

Lábam minden csuklója, a csipőtől kezdve lefelé gyenge, fájos; csak úgy csámpáskodom, mintha lábaim nem is az enyémek volnának. A lábszáron nem múlik a daganat, szaggatódik, különben a használt olaj jó hatása világos és tagadhatatlan.

Még mindkét szerből van egy kevés, tán eltart csütörtökig. Igy vagyok én igen tisztelt orvos ur, és sehogy sem birom állapotom jó végét elgondolni. Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, jan. 14. 1865.

U. i. Éjeim nyugtalanok.

Ime az előző levelek derűsebb hangjai után sötét képek érintik lelkünket. Idegességét, szórakozottságát mutatja, hogy e levelet aláírás nélkül küldötte el! A pesti válasz valószínűleg a Kovács Sebestyén Endrétől várt levél lehet.

IV.

Tek. Hőke Lajos orvostúdor úrnak tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Ur!

A mely baj miatt be kellene mennem, épen a miatt nem merek elindulni ez ocsmány időben.

Régóta rekedtségben szenvedek, s már a papolás az egész télen fárasztó volt s mellemre nézve kellemetlen. Erőlködnöm kellett, hogy beszélhessek.

De május 7-én úgy megerőltettem magamat, hogy köhögni kezdtem s a köhögés mellfájással van egybekötve azóta nálam. Ingerel valami a köhögésre és nem bírok kivetni semmit. Rekedt vagyok, orrom tele náthával, mellem nehéz, sőt fáj.

Lábvizet vettem, eibisch-teát iszom este és reggel, de kevés sikerrel. Ezért akartam alkalmatlankodni.

Azonban várjunk pár napot, ha a kellemes idők beálltáig nem enyhül bajom, be fogok menni, addig is ha méltóztatik valamit rendelni, beszedem.

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, Május 18. 1865.

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

U. i. Éjjel soha se köhögök, nappal hol délelőtt hol délután inkább, üres gyomorral inkább, nem jóllakva.

V.

Tek. Hőke Lajos orvostúdor úrnak tisztelettel Putnokon.

Tisztelt Tekintetes Ur!

Állapotom körülbelül az a mi volt, nem vagyok se rosszabbúl, se jobban.

Néha egy-két óráig nem érzek semmit, azután hol itt, hol ott van mellemben a nyomás, szorulás, fájó érzés.

Rekedtségem nem mult el, lélekzetem nehéz, fáradt, de nem folytonosan, schleimot nem vetek. Furcsa, hogy néha mellem felső, majd alsó részében, néha oldalamban, a két hónomalja felé, néha pláne hátamban van a kellemetlen érzés. Vajjon nincs-e bennem szél is?

A köhögési inger néha megjön, majd elmarad. Épen elfogyott május 23-án gyógyszerem, folytassam-e? Méltóztassék rendelkezni.

Még egyet, hogy czifrább legyen: Az oleander levelének hegyes

vége a szemembe ütődött s most fáj és vér kezd rá ereszkedni. Moshatom-e hideg vizzel?

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, május 29-én reggel, 1865.

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

U. i. Tehát rosszabbul nem vagyok, sőt némi merészséggel mondhatnám jobbacskán.

VI.

Tekintetes Hőke Lajos orvostúdor úrnak teljes tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Úr!

Régen nem volt szerencsém; egészségi állapotom micsodás azóta? röviden a következőkbe foglalhatom:

Mig a flastrom mellemen volt s helye gyógyult, a nyomás mellemben és hátamban megszünni látszott, s azt hittem, hogy a bajnak vége van. Akkor szórakozás és fürdőzés végett lementem Miskolczra barátaimhoz s ott a gőzt használtam: selti vizet ittam tejjel, de a nyomás némi részben visszatért. Azonban haza jöttem, mert hetekig nem lehet távol lennem, s most itthon vagyok, megvagyok csendesen.

Hogy tökéletesen jobban volnék, nem mondhatom, de nem is rosszabbúl; köhögésem nem gyakori, a nyomás is tűrhető.

Igen szívesen köszönvén orvosi és barátságos fáradozását; bátor leszek változás esetére irni, vagy berándulni Putnokra s addig is míg személyesen lehetne szerencsém: teljes tisztelettel vagyok

Hamván, aug. 15-én 1865.

Tekintetes Orvos Úrnak

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

VII.

Tekintetes Hőke Lajos orvostúdor úrnak tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Úr!

Gondolom: méltóztatott kapni jegyzetemet, bíz én csak nem vagyok jobban. Ha dr. Kovács úr irni fog: méltóztassék velem tudatni, én akkor személyesen bemegyek Putnokra, magamat bemutatom, az utasítást átveszem, s a gyógyszereket megkészíttetvén, mehetünk tovább. Pedig nem tagadhatom, hogy teljes irtózást, sőt undort érzek már a gyógyszerek iránt, mi nem is csuda, félév mulva.

Hamva, oct. 31-én 1865

alázatos szolgája
Tompa Mihály.«

VIII.

Tekintetes Hőke Lajos orvostúdor úrnak tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Úr!

A világért sem értettem azt, hogy a pilula gyengített, hiszen magam kértem a gyomortisztítót, hanem csak azt mondtam, hogy a hajtás talán nem jó velem. Méltóztassék megbocsájtani; bizony mondhatom, hogy bajom a legközelebbi 10—12 nap alatt legaláhb is kétszereződött.

Igazán, sokszor nevetem, sokszor kárhoztatom magamat, mert van óra, midőn azt se tudom, mit csinálok, s nem tudok hova lenni, kapkodom ide, oda, irkálok-firkálok; firkáltam már azóta Kovácsnak desperatusan, azt se tudom mit. Valószinűleg a mit már tud, bajom sulyosbodását.

Iszonyú, kínzó, bolond, zaklatott állapot ez s hozzá még az én egyéniségem.

Hanem már igérem, hogy türelmesen fogom magam viselni s praeclarumot kapok e tekintetben. Teljes tisztelettel

Hamva, nov. 6. 1865.

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

IX.

Tekintetes Hőke Lajos orvostúdor úrnak teljes tisztelettel Putnokon.

Tekintetes Orvos Úr!

A cseppeket emelve s szorgalmasan szedtem. Nem is alkalmatlankodnám, ha sorsom arra nem kényszerítene, ha uj nem jött volna.

Régen panaszkodom, hogy lábaim gyengék, hogy fájnak, ez az állapot lépcsőnként rosszabb lett, s most már ott vagyok, hogy lábaim nem, vagy már alig használhatom.

A czomb, térd, lábfejnél levő csuklókban éles fájdalom, hasonlókép a térdben, és szárakban, a lábfejben, sőt a talpban és sarokban is.

Nagy kínnal tudok a szobán átmenni. Ime, még sokáig lesz reggel és én már ébren irom e sorokat.

Az én sorsom páratlan.

Hamva, decz. 21. 1865.

Igaz tisztelettel

alázatos szolgája
Tompa Mihály.

Itt Tompa leveleinek sorát — az időrend kedvéért — megszakítjuk Kovács Sebestyén Endre dr. levelével, mit Hőke Lajos doktorhoz irt, Tompa kóros állapotára vonatkozólag.

A levél igy hangzik:

Pest, 6/1 1866.

Tisztelt Kedves Barátom!

Szíves baráti és orvosi leveledet örömmel vettem. Örömet okozott régi jó iskolatársamról és állapotjáról értesülhetni, de aggodalom töltött

el beteg jóbarátunk, koszorús költőnk korállapotának makacssága. A hátgerinczbántalom tüneménye, s az azokból eredő izgatottság és zavart beidegzés tüneményei, mindinkább határozottabb alakban fejlődnek tovább, úgy hogy önkéntelen is szerves elváltozás gyanúját költik az észlelőben.

A végtagok zsibbadásai, az ízületek fájdalmai, a mozgás korlátoltsága, folytonos reflex, kellemetlen érzetek, vérkeringési, légzési zavarok, a mellkas, hasür izmainak görcsös és fájdalommal párosult összehuzódásai, mind annyi kellemetlen jelenségek, az ezekkel párosult folytonos sovánnyodás a tengélet lehangoltságát jelöli.

Az alhasi pangások, máj tultengés minden esetre előkészítő szerepet játszottak s gyógykezelésem is, a mint tudod, oda volt főképen irányozva, az idegek csillapitására aqua laurocerasit használtattam. A lobelia ezen bajban hat ugyan, de a mellett most is oda megy véleményem, hogy chinint kell kisebb adag aloéval megkísérleni, a hideg mosásokat folytatni.

Még egyet ajánlanék, ha a beteggel kivihető lenne? . . . . . egy rendszerezett, de csak mérsékelt vízgyógymódot. Kérlek, látogasd meg őt és tudasd vele, hogy irtam érdekében hozzád.

Mint irod, ismét lakóhelyedet akarod változtatni! Kérlek, gondold meg jól, mielőtt elhatároznád.

Rimaszombatban reméllem látjuk egymást.

Isten veled!

Csókol barátod
Dr. Kovács Sebestyén Endre.

Ez az a levél, mire a költő eddig is reflektált, s várva várta. Szinte enyhülve, megkönnyebbülve érezte magát utána. Ebből is láthatjuk, hogy Tompát bajában dr. Kovács is kezelte és hogy Hőke dr., megnyugvás végett, mindig ajánlott másokat is.

Folytatja Tompa:

X.

Tekintetes Orvos Úr!

Én minden nappal rosszabbúl vagyok. Hátamban nagy, kellemetlen nyomás a lapoczkák közt kivált. Mellem nehéz, szorúlt.

Szívdobogásom és lüktetésem minden mértéket és határt túlhágni látszik; úgy hogy már anyaga is, azaz a szív húsa, a mell csontja és teste fáj; ezzel nagy a légzési nehézség a fulladásig. Most már hasztalan maradok csendesen ülve: a pokoli dobogás nem szünik.

Jó idő vagy rossz: mindegy. Sokat vagy kevesebbet eszem? mindegy. Éjjel vagy nappal: mindegy. Lábaim is fájnak s gyengék, de ez említésre sem méltó a dobogás és lüktetés mellett.

Mindezekhez iszonyú erőkimerűltség, bágyadtság járúl. Nem volna számomra a tudományban gyógyulás? . . . sőt enyhülés sem? Mondhatom, hogy állapotom elviselhetetlenné kezd válni.

Aranyerem már egy hó óta nem volt.

Mindkét féle gyógyszerem elfogyott. A lábkenőcs igen jó; a cseppek semmit sem enyhítettek.

Igen nagyon kérem: méltóztassék dr. Kovács úrral tartott nagybecsű consultátiójuk eredményét javamra foganatba venni, mert igazán lelkem, testem confundálódni kezd.

Egyebet szóval a segédem.

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, jan. 17. este 1866.

alázatos szolgája:
Tompa Mihály.

XI.

Tekintetes Orvos Úr!

Az elmúlt 4—5 gyötrelmes napról kívánom tudósitani; kérvén egyszersmind becses tanácsát. A pilulákat pénteken kezdtem szedni, 2 szemével 4 ízben naponként. E pilulák (kivált ha szilvát vagy cziberét ettem) kétszer, háromszor is székeltettek, híg székkel többnyire. A mint felolvadni kezdenek, zavart csinálnak a hasban, van egy kis csikarás forma, mely nem okoz fájdalmat, a has zuborog, korog, de nem puffadtság érzete áll elő; a szelek épen nem, vagy ritkán szabadulnak a rendes úton, böfögéseim vannak. Egy szóval a mondott napokon még rosszabbúl vagyok, a zsongulásnak, elevenedésnek semmi nyoma, de van rendkívüli szívdobogás, lüktetés, fojtó légzés, ezekhez aléltság, gyötrő beteg érzés. Aranyerem nem nyilatkozik.

Tegnap, hétfőn este gyötrelmemben langyos fördőt vettem, de ez nem javított sorsomon, az éjet nyugtalanúl, felizgatva és iszonyú szívdobogás közt töltöttem.

Most már nem tudok okos lenni magamtól. Ily mértékben szedjem-e tovább is a pilulákat? Az e rendeltetésök: a mit nálam eredményeznek? stb. stb. becses tudósitását kérem.

Ma kedden csak 9 és 3 órakor fogok venni 2—2 szemet, míg a válasz megjön.

Lábaim is voltak már akár a fájósság, akár az erőtlenség tekintetében jobban, mint most vannak; de ez figyelmet sem érdemel más szenvedéseim mellett.

Ez az iszonyú dobogás és lüktetés, vele a fojtó lélegzés és leverő, beteg, gyötrelmes érzés, ez iszonyú.

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, jan. 23. 1866.

alázatos szolgája:
Tompa Mihály.

XII.

Tekintetes Orvos Úr!

Csak a legközelebbi levelemben irottakat ismétlem, azon hozzátétellel, hogy kevesebbszer véve a pilulákat: a szélszorúlás, hajtás is kevesebb. Hátamon a lapoczkák közt egy 5 lyukkal fakadó nagy kelés támadt.

Ma (szerdán) szememnek nagy villámlásai voltak. Aranyerem nem nyilatkozik. Pilulám még van bőven. Becses utasítását kérem. A szívdobogás enyhüléséről szó sincs, a javulásról, erősödésről szintúgy.

A megfulás környez. Egyenesen magának a szívnek kell bajának lenni, legalább erre a gondolatra jön a — szakadatlanul kínozott nyomorult szenvedő.

Teljes tisztelettel vagyok

Hamván, jan. 24. 1866. este.

alázatos szolgája:
Tompa Mihály.

Ezzel a leveleknek sora véget ér! — A levelek általában nagy gonddal, szép, olvasható betűkkel vannak írva. Szegény szenvedő még nagy kínjai között is megtartotta leveleiben a világosságot, tömörséget, mi jellemvonása volt.

A mi ez után következett, azt elképzelhetjük mi volt. Hervadás, enyészet, halál! — 1867-ben dr. Hőke Putnokot odahagyván, Miskolczra tette át lakását. A költő azonban haláláig hű maradt hozzá és becses soraival felkereste gyakran. 1867 már a haldoklás éve volt költőnkre nézve. Kedélye télre hanyatlott, melyben több az árny mint a fény; iratait rendezte, fűhöz-fához folyamodott, sürgönyözött, búcsúzott, haldoklott.

A megmaradt levelekből is kitűnik Tompa és Hőke dr. egymáshozi viszonya. Kitűnik, hogy 1860-tól egészen Tompa haláláig házi orvosa volt Hőke, gyógyította, baját csírájától ismerte. Az érdem tehát, — ha ugyan ezt annak lehet nevezni — de mindenesetre a fáradtság, ápolás, orvoslás a dr. Hőke Lajosé, mert a költő az ő tudta, beleegyezése nélkül egy lépést sem tett. Bármilyen ideges, skeptikus és izgatott volt is Tompa, e tekintetben engedelmes, bizalmas pacziens, türelmes beteg volt.

Halála előtt pár héttel (meghalt 1868 június 30-án) már nem írt dr. Hőkének egy sort se, hanem stoikus nyugalommal elküldte neki: »utolsó verseit,« egy bibliát és saját arczképét kezeírásával.

Közli: Halmy Gyula.

ISMERTETÉSEK. BÍRÁLATOK.

Arany János élete és munkái. Irta *Gyöngyösy László.* Budapest, 1901. Franklin társulat.

Majd teljes két évtized múlt el azóta, hogy Arany János, nagy költőink között a legnagyobb művész, elérte azt a csöndes nyugalmat, a melyre egész életében vágyakozott és még mindég nem rajzolta meg az irodalom a pályafutását, hogy a legnagyobb magyar költő életét a maga egészében áttekinthettük volna. A mi volt — pedig volt elég — az vagy vázlatos és töredékes dolgozat, mint magának a költőnek és fiának nagybecsű följegyzései, Koltai irodalamtörténeti vázlata (Arany János élete és költészete), vagy Arany életének csak egy része terjeszkedik ki s nem annyira kidolgozott rajz, mint szorgalommal összegyűjtött adattár. Ilyen Ercsey Sándor megbízható, de még sem elég részletező monographiája, a mely tulajdonképen Arany életének első felét tárgyalja, és Benkó Imre munkája, Arany János tanársága Nagy-Kőrösön, mely az előbbi folytatásaként szerepelhet. Van azonkivül egy igen kiváló monographiánk, Riedlé, a mely megfigyeléseinek élességével, elemzésének finomságával mély pillantást enged vetnünk a költő lelkébe és művészetébe, de szántszándékkal mellőzi az életrajzi adatokat. Arany életrajzát tehát minden érdeklődőnek úgy szólván magának kellett megalkotnia.

Részben talán az anyag hiányán múlt, hogy az életrajzot mindeddig nélkülöztük. Attól a naptól kezdve, hogy Arany Toldijával föltűnt az irodalomban, bőven áll életrajzi anyag a rendelkezésünkre, első sorban a leveleiben, azután kortársainak följegyzésében, de gyermek és ifjúkoráról, harmincz esztendőről, nagyon hézagos a tudomásunk, és majdnem teljesen hiányoznak azok a bizalmas természetű közlések, melyek a nagy költőnek magán életébe vezetnék az érdeklődőt. Ha élete folyásáról kapunk is valami halvány képet, ez a kép teljesen külső, a benső emberből nem láttatnak semmit.

Gyöngyösyt szerencsés véletlen, ismeretsége Szilágyi Istvánnal, és saját kutatásai képessé tették arra, hogy ezt a hézagot betöltve meg írja Aranynak most már teljes életrajzát és képekkel — gyarló képekkel — kisérve kiadja.

Ebből a szempontból, hogy megtudjuk, mit köszönhetünk Gyöngyösynek és mennyiben tarthat munkája számot eredetiségre, három részre választjuk könyvét. Az első rész, a mit Arany életének első harmincz esztendejéről mond, az egész műnek majd egy harmada, mindenesetre a legérdekesebb és legértékesebb. Ezért a részért az irodalom valóban hálás

lehet Gyöngyösy iránt,[1] sok eddig ismeretlen adatot derített ki, sok bizonytalan eseményt igazolt, s annyi apró, jellemző mozzanatot örökít meg, hogy szinte csodálkozva kérdezzük, mint tudtak ezek mindeddig rejtve maradni. Csak találomra említem azokat az eredményeket, melyeket a család eredetéről, Aranynak debreczeni diákságáról, színész életéről, a Rozvány házban töltött napokról, geszti nevelősködéséről, aljegyzőségéről stb. megállapít; a ki érdeklődik Arany iránt, és ki nem érdeklődnék, az úgyis elolvassa a könyvet s személyesen győződik meg nagy számukról. Van az adatok között egy pár, a mely annyira kicsinyes, annyira nélkülöz minden jellemző vonást, hogy bátran elmaradhatott volna, de legnagyobb részük valóban megérdemelte a följegyzést s a ki majd ezután Arany életrajzát írja meg, az nagy hasznukat fogja látni.

Az események egy részét már mások is följegyezték s ezeket alaposan föl is használja Gyöngyösy, különösen Ercsey Sándorét. Ezen természetesen nem ütközünk meg, de több önállóságot várhattunk volna a szerzőtől, mert a költő sógorának szövegéhez még ott is nagyon szorosan ragaszkodik a hol bővíti, egy helyen meg majdnem szóról-szóra átírja.[2]

De így is, mint mondom, ez a rész igen becses, a ráfordított munka nem veszett kárba, a sok kutatás, kerestetés, fáradozás, a mit Gyöngyösy megtett, megtermi gyömölcsét az irodalomtörténet elismerésében.

Csak egyet sajnálhatunk, azt, hogy Gyöngyösy, mivel első sorban a nagy közönségnek és nem a szakembereknek írt, nem dolgozta föl az anyagot, mondjuk, »philologiai módszerrel«, nem idézi pontosan minden új adatnál, honnan merítette, hanem csak a könyv végén általánosságban említi meg, kitől hallotta, vagy milyen írás bizonyítja az egyes fejezetekben közölt adotokat. Az adatok nagy részét Szilágyi Istvánnak köszönhetjük, a ki mint Arany ifjúkori barátja, igen sok emléket őrzött meg, s Gyöngyösy mindezt híven összeírta. De sokat kutatott és kutattak számára a megyei, egyházi és községi levéltárakban is, úgy hogy a munka igazán nagy apparatussal készült: mennyivel megbízhatóbb lett volna azonban a könyve, ha erre az apparatusra mindenütt pontosan ráutal! Különösen ott kellett volna el ez a philologiai pontosság, a hol ismeretes eseményeket eddigi tudásunktól eltérően ad elő. Szerinte p. o. Arany 1849 ben két katona-tiszttel került összeütközésbe (168. 169. l.) Ercsey szerint mind a két összeütközés egy alkalommal és ugyanazzal a tiszttel történt (42. l.), Ercsey azt állítja, hogy Arany előbb mondott le konrektorságáról, azután került Rozványékhoz, (24. l.) Gyöngyösi fordítva beszéli el (79. l.). Apróságok ezek, de azért a pontosság nem árt.

Második résznek veszem azon életrajzi adatokat, melyek Arany életének második harmincz esztendejére vonatkoznak. Itt már bőségesen állott forrás az író rendelkezésére, ki is aknázta, különösen a levelezést. Van azonban ebben a részben is új adat, illetőleg kellő világításba

[1] Ez az első rész és a másik kettő eleje — az egész mű nagyobb fele — már megjelent egyszer, 1897-ben, Egerben (Arany János ifjusága. Irta Gyöngyösy László, Eger.)

[2] P. o. Arany szalontai tanítóskodásának kezdete. Ercseynél (Arany János életéből, Budapest, 1883) 19—20. l. Gyöngyösinél 71—72. l.

helyezi a kevésbbé ismerteket, de úgy mint előbb a teljesen újakat, minden részletes hivatkozás nélkül.

A harmadik részűl marad Arany költeményeinek méltatása. Aránylag helyesen is, kevés szót szentel Arany költői működésének, helyesen mondom, mert a nagy közönség nem is kívánja meg a túlságosan részletező méltatást, a szakember pedig jelen esetben inkább érdeklődik az életrajz iránt.

Ez a harmadik rész az egész könyvnek leggyöngébb alkotó eleme. Nem mond sok újat, s a mit mégis mond, abban gyakran nincs köszönet. Nem apróbb tévedéseire czélzok.[1] Ezek könnyen megesnek mindenkin, csak a két legnagyobb hiányát emelem ki. A legfeltűnőbb sajátsága, a mi életrajz-írónál ritkaság, hogy a költőt, a kivel foglalkozik, teljesen érthetetlen, alaptalan szigorúsággal ítéli meg. Az ellenkezőt, a legtöbb életrajz-író hibáját, értjük és tudjuk menteni: a ki bőven, hosszú ideig foglalkozik egy-egy íróval, az annyira beleéli magát az író egyéniségébe, annyira megszereti, hogy épen ezen sympathikus érzelmei folytán nemcsak sok, más kevésbbé elmélyedt vizsgálódó előtt meg nem nyilatkozó szépséget vesz észre, hanem egy kissé el is fogúl, gyakran ott is nagy gondolatot, mély érzést talál, a hol valójában nincs, és a hibák fölött öntudatlanúl is tovasiklik. Gyöngyösy ellenkezőleg sokszor nemcsak nem érti Aranyt, hanem mintha nem is akarná érteni, nem is szeretné. Minduntalan és nagyon erős hangon hirdeti p. o., hogy Arany képzelete szegény volt. Valóban, Arany phantasiája nem volt olyan ragyogó, mint teszem Jókaié (hála Isten!), még olyan sem, mint Vörösmartyé, csakhogy azért szegénynek épen nem mondható, sőt határozottan gazdag, de erős érzéke az élet való jelenségei iránt megakadályozza, még pedig a költő tudtával és beleegyezésével, hogy szerte kalandozzék, hogy képzeteit olyan kapcsolatba hozza, mely nem felel meg a való világ physikai és psychikai törvényeinek.

Nem tud méltóan lelkesedni Arany lyrájáért — mert, a mint ő mondja, kevés Aranyban a lyrai elem (!?);[2] még a nagy eposi alkotások dícséretébe is vegyít minduntalan egy-egy méregcseppet: a *Toldi*ban feltaláló ereje igen csekély és szegényes — mintha csak eseményeket lehetne *feltalálni* — a *Toldi Estéje* »lényegében csak ismétlése a Toldinak, árnyékoldala Lajos király viselkedése«[3]; a *Toldi Szerelmében* is »sok olyan dolog maradt, a mi a hangulatot zavarja« (?) s nemcsak az olasz hadjárat

[1] P. o. a Toldi cselekvénye nem öt napig tart, hanem nyolczig; a családfa egy pár dátuma (III. Györgynek és Megyeri Sárának születő éve) hibás stb.

[2] *Érzelmit* akar mondani, a miben szintén csak részben van igaza és arról is egyáltalán megfeledkezik, hogy a lyrának az érzelmen kívűl van egy másik forrása is, a költő *gondolatvilága!* Aranynak egész lyrájára illik az, a mit Péterfy az egyik költeményéről mondott: »olyan, mint az a mesés kagyló, mely csak akkor hangzik, ha arra való fülhöz szorítjuk.«

[3] Megrójva Lajos királyt kiméletlenségéért Toldi iránt, s újra elfelejti, hogy Lajos szemében Toldi többszörös bűnös s Lajos maga *király*, a ki hódolatot vár Toldítól, nem bírálatot. Különben is Lajos *olasz*, ezt Riedl nyomán Gyöngyösy is említi s az olasz vér mégsem olyan, mint a magyar. Lajos a király, az olasz, nem cselekedhetett másképen!

kissé fárasztó — de csak fárasztó — leírására gondol, hanem azokra az apróbb, vidámabb hangulatú személyekre és jelenetekre is, melyeket Arany czéltudatosan és nagy művészettel sző a komoly tárgyba, valamint Shakspere odaállítja a maga bolondjait a királyok mellé; a *Buda Halálát* »bizonyos kedvetlen csalódással teszi le.« Miért? Mert Etele gyilkossága nincs megokolva (?), mert Etele nem végzetes hős — a mint az epikai sablón és az elmaradt iskola követeli — és sok más egyébért.

Nem azt hibáztatom, hogy általában bírálja Aranyt, hanem azt, hogy *ilyen* és ehhez hasonló kifogásokat tesz. Ez pedig bűn Aranynyal szemben, nem azért, mintha Aranyon nem volna *szabad* foltot találni, de azért, mert foltokat nem *lehet* rajta észrevenni.

Annál különösebb Gyöngyösynek ez az eljárása, mert az Arany irodalmat, különösen a legkimerítőbb és legkitűnőbb termékét Riedl Arany Jánosát, nemcsak szorgalmasan használta, hanem alaposan ki is használta. Hogy egy-egy gondolatot átvesz Riedltől, azon nem csodálkozunk, rosszul tette volna, ha figyelmen kívül hagyja e munkát, azonban a mit Riedl a Toldi Szerelméről és Buda Haláláról írt, annak legnagyobb részét beleszövi a munkájába, csupán a szavakat változtatva meg, azt se mindig. Csak bizonyìtékúl idézem könyvének 311—316. lapjait, a hol Riedl 193—200. lapjait írja át, de még Riedl csoportosítását és az egymásutánt is meghagyja. Izelitőül közlöm a következő párhuzamos helyet:

Riedl (1. kiad. 198. l.)

A magyar mondai emlékeken kívül Arany még történetiekkel is élt. Álmos, Bulcsu, Szalárd, Szemere, Torda hun főurak nevei a magyar krónikákból való. A véres zászló (sh. kard hl.), mely harczi jel gyanánt a hunok földét bejárja, a magyar történetből ismeretes. A turul, mely szárnyait Attila palotáján feszíti ki, a magyar hadak heraldikus madara. A hun róvás említésénél Arany bizonyára a Székely írásra gondolt, mely rovásra történt . . .

A jelenet, melyben Attila bemegy egyedül az ellenséges Budavárosba, a nélkül, hogy valaki kezet merne rá vetni, bizonyára a magyar történelem ama megható elbeszélésének analogiájára van gondolva, miszerint Imre király magában, csak királyi méltóságától védve bement Endre táborába és hűtlen öcscsét sátrában lefegyverzi.«

Gyöngyösy (314. l.)

De »Buda Halálához« a magyarok történelméből is bőven szedegetett Arany. A hún fők, a régi előkelő magyarok neveit viselik. Igy fordul elő Bulcsu, Szemere nevű a hunok között. A véres kard körülhordozása, a mi háborut jelent, régi magyar szokás. A rovás ősrégi magyar írás. A turul madár is a magyarok zászlain lengett. Mikor Attila egy szál karddal bátyja ellenséges táborába megyen, az is a magyar történelemből van véve. A monda szerint ugyanezt cselekedte Imre, pártütő öcscsével szemben.«

Egy-két helyen meg épen érthetetlen maradna Gyöngyösi szövege, ha nem keresnők föl Riedlből a megfelelő helyet p. o. »Gyöngyvér Buda meggyilkolása után épen úgy megátkozza Attilát, mint Krimhild Hagent« 316. l. Mire való itt párhuzamot keresni, hiszen egészen természetes — legalább eposban — hogy az özvegy megátkozza férje gyilkosát. A magyarázattal Riedl szolgál (200. l.) »Gyöngyvér a megölt Buda *holttestén* úgy átkozza el Áttilát, mind (sh.: mint) a Niebelung-énekben Siegfried

legyilkolása után Krimhild Hagent.« Gyöngyösy nem vette észre Riedl szövegében a szórendi finomságot *(úgy* átkozza el.)

A mit Gyöngyösy nem egészen alaposan mond a Toldiról »a leírásokat és a nyelvet kivéve semmi sincs, a minek Ilosvai munkájában nyoma nem volna.« (123. l.), azt némi túlzással elmondhatjuk azon fejtegetéseiről, melylyel Riedl vezetése alatt Buda Halálát kiséri, azzal a különbséggel, hogy itt az eredeti csak vesztett az átdolgozással.

Bármilyen kitűnő is a forrás, ennyire kiaknázni még úgy sem volna helyes, ha az író pontosan hivatkoznék reá, Gyöngyösy azonban, bár bevallja, hogy az »Arany életrajzokat« felhasználta, a függelékben fölemlített forrás művek közűl, remélhetőleg véletlenűl, Riedl »Arany János« át kifelejtette. Jóhiszeműségét nem vonom kétségbe, annál kevésbbé, mert az egész munka szerényen van megírva. S maga a szerző is áthárítja, legalább részben, az esetleges érdemet a forrásaira, de így is tájékozatlanságnak kell eljárását tartanunk.

Enyhébben szól ítéletünk, ha az aesthetikai méltatásának nagyobb eredetiséggel és jobb érzékkel megírt részeire tekintünk: vannak ilyenek is, örömmel ismerjük el, de mindezek nem felejtetik velünk Aranynak méltatlan hibáztatását.

Még egy pár szót a stílusáról. Ha Gyöngyösy könyve pusztán szakembernek szánt adat-gyűjtemény volna, akkor ez a pont nem esnék szigorú megbírálás alá. Valamint a műépítő a rendszertelenűl összehalmozott kőtömeget, a melyet a bányász csak úgy a maga durva csákányával fejtett a bányában, szétszedi, az egyes kődarabokat lefaragja, csiszolja s tervszerűen illeszti hatalmas márványpalotává, úgy a művészi életrajzíró is arányos, kidolgozott finom essayt írhat a szorgalommal és tárgyismerettel összehalmozott anyag alapján, ha az nincs is megfelelő formába öntve. De Gyöngyösy műve nem akar egyszerű adattár lenni, a nagy közönségre számít: ügyelnie kellene tehát, hogy ne maradjanak pongyola, sőt érthetetlen[1] mondatok a szövegben, és köznapi kifejezések, majdnem szórul szóra ismétlődő részletek.[2] Prózája egyáltalán nem áll művészi szinvonalon, értekező, kissé egyhangú próza, mely értelmes ugyan majd mindég, de semmivel sem több.

És ha mégis örömmel fogadjuk és olvassuk a művet, azt a szerző tudja be első sorban az I. résznek. Aranyról ujat hallani mindég olyan jól esik, hogy az új adatok kedvéért végighallgatjuk az egész életrajzot is.

Az irodalom pedig tejesítse kötelességét, adjon nekünk két Arany életrajzot. Egyet, rövidet vagy 10 íveset, az iskola és a nagy közönség számára, hogy bevezesse az olvasót Arany költészetének élvezetébe, egy másikat, hosszabbat, kimerítőt, részletesen méltatva Arany költészetét, azok számára, kik Aranyt már is ismerik és szeretik. Az adatok hiánya most már nem lehet mentség. CS.

[1] És ha Toldit nem látja (Piroska), ha nem is boldog, de kötelességtudó, nyugodt életet folytatott volna férje oldalán, Toldi szeme elé kerűlt azon a végzetes vacsorán (a végzetes vacsoráról eddig szó sem volt).

[2] Arany betegségének »kórtan«-a 342. l. és 378. l.

REPERTORIUM.

Alexander Bernát. Shakespeare és Katona. Budap. Hírl. 1902. 42. sz.

Alfa. Péterfy Jenő. Budap. Hírl. 295. sz.

Arany László összes művei. Ism. S. E. Budap. Hírl. 1902. 22. sz.

Auer István. Vergődés. Ism. Andornicus. Alkotmány 289. sz. — dr. Bán Aladár. Magy. Szemle 51. sz. és Kath. Szemle 1902. 191. l.

B. P. Arany-családról. Vasár. Ujs. 47. sz.

b. s. Gárdonyi mint színésznevelő. Magy. Hírl. 340. sz.

Balla Ignácz. Tűz. Ism. Vasár. Ujs. 43. sz.

Bán Aladár. Kemenes költészete. Magy. Szemle 1902. 7. sz.

Bárd Miklós versei. Ism. ő. Budap. Hírl. 1902. 78. sz.

Dr. Balogh Vendel. Petőfi emlékezete. Székelyföld 62. sz.

Barla Jenő. Skaricza Máté élete. Protest. Szemle 589—600. l. (Önállóan is megjelent.)

Bartók Lajos. Remény és emlékezet. Ism. Budap. Hírl. 355. sz. — Sebestyén Károly. Magyarország 1902. 2. sz. — Magy. Szemle 1902. 4. sz.

Békesi Emil. Magyar írók Hunyadi Mátyás korából. Kath. Szemle 1902. 40—49. l. 134—147. l.

Bródy Sándor. A dada. Erkölcsrajz 3 felv. Először adták a Vígszínházban 1902. jan. 18. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 18. sz. — Márkus Miksa. Magy. Hírl. 18. sz. — Gerő Ödön. P. Napló. 18. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 17. reg. sz.

Diószeghy (Giczei) Mór Buborékok. Sz.-Somlyó. Ism. Hamvai Sándor. Szilágysomlyó 1902. 3. sz.

Endrődi Sándor. Isten felé. Ism. Alfa. Budap. Hírl. 354. sz. — *z.* Budap. Szemle 109. köt. 154—158. l. G. I. Magy. Szemle 1902. 5. sz.

Br. Eötvös József munkái I—IV. köt. Ism. Gyulai Ágost. Philol. Közl. 56—58. l.

Eötvös Károly munkái V. VI. kötet. Ism. Timár Szaniszló. Egyetértés 330. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 262. reg. sz.

Eötvös Károly. Utazása a Balaton körül. 1. 2. Ism. Dr. T. I. Sárospat.-Lapok 28. 29. sz. 3. 4. köt. Ism. Tomori Jenő. Pestmegy. Hírl. 88. sz.

Erdélyszky Mihály. Emlékbeszéd Vörösmarty Mihály születésének századik évfordulója alkalmából. Nagyszebeni áll. főgymn. értes. 3—8. l.

Erdélyi Zoltán. Margitsziget. Ism. Dömötör Pál. Magy. Szemle. 1902. 3. 4. sz.

Farkas Béla. Egy lap Petőfi élettörténetéből. Nyugatmagy. Híradó 240. sz.

Farkas Imre. Versek. Ism. ó. Budap. Szemle 1901. köt. 327. l.

Fridrik Imre dr. Makai Emil. Polit. Hetiszemle 32. sz.

Fülöp Béla. Petőfi koponyája. Magy. Állam. 1902. 5. sz.

Gárdonyi Géza. A láthatatlan ember. Ism. Budap. Hírl. 1902. 27. sz.

Gelért Jenő. Vörösmarty Mihály élete. Ism. Miklós Ferencz. Phil. Közl. 1902. 64. l.

Heinrich Gusztáv. Még egyszer a Bánk bán-regény. Budap. Szemle 109. köt. 171. l.

Heinrich Gusztáv. Schedius Lajos emlékezete. Budap. Hírl. 1902. 43. sz. és Vasár. Ujs. 7. sz.

Herczeg Ferencz. Pogányok. Ism. Sebestyén Károly. Magyarország 1902. 2. sz.

Ignotus. A Petőfi koponyája. Magy. Hírl. 1902. 9. sz.

Kárpáti Károly dr. Vörösmarty emlékezete. Szegedi áll. főgymn. értes. 17—25. l.

Katona József. Emlékezés Vörösmartyra. Fogarasi áll. főgymn. értes. 3—21. l.

Kéri Gyula. Petőfi ereklyék. Vasár. Ujs. 39. s köv. sz.

Korner Erich. Marie Bárkány. Leipz. Illustr. Ztg. 2998. sz.

Kovács Ferencz. Zilahy Károly pályája. Zilahi ref. colleg. értes. 3—82. l. (Önállóan is megjelent 8-r. 82. l.)

Lampérth Géza. Pacsirta szó. Ism. Budap. Hírl. 352. sz. 12. lap.

Londesz Elek. A munkácsi rab. P. Napló 355. sz. (Zsutay János.)

Máriaffi Dávid. Vásárolt szívek. Ism. ls. Budap. Szemle. 108. köt. 469—471. l.

Mihálovics Ede. A kath. prédikáczió története. Ism. Protest. egyh. isk. lap 27. 28. sz.

Nagy Béni dr. A ferenczes szellem és hatása hazánkban. Egri főgymn. értes. 3—85. l.

Nagy Károly. Ujabb költemények. Makó. Ism. Vasár. Ujs. 41. sz.

Orbán K. L. Kemenes Ferencz. Veszpr. Hírl. 47—49. sz.

Pázmány Péter munkái. Magyar sorozat. V. köt. Ism. Lakatos Vincze dr. Kath. Szemle 1902. 86—89. l.

Péterfy Jenő összegyűjtött munkái. Ism. Császár Elemér. Philol. Közl. 1902. 59—63. l.

Petőfi koponyája. Budap. Hírl. 1902. 3. 4. sz.

Petőfi-társaság 1876—1901. Ism. i. Budap. Szemle 109. köt. 331. l.

Rábel László. Szávay Gyula. Soproni Napló 71. sz.

Rákosi Jenő. Tágma királyné. Tragédia az ősidőkből 3 felv. Először adták a Nemz. Színházban 1902. jan. 15. — Ism. Tábori Róbert. Pesti Napló 15. sz. — Timár Szaniszló. Egyetértés 15. sz. — Márkus Miksa. Magy. Hírl. 15. sz. — Rothhauser M. P. Lloyd 14. reg. sz. — Alfa. Budap. Hírl. 15. sz. — Palágyi Menyhért. Magy. Szó 25. sz. és Budap. Hírl. 28. l.

Rass Károly. Vörösmarty Mihály emlékezete. Gyulafehérvári kath. főgymn. értes. 3—18. l.

S. K. Péterfy Jenő. Magyarország 259. sz.

Sarudy Ottó. Balassi és Petőfi. Pápai Lapok 31—33. sz.

Schöpflin Aladár. Bajza József. Budap. Hírl. 1902. 4. sz.

Schor Ernő. Reviczky Gyuláról. Pápai Lapok 34. sz.

Szabó Endre Zápor. Ism. Sebestyén Károly. Magyarország 1902. 2. sz. *Szávay Gyula.* Juczikától a Lobogóig. — Ünnepi verses játékok. Ism. Magy. Tengerpart 1902. 28. s kv. sz.

Széchenyi István gr. egy kiadatlan levele Budap. Friss Uj. 1902. 48. sz. Széchenyi emlékezete. (Baán alispán beszéde a Széchenyi lakomán Nagy-Czenken.) Soproni Napló 77. sz.

Szivós Béla. Ócska Történetek. Ism. *ő.* Budap. Hírl. 309. sz. 8. lap. — Vasár. Ujs. 42. sz.

Tolnai Vilmos. Arany János az »eposzi hitel«-ről. Philol. Köz. 73—75. l.

Vutkovich Sándor dr. Petőfi szerelméről. Nyugotmagy. Híradó 242. sz.

Zalár József költeményei. Ism. Vasár. Ujs. 1902. 1. sz.

Zayzon Ferencz. Bacsányi és Kazinczy viszonya. Sepsiszentgyörgyi Mikó-kolleg. értes. 3—15. l.

Zboray Aladár. Ihász Aladár. Orsz. Világ 4. sz.

Összeállította: HELLEBRANT ÁRPÁD.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesitő. A M. Tud. Akadémia megbizásából szerkeszti **Szily Kálmán** főtitkár. Tizenharmadik kötet. 1902. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvasott emlékbeszédeket, jelentéseket, birálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyias ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbizható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az »Akadémiai Értesitő«-t dijtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendű beltagjai alapitványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XI. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat uj aláiróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesitő. Uj folyam. XXII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti **Hampel József.**

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és deczember hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 kor.; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat A M. Tud. Akadémia megbizásából szerkeszti dr. **Pauer Imre** osztálytitkár. Tizenegyedik évfolyam.

Az »Athenaeum« a philosophia és államtudományok szakszerű művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenkettedik évfolyam. Szerkeszti **Szilády Áron,** a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbizásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesitő. XIX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti **König Gyula** osztálytitkár.

A »Mathematikai és Természettudományi Értesitő« a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesitőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány művelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kiván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesitő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és deczember hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczkettedik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbizásából szerkeszti **Szinnyei József.**

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladata: a magyarral hason alkotású altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földeritésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotásu nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Uj Folyam. 1902. II. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András.*

A folyóirat ez uj folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyüjtött és másolt magyar vonatkozásu forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanul hevertek a bizottság kézirattárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utcza 2. szám.

Budapest, 1902. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.